

2 6 7 0 5

MICROKEY	
A.	26,705
	2 1008
	6.6.64
	✓
	✓
	✓ AC

विप्रासारसमच्चयः

[तन्त्रशास्त्रम्]

श्रीनागभट्टविरचितः ।

श्रीनोविन्दाचार्यकृतव्याख्या समलङ्कृतः ।

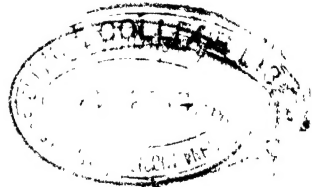
पण्डितकुलपतिना,

वि, ए, उपाधिधारिणा

श्रीजीवानन्दविद्यासागरभट्टाचार्येण

संस्कृतः प्रकाशितश्च ।

द्वितीयसंस्करणम् ।

कलिकातानगरे

कलिकाता यम्बे

मुद्रितः ।

१९२०

पण्डितकुलपतिः

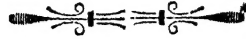
श्रीजीवानन्दविद्यासागर वि, ए,

PANDIT KULAPATI

JIBANANDA VIDYASAGAR, B. A.

Superintendent, Free Sanskrit College, Calcutta. •

त्रिपुरासारसमुच्चयः ।

प्रथमः पटलः ।

प्रह्वप्राचीनवर्हिः प्रमुखसुरवरानीककोटीरकोटि-
स्त्रिष्टस्यष्टेन्द्रनीलामलमणिमधुपत्रेणिलुष्टं कषीष्ट ।
श्रीपादाश्वोजयुग्मं नखमुखविलसद्भस्मिक्किञ्चलपुञ्जम्
शिञ्जन्नञ्जीरहंसीमुखरितमनिग्रं मङ्गलं वो भवान्याः ॥१॥

नन्वा शङ्करचरणं श्रीमद्भोविन्दशर्मणा ।

त्रिपुरासारटीकेयं रच्यते सारद्वयम् ।

तस्यै दिशि सततमञ्जलिरेव पीथः प्रक्षिप्यते मुखरितो मधुरैर्हिरैः ।

जागर्ति यत्र भगवान् गुरुचक्रवर्त्ती विश्वोदयप्रणयनाटकसुवधारः ॥

श्रीमद्गुरुपरमेश्वरपदारविन्दप्रणिहितभक्तिभरावनमश्चिरसा परमाचार्यपत्न्यर-

प्रसादलब्धविशानेन सर्वांगमपारावारपारगतेन विज्ञानदेशिकेनाचार्यमाणभट्टेन विर-

चितस्य त्रिपुरासारसमुच्चयस्य सम्प्रदायद्वैपिका व्याख्या आरभ्यते । तत्र सदाचारा-

नुमितयुतिबोधनं परदेवतास्मरणपूर्वकमाशीर्लक्ष्यं त्रिष्टशिष्टार्थं निबध्नन्नाह

प्रह्वप्राचीनवर्हिरित्यादि । भवान्याः श्रीपादाश्वोजयुग्मं वो युष्माकं मङ्गलं कषीष्ट

करोतु । कीदृशं प्रह्वप्राचीनवर्हिः प्रमुखसुरवरानीककोटीरकोटिस्त्रिष्टस्यष्टेन्द्र-

नीलामलमणिमधुपत्रेणिलुष्टं प्राचीनवर्हिः प्राच्यधिपसत्प्रमुखास्तत्प्रधाना ये प्रज्ञा

नवीभूता ये देवशेष्टाक्षेपा यः समूहः तस्य सुकुटसम्बन्धो व्यक्तोभूतो यः इन्द्र-

नीलामलमणिः स एव भस्मरः तस्य पंक्ता अस्मा युक्तम् । अश्वीजयोतनमाह नख-

मुखेत्यादि । नखानां मुखे विलसत् यद्भस्म तदेव किञ्चलसमूहो यस्य तादृशम् ।

युगः कीदृशं शिञ्जन्नञ्जीरहंसीमुखरितं शब्दायमानम् ॥१॥

भक्त्या गुरोर्भवपयोनिधिसेतुहेतून्
 श्रीपादपद्मयुगरेणुकणान् प्रणम्य ।
 लम्बोदरश्च कथयामि गुरुपदिष्ट-
 माराधनक्रममहं कुलनायिकायाः ॥ २ ॥
 ज्ञात्वा यथाविधि विधीतकराननाङ्घ्रिः
 आचम्य सम्यगमलाम्बरयज्ञसूत्रः ।
 प्रागाननौ धनददिम्बदनोऽथ वापि
 ब्रह्मासनौ गणपतिश्च गुरुश्च नत्वा ॥ ३ ॥
 संयोज्य जीवमथ दुर्गममध्यनाडी-
 भार्गवेण पुष्करनिविष्टशिवे सुसूक्ष्मे ।
 हंसेन देहममरेन्द्रपुरोगतेन
 सार्धेन्दुना भसितसाद् विदधीत मन्त्रौ ॥ ४ ॥

इष्टदेवतां नमस्कृत्य गुरुनमस्कारमाह भक्त्या इति । गुरोः पादपद्मरेणुकणान्
 प्रणम्य लम्बोदरश्च प्रणम्य कुलनायिकाया आराधनविधिं कथयामि ।
 कौटुम्भात् तान् संसार एव पयोनिधिदुःस्वरत्नात् तदुत्तरेण सेतुहेतून् लीलातरण-
 हेतून् । आराधनक्रमं कौटुम्भं गुरुषोपदिष्टं विना आगमज्ञानानर्थक्यप्रसङ्गात् ।
 तस्माद्गुरुदेवतयोरेक्यं कर्तव्यम् । तदुक्तं यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा
 गुरौ । तस्यैव कथिता ह्यर्थाः प्रकाशन्ते महात्मन इति ॥ २ ॥

गुरुदेवतादि नमस्कृत्य उपासनाप्रकारमाह ज्ञात्वेति । ज्ञात्वा यथाविधि
 ज्ञात्वा सम्यगमन्त्रादिकं कृत्वा यथाविधि आचम्य प्रकृतनिर्मलयज्ञसूत्रः
 सन् पूर्वामुखः यथायोग्यं ब्रह्मासने स्तुतिपाठने वा उपविश्य बामे
 गुरुं दक्षिणे गणेशं मध्ये इष्टदेवतां नत्वा वक्ष्यमाणभूतशक्तिं विद-
 धीत । दुर्गममध्यनाडीभार्गवेण सुषुम्नान्तर्वर्तिना चिदाभार्गवेण पुष्करनिविष्टशिवे
 सङ्गजदलकमलकूटस्थपरमात्मनि जीवं जीवात्मानं संयोज्य अथ सत्याम्बरस्वरसव-
 प्राञ्चतुर्विंशतितत्त्वान्पुत्रं तत्र मयेत् । हंसेन हंस इति मन्त्रेण अमरेन्द्रपुरोगतेन

सौख्यं दिनाथं मरुताऽपनयन्नशेषम्
तद्भक्षराशिमखिलं भुवनं सकलम् ।
संज्ञावयन् बलभिदा परिचिन्तयेत् स्व-
मात्मानमश्वसि घटेन सविन्दुकेन ॥ ५ ॥

ततो वृहदबुद्धबुद्धमध्यवर्त्तिस्फुरत्प्रभाकरं गण्डलं गण्डभाजम् ।
 ध्यात्वा तदन्तर्बुवनान्धमूर्तिं विचिन्तयेद्भूतलमेतदन्तः ॥६॥
 स्मितप्रसन्नशोभितं नवमनिन्द्यगम्योत्कटम्
 कदम्बवनमुच्चकैरिह समन्ततस्त्रिन्तयेत् ।
 तदन्तरधिं मण्डितं मणिगणैर्महामण्डपम्
 हिरण्यममुपाश्रितं द्युमणिमण्डलाभप्रभम् ॥७॥
 चतुर्हारीपेतं मणिमयचतुस्तोरणयुतम्
 स्फुरत्तारानाथव्यतिसितवितानाङ्गमुपरि ।

साईन्दुना अमरन्द्री खकारः तत्पुरीगतोरफः साईन्दुर्बिम्बुसो न रमिति मन्त्रेण
स्वक् स्वशरीरं भसितसत् भस्मभात् कुर्यात् भस्मीभूतं स्वशरीरमिति चित्तयेदि-
त्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥

साक्षादग्राह्य मन्वेति । साखं विस्मर्तौ नैव साक्षाद्विबुधुः मन्तुं प्रकारः तेन
यमिति वायुवौनेन भस्मराशिं निराकुर्वन् सानुसारेण बलभिर्हीनेन प्रकारेण सकलं
भुवनं प्राप्तिं कुर्वन् स्वमात्मानं अक्षतमयाध्वनिं सानुसारेण घटेन चिमयेत् ।
घटश्चन्द्रं नाधिष्ठानलवचयया जलं क्षिप्तम् । तेन च तथीनेन प्रकारेण सानुसार-
बालतमयाध्वनिं आत्मानं ध्यायेद्विषयः ॥ ५ ॥

तत इति । तदभ्यन्तरे तत्त्वत्ववेगमध्यस्थं कुरद्दीप्तिमसूत्रं प्रकाशं ध्यायेत् । तदभ्यन्तरे चतुर्दश भुवनानि तेषामभ्यन्तरे भूमितत्त्वं विचिन्त्य तन्मध्ये कदम्बवनं चिन्तयेत् । कीदृशं कदम्बवनं प्रकाशक्रमुत्पन्नमिति तत् नवं नूतनम् अग्निम्यगन्धोष्णं स्पर्शवीर्यसौख्यभक्षि त्वन्द्री मन्त्रकदम्बवनं तदभाभ्यन्तरे मन्त्रिभिर्भूषितं सौख्यं महामन्त्रं सर्वमण्डलाभदीप्तं चिन्तयेत् ॥ ६ ॥ ० ॥

कीदृशं चतुर्दशैर्युक्तं त्रिचमयैश्चतुर्भिर्होराभिः सहितम् । कुर्यात्तौ या त्रि-

स्थितौ द्वारे द्वारे सचिरमणिमाषास्त्रधरी
 गणेशचेतेशौ च सपरिकरौ यस्य मञ्जितौ ॥ ५ ॥
 पूर्वहारि सवाहनं हरिहयं तस्यैव यास्ये यमम्
 पाषाण्ये वरुणं तस्यैव तदुदग्द्वारे कुबेरं स्थितम् ।
 सङ्गीतादिरतैस्तदन्तरमरस्त्रीणां गणैराकुलम्
 ध्यायेत् सम्बुङ्गाकुलेन मनसा गन्धर्वमुखैरपि ॥ ८ ॥
 तस्य मध्यगतसिंहविष्टरे पद्ममष्टदलशोभितं ततः ।
 उद्यदुष्णकरमखिलोष्णलं चिन्तयेद्दक्षिणाक्षकेशरम् ॥ १० ॥
 तत्कार्णिकोपरि कपञ्चममम्बुतुल्य-
 युक्तं मनुस्वरतदन्तयुतं विधाय ।
 प्रेतं धिया तदुपरि त्रिदशेन्द्रवन्द्याम्
 ध्यायेन्निलोकजननीं दयितां पुरारिः ॥ ११ ॥

दोतिलाहत् सिंतेन वितानेनोपरि चिह्नं यस्य मण्डपस्य तम् । प्रतिहारं सपरि-
 वारी गणेशचेतपात्नीं स्थिताविति चिन्तयेत् ॥ ५ ॥

पूर्वेति । तस्य मण्डपस्य पूर्वहारि ऐरावतसहितमिन्द्रं ध्यायेत् । दक्षिणहारि
 महिषसहितं यमम् । पश्चिमहारि मकरसहितं वरुणम् । उत्तरहारि नरवानं
 कुबेरं ध्यायेत् । सवाहनातु कर्षिं सकलान्यपि यदभ्यन्तरं नृत्यादिरतैः अमरस्त्री-
 समूहैः व्याप्तं चिन्तयेत् । गन्धर्वकुलैरप्यङ्गुलं चिन्तयेत् ॥ ८ ॥

तस्मैति । तस्य मण्डपस्य मध्यस्थितसिंहासने अष्टदलपद्मं चिन्तयेत् । कौहग्रं
 पद्मं प्रातःकालीनपूर्यविम्बतुल्यम् अरुणमित्यर्थः तथा अरुणं लोहितं मनी-
 हारि च किञ्चल्यं यस्य ॥ १० ॥

तदिति । तस्याष्टदलकारिकाया उपरि ऐसौ इत्यासनवीजं विधाय तदुद्धारण-
 प्रकारमाह कं जलं तज्जिजं वकारः तत्पञ्चमी हकारः अम्बु रकारः सपुण्येः सकारः
 तेन युक्तं मन्वथंतुर्वंशं तदुपलक्षितसंस्थकक्षरं श्रीकाशः तद्वत्ताः अक्षरः ताभ्यां युञ्जन्
 एतावता ऐसौ इति भवति । एतद्देशासनवीजं देव्याः तदुपरि प्रेतं शिवरूपे विचिन्त्य
 तस्मैपरि मिलीकृतातरं हरवत्तमां ध्यायेत् ॥ ११ ॥

सुसंचिरनासिकां सुनयनां सुकपोलतला-
भरुणजटाकलापकलितामलचन्द्रकलाम् ।
विलसदङ्गमीन्दुकमनोयललाटतटाम्
परिणतशारदेन्दुरुचिराननपङ्कजहाम् ॥ १२ ॥

बभ्रूकारुणकान्तिदन्तवसनामुत्तुङ्गवृत्तस्तनीम्
युक्तां बालमृणालनालललितैर्भव्यैश्चतुर्भिर्भुजैः ।
तत्कालस्मितपद्मपत्रविलसन्नेत्रत्रयोद्भासिताम्
ताराधीशदिनेशकुण्डलधरामुक्तासिचिह्नौलतीम् ॥ १३ ॥
प्रलितत्रयोद्भासितदीनमध्यां प्रदक्षिणावर्त्तगभौरनाभौम् ।
कस्तूरिकाकर्दमलेखयेव विराजमानामपि रोमराज्या ॥ १४ ॥
स्मितनववभ्रुजोवकुसुमारुणसहस्रनाम्
मणिमयरसनाकलापकलितोरुनितम्बतटाम् ।
करिकरपीवरोरुयुगलां वरहंसगतिम्
चरणतलप्रभाविजितपङ्कजगर्भदलाम् ॥ १५ ॥

अथेदेवोत्तरपत्रमाह सुचरित्रेत्यादि । भरुणजटासमूहनिबद्धचन्द्रवीडशभागां तथा
प्रदक्षिणावर्त्तगभौरनाभौ प्रदक्षिण आवर्त्तः भूमिर्यस्याः तादृश्या नाभ्या युक्तां कस्तूरि-
काकर्दमरेखानुखया रोमराज्या युक्तां स्मितनववभ्रूकुकुसुमारुणसहस्रनां विकसितवभ्रू-
कुकुसुमारुणवस्त्रां मणिमयरसनाकलापकलितोरुनितम्बतटां मणिमयचन्द्रघण्टिकास-
म्बन्धकटिदेशां करिकरपीवरोरुयुगलां हस्तिस्थूलहस्तजघनां चरणतलप्रभाविजि-
तपङ्कजगर्भदलां गर्भोऽभ्यन्तरं प्रणतपुरन्दरप्रमुखैर्लङ्घनिकायलसन्मणिषुकुटप्रभापट-
लपाटलिताङ्गि युगां मनोभूतेन्द्रीपक्रमदेवसमूहद्वीप्यन्मणिषुकुटद्वीपिसमूहचैतरक्त-
पदह्रवां मण्योनां नानाविधलाट्टीभिः पाटलजम् । सुचरित्रेति । अतिमनोहारि-
सम्याकालीनाम् दुद्वीपिसमूहशुभा सेवितेन निजतनुतेजसा स्वशरीरेतेजसा कवचित्तं
स्यात् दिग्बलयुद्धं यथा ताम् , दिव्याम्बुबाह्विति दिव्यमेघसमूहोदरनिर्गते-
र्गङ्गाप्रसारेर्वरचितां रुचिरां मनोहारिणीं एकावलीम् । को भक्तकलशस्थाने गले
हस्तौ अथवा कान्ते कमनौये गले । पाशाङ्गुले ऊर्ध्ववामदक्षहस्ताभ्यां वराभये कथः-
रराभ्यां दधानाम् । रत्नप्रकाशरचिताभरणाभिरामां रत्नप्रकाशं रत्नमेष्टकेन

प्रणतपुरन्दरप्रमुखलेखनिकायलसन्-
 मणिमुकुटप्रभापटलपाटलितकिङ्कि युगाम् ।
 सुरुचिरसाम्यवारिधरकान्तिकलापशुषा
 निजतनुतेजसा कवलिताम्बरदिम्बलवाम् ॥ १६ ॥
 दिव्याम्बुवाहनिवहोदरमुक्तवृत्त-
 मुक्ताफलैर्विरचितां रुचिरां वदन्तीम् ।
 एकावलीममलकोमलकान्तियुक्ताम्
 कान्ते गले च हरिचन्दनलिप्तगङ्गाम् ॥ १७ ॥
 पाशाङ्कुशाभयवरोद्यतपाणिपद्माम्
 रत्नप्रकाण्डरचिताभरणाभिरामाम् ।
 स्मेराननां रुचिरदन्तमरीचिवीचि-
 धौतारुणाधरदलां सुरवृन्दवन्द्याम् ॥ १८ ॥
 स्वेक्येन त्रिभुवनमातरं सृष्टानीम्
 ध्यात्वैव निजकुलकामधेनुमेनाम् ॥
 हृत्पद्मं पुनरपि जीवमानयेत् स्वम्
 आकाशाभोरुहकुटीरनिविष्टहंसात् ॥ १९ ॥

इति श्रीनागभट्टविरचिते त्रिपुरासारसमुच्चये

प्रथमः पटलः ।

रचितानि यान्याभरणानि तैरभिरामां मनीहराम् । रुचिरदन्तमरीचिवीचिधौता-
 रुणाधरदलां रुचिरां मनीहरा ये दलानां मरीचयो रश्मयक्षोपां वीचिमिक्षरत्नरूपे-
 र्धितं निर्मणीकृतम् अरुणाधरपद्मं यस्याः ताम् । सुरवृन्दैर्देववृन्दैर्वन्द्यां सेवि-
 ताम् ॥ स्वेक्येनेति एनां त्रिभुवनजननीं भवानीं स्वेक्येन आत्मैक्येन विचिन्त्य
 पुनरपि जीवात्मनम् आकाशपद्मकुटीरनिविष्टपद्मकान्तः सकाशात् स्वीयं हृत्कम-
 लम् आनुयेत् । हंस इति मन्त्रेण चतुर्विंशतितन्त्राभ्यां स्वं स्वं स्थानं नयेत्
 हृत्कमलमस्तरसात् । इति भूतहविः ॥ १९-१९ ॥

इति त्रिपुरासारसमुच्चयटीकायां प्रथमः पटलः ।

द्वितीयः पटलः ।

द्वितीयः पटलः ।

अङ्गुष्ठादिकनिष्ठिकावधिरङ्गुलीषु न्यसेत्
वाणान् पञ्च गुरूपदिष्टविधिना ब्रूमो वयं तानिह ।
अद्वीशो मुखवृत्तवर्जिसहितस्वाद्यं सदण्डस्त्रिभू-
र्थाक्रान्ताननवृत्तमेव खलु तद्वोजं द्वितीयं भवेत् ॥ १ ॥
मुखान्तस्थितं देवराजाधिरुद्धं स्वामेक्षणं ब्रह्मपूर्वेण युक्तम् ।
अपूर्वं सवत्सारिषष्ठस्वरार्धचपेयं कतुर्थ्यं कपूर्वेण युक्तम् ॥ २ ॥
न्यस्याङ्गान्यपि चाङ्गुलीषु करयोः स्थित्या कलान्यासकम्
कुर्व्यात् साधकपुङ्गवो भगपरं माया कुलान्तं क्रमात् ।
वैजानां त्रयमर्धचन्द्रसहितं विन्यस्य भूर्भिर्न स्वके
सानन्तं मुखवृत्तके कगतकं संवर्त्तकं विन्यसेत् ॥ ३ ॥

एवं मृतशुद्धिं विधाय परदेवतास्वरूपमात्मनं बुद्ध्वा वक्ष्यमाणं व्यासजालं विद-
धते इत्याह अङ्गुष्ठेत्यादिना । अङ्गुष्ठोपक्रमकं कनिष्ठान्तं हस्तद्वयाङ्गुलीषु वाणान्
न्यसेत् । ते च द्रावण्यचीभणवशीकरणसारस्वतीहनाः पञ्च वाणाः तेषां वैजान्याह
क्रमशः । अद्वीश इति । अद्वीशीदकारः मुखवृत्तः न्यस्यव्याकारः वज्रीरेफः ताभ्यां सहि-
तोऽद्वीश आद्यं वोजं भवेत् सदण्डः सातुस्वारः तेन द्रामिति वोजं भवति तदेव वोजं
निमूर्त्या ईकारेण आक्रान्तम् अनेन स्थानं यस्य तत् द्वितीयवोजं भवति एतावता
द्रौमिति भवति ॥ १ ॥

तृतीयवोजमुद्धरति मुखेति । मुखे न्यस्यत इति मुखं विसर्गः तदनः ककारः
तदुद्धरेत् । कौटुभं देवराज इन्द्रः तद्वीजं लकारः तदुपरि स्थितं वामकक्षपि
न्यस्यते इकारः तत्सहितं वक्त्रे न्यस्यते यी विसर्गः तत्पूर्वो बिन्दुः तेन युक्तम्
एतावता त्रीमिति वीजं भवति । चतुर्थमुद्धरति अपूर्वो वकारः इन्द्रारिषा लका-
रेण वृद्धस्वर लकारलोपेन च सहितम् एतावता ब्रूमिति वीजं भवति । पञ्चमवीज-
मुद्धरति कं अञ्च तद्वीजं वकारः तत्तुरीयः लकारः लकारपूर्वो विसर्गः तेन सञ्चि-
तम् एतावता स इति भवति । सर्वत्र वीजं भवेदित्यनुकङ्गः ॥ २ ॥

न्यसेति । स्थित्यासीन्नविधिना सम्यक्काङ्गुलीषु करतलयोष विन्यसेत् ।

सूत्रादीक्षतुरो युगे नयनयो न्यस्येत्ततः श्रोत्रयोः
 साङ्गेन्दून् स्वकपोलयोर्भृगुयुगं प्राणहयेनान्वितम् ।
 चन्द्रार्धाङ्गितमस्तकञ्च चिवुके श्वेतद्वयं विन्यसेत्
 पञ्चाङ्गण्डयुगान्वितं शशिकुलोपेतोत्तमाङ्गं बुधः ॥ ४ ॥
 दन्तपंक्तियुगले वक्रद्वयं सेन्दुखण्डरदनच्छदद्वयम् ।
 श्रोष्ठयोर्घटयुगं ततो न्यसेदन्तयुगममुखपूर्वसंयुतम् ॥ ५ ॥
 रसं नाभावर्द्धीडुपयुतमसुं न्यस्य पवनम्
 न्यसेन्नन्वी सान्यस्वरमपि शिखायामवहितः ।

आसी हि ब्रह्मचारौ गृहौ सुसुचुरित्यधिकारिभेदात् सृष्टिस्थितिसंस्कारात्मना
 त्रिविधः । मध्यमादि कनिष्ठान् न्यसेत् प्राङ्मुखोऽस्थितिम् । अङ्गुष्ठान् कनिष्ठादि
 सृष्टिआसीऽभिधीयते । अङ्गुष्ठादि कनिष्ठान् संस्कारन्यास ईरितः । नाभ्यादि-
 केशपादान् स्थित्वा देहे न्यसेत् सुधीः । केशादिपादपर्यन्तं सृष्टिआसीऽभिधीयते ।
 पादादि केशपर्यन्तं संस्कारन्यास ईरितः । एवं यथाधिकारं विन्यस्य वक्ष्यमाण-
 कलान्यासं कुर्यात् । तमेवाह भग एकारः तत्परम् ऐकारः माया भुवनेश्वीजं
 कौं । कुलान् कुलविद्यायाः अन्तं सौः इति ।* साम्प्रदायिकान् अकुलान्तम्
 अकुलोऽकारः तस्यान्तं चकार इति वदन्ति । एतद्वीजद्वयं स्वके सूर्ध्वं न्यसेत् ।
 सानन्तं मुखवृत्तके इति संवर्त्तकं चकारः सानन्तम् आकारयुक्तं चगतं के शिरसि
 गतं विन्दुरित्यर्थः । तेन चास्मिन् मुखवृत्तके न्यसेत् ॥ ३ ॥

सूत्रादीनिति । सूत्रा ईकारः स एव आदिर्येषां ते सूत्रादयः । साङ्गेन्दून्
 सविन्दुकानित्यर्थः । तेन इ ईं उं ऊं इति नयनयोः श्रोत्रयोश्च न्यसेत् । स्वक-
 पोलयोर्भृगुयुगं सकारयुगं प्राणहयेनान्वितं ऋ ऌ इत्येनान्वितं खं सूं इत्यर्ध-
 चन्द्रान्वितं स्वकपोलयोर्न्यसेत् । चिवुके श्वेतद्वयं श्वेतः वकारः गण्डयुगं ऋ ऌ
 शशिकुलं विन्दुः विन्दु शिरस्तं तेन छं छं इति वीजद्वयं चिवुकपार्श्वयोर्न्यसेत् ॥ ४ ॥

दन्तपंक्तियुगले वक्रद्वयं शकारद्वयम् । इन्दुखण्डो विन्दुः सविन्दुको वदनच्छद-
 द्वयम् ए ए विन्दुसहितमित्यर्थः ॥ तेन श्रं श्रं इति दन्तपङ्क्तयो न्यसेत् । श्रोष्ठयो-
 र्घटयुगं घटी वकारस्तद्वयं दन्तयुगम् ओ ओ मुखं विसर्जनीयः तत्पूर्वो विन्दुः
 सविन्दुकमित्यर्थः रौं इति वीजद्वयं श्रोष्ठयो न्यसेत् ॥ ५ ॥

क्षान्द्यासं कुर्वन्नुपमिह यधीतो न विधिना

चिरं जीवत्यङ्गा विगतगदमृत्युः सुखमिह ॥ ६ ॥

पञ्चाङ्गे हे केवला मालका वा विन्यस्तव्या रुद्रशक्त्याम्बिता वा ।
विद्यान्यासं साधकेन्द्रस्ततोऽङ्गन्यासं चास्य न्यासपूर्वं विदध्यात्

॥ ७ ॥

विद्यान्यासं मूलमन्त्रस्य वर्णैः कुर्यान्नमनी वक्ष्यमाणक्रमेण ।

आद्यं वीजं मूर्ध्नि मुष्टौ द्वितीयं तार्क्षीयं वा विन्यसेत् इत्यदेभि

॥ ८ ॥

संस्थापसव्येक्षणयोर्ललाटे वीजत्रयं श्रोत्रयुगे च वङ्क्ते ।

अंशद्वये चापि च पृष्ठवंशे वीजत्रयं कूर्परयोश्च नाभौ ॥ ९ ॥

रसं नाभाविति । रसीरेफः अर्द्धोष्णोऽपि विन्दुः तेन रमिति नाभौ न्यसेत् । पर्वणं
यकारः अन्त्यस्वरो विसर्जनीयः । तेन यमिति त्रिरसि न्यसेत् । अवहितः साव-
धानः इति षोडशकला न्यसेत् । न्यासफलमाह—असुं न्यासं कृत्वा उक्ताविधिना
असौ साधकः रोगमृत्युरहितः सुखं यथा स्थापयथा अप्याकृतत्वेन जीवति ॥ ६ ॥

षोडशकलान्यासानन्तरं मातृकां केवलां रुद्रशक्त्याम्बितां वा यथास्थानं न्यसेत् ।
रुद्राः श्रीकण्ठादयः शक्तयः पूर्वोद्दिष्टादयः । न्यासस्थानानि शारदायाम् । ललाट-
सुखवृत्ताक्षिभ्रुतिन्नायेषु गच्छथीः । श्रोत्रदन्तीतमाङ्गासदीः कृतसम्यक्केषु च ।
पार्श्वयोः पृष्ठतो नाभौ जठरे हृदयेऽङ्गके । ककुदयं च हृत्पूर्वं पाणिपादयुगे
तथा । जठराननयोर्मुखेऽन्नालकाणां यथाक्रमान् । लग्नसङ्क्रान्तिसेदोऽस्त्रिमज्जा-
शुक्रात्मकान् विदुः । यादौ न् हादौ न् न्यसेत्कामपरमेशानपूर्वकान् । प्रयोगस्तु—
अं श्रीकण्ठपूर्वोद्दिष्टीभ्यां नमो ललाटे इत्यादि । ततोऽनन्तरं विद्यान्यासं
कुर्यात् ॥ ७ ॥

विद्यान्यासप्रकारमाह विधिंति । कथ्यमानप्रकारेण मूलमन्त्राक्षरैर्विद्यान्यासं
कुर्यात् । प्रथमं वीजं मन्त्रके । द्वितीयं मुष्टौ तृतीयं हृदये न्यसेत् । इत्येको
न्यासः ॥ ८ ॥

सव्येति । कामदक्षिणैवयीराद्यं सर्वं तृतीयं ललाटे अन्धः । कर्णयुगे । वङ्क्ते
नेकन्यासः । अं हृदये पृष्ठे च एको न्यासः । जानयुगे नाभौ च एको न्यासः ।

वीजद्वयेणैव षड्जानानि प्रकल्पयेदूर्ध्वं मुखं विद्वान् ।
 अङ्गानि मूलेन च गुह्यनाभिश्चद्वयान्मूर्ध्नि खपि पञ्च वक्ष्यान् ॥ १० ॥
 ललाटेऽपि वदने हृदि स्त्रे नाभौ च गुह्येऽपि च विन्यसेत्तान् ।
 त्रैलोक्यसंक्षोभणदृष्टशक्तीन् पञ्चापि कामानपि वक्ष्यमाणां
 ॥ ११ ॥

इह कामराजं मन्मथकन्दर्पमकरकेतनाद्यापि ।
 नामभिरैतैर्गदिता मनोभवेनाव्यिताः क्रमयः ॥ १२ ॥

कपञ्चमं शुचिनयनान्तसंयुतम्
 संवामद्वक्पवनगुणान्वितः करः ।
 रविस्वरो हरिश्चयविष्णुषष्ठवद्
 बलं ततस्तूर उपरान्वितो भृगुः ॥ १३ ॥

ऊर्ध्वाधीदक्षिणवक्त्रे च एको न्यासः । तथा वामापरमध्यवक्त्रेषु द्वयः । एवं सप्तमूल-
 विद्यां न्यसेदिति ॥ ८ ॥

वीजत्रयेणेति । मूलमन्त्रवीजैस्त्रिभिर्हिरण्यैः षडङ्गानि प्रकल्पयेत् । यदुक्तं
 त्रिपुरासर्वे—ऊर्ध्वादि परवक्त्रान् विद्यान्यासं समाचरेत् । ऊर्ध्वे पूर्वे तथा वामे
 पृष्ठे दक्षे तथा क्रमादिति । गुह्यनाभौति । गुह्यनाभिश्चद्वयान्मूर्ध्नि पूर्वोक्त-
 वाचपञ्चकं न्यसेदिति ॥ १० ॥

कामन्यासमाह ललाटेति । वक्ष्यमाणां पञ्च कामान् ललाटादिवक्त्रस्थानेषु
 न्यसेत् ॥ ११ ॥

तान् कथयति इति । एते पञ्च कामाः नानभिः कथिष्याः ॥ १२ ॥

एषां वीजानि कथयति कपञ्चममिति । कं जलं तद्वीजं वकारः तत्पञ्चमी
 हकारः शुचिना अग्निवीजेन रेफेन मयनाम्नेन ईकारेण च युक्तं त्रिमं त्रीमिति
 भवति । इति प्रथमवीजम् । बालं हं ईकारः भवनी वकारः तद्गुणवत्
 दतीवाचरं लकारः करः ककारः । ककारलकारिकारैः कामाक्ष्यं वीजं
 द्वितीयम् । रविस्वरः वादस्वरः ऐकारः द्रवीयं वीजम् । हरिश्चयौ लकारः विष्णुः
 रकारः ततः षष्ठस्वरं जकारः । बलं वकारः वकारलकारोकारैश्चतुर्थम् । एतां पञ्चाह

तेषां शिरःसु विदधीत बुधोऽर्धचन्द्रा-

नेषं मया निगदिताः खलु पञ्च कामाः ।

पुंसः स्मराननुदिनं त्यसतः स्वदिहे

लोकत्रयं भवति तस्य मनोऽनुवृत्तिः ॥ १४ ॥

अथ त्रिलोकार्चितशासनाया वक्ष्यामि बीजप्रथमम्बिकायाः ।

मोक्षव्यमेतत् कुलधर्मविज्ञिरासुष्ट्वेतीर्नजसिद्धये च ॥ १५ ॥

कान्तादिभूतपदगं कगतार्धचन्द्रम्

द्रन्तान्तपूर्वजलधिस्थितवर्णयुक्तम् ।

एतज्जपन्नरवरो भुवि वाग्भवाद्यम्

वाचां सुधारसमुचां लभते स सिद्धिम् ॥ १६ ॥

कान्तान्तं कुलपूर्वपञ्चमयुतं नेत्रान्तदन्तान्वितम्

कामाख्यं गदितं जपन्ननुवरं साक्षाज्जगत्क्षोभकृतम् ।

[मिति । तर इति खदपं उपरः ईकारः भृगुः सकारः सकारतत्काररेफेकारेः
अक्षं तेन स्त्रीमिति ॥ १२ ॥

तेषां शिरःसु विदधीत बुधोऽर्धचन्द्रमिति । एतानि बीजानि प्रत्येकं विन्दुभिः
पञ्चमराजमन्त्रयकन्दर्पमकरकैतनमनीभवनामभिः संयोज्य न्यस्यदित्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥

कान्तादिभूतपदगमिति । ककारोऽनुस्वारः स एवाक्षी यस्यैकारस्य तस्यादि-
तपदगम् आदिचतुर्दशपदगम् अकारः श्रवाकान्ती विसर्गस्तस्यादिभूतपदगम् आदौ
शतं यत् खदपसकारः तमुच्चेत् । कगतार्धचन्द्रं के मन्त्रके गतोऽर्धचन्द्रो यस्य
द्वयं शिरीगतानुस्वारमित्यर्थः । दन्त औकारः तदन्त औकारः तत्पूर्वजलधिस्थित-
युक्तं तत्प्रातिलोभ्येन अतुषंसचरं एकारः कगतार्धचन्द्रं सविन्दुकमित्यर्थः । एतैः
त्रिणाशं षडौ सखां ऐं इति वाम्बवाख्यो मन्त्रान् मन्त्र उच्यते । एतस्मिन्मन्त्रात्मकं
जं जपन् अशेषाष्टतमयौ वाक्सिद्धिं लभते । गद्यापद्या शिवानौ अक्षाद्वयतीति
अथमिति प्रथमं सूत्रमन्त्रबीजम् ॥ १६ ॥

द्वितीयं बीजमुच्यते कान्तान्तमिति । के मन्त्रके न्यस्यत इति कां विन्दुः तस्यानी
उर्जनीयः च इति तदन्तः ककारः । कुलं सकारः तत्पूर्वपञ्चमं तत्प्रातिलोभ्येन
मी लकारः । तदन्त ईकारः द्रनी विन्दुः ककारलकारेकारेच एतवता स्त्रीमिति

दन्तान्तेन युतं सदन्ति सकलं सम्मोहनास्थं कुक्षम्
सिध्यत्यस्य गुणाष्टकं स्वररता सिद्धिञ्च निम्नं जमेत् ॥ १७ ॥

ऋषिर्दक्षिणामूर्त्तिसंज्ञो महात्मा

भवेच्छब्द एतस्य मन्त्रस्य पङ्क्तिः ।

सरस्वत्यचिन्त्यप्रभावा प्रदिष्टा

बुधैर्देवता देववृन्दार्चिताङ्घ्रिः ॥ १८ ॥

अमुष्य मन्त्रस्य रदान्तयुक्तजम्

वीजं सदन्तं नकुलीशपूर्वम् ।

शक्तिस्तु साखण्डलकर्णपूर्वम्

सङ्घर्षजैवाहकमाननान्तम् ॥ १९ ॥

वर्णः शक्ती मुनिभिस्त्रिभुवनसहितस्य मन्त्रराजस्य ।

आगमपारगमतिभिर्गान्धारोऽस्य स्वरो गदितः ॥ २० ॥

विद्यामूलोत्पत्तिरेषा मयोक्ता ज्ञातव्येयं सर्वथा सिद्धिकामैः ।

देव्या शप्ता येन विद्येयमाद्या पूर्वं तेन प्राणह्यौनाऽभवत् सा ॥ २१ ॥

कामराजाख्यवीजं गदितं उक्तम् । अयं मन्त्रो अथादेव जगत्सोभकत् भवति । दत्तौयं वीजमुद्धरति । दन्तान्तेति दन्तानामन्त्यपङ्क्तौ न्यस्यत इति दन्तान् औकारः तेन युतं कुलं सकारमुद्धरेत् । कौटुशं सदन्ति सानुस्वारं सकलं विसर्गसहितम् अस्य वीज-
तयजपादक्षिमादिसिद्धिर्भवति खेचरौसिद्धिश्च भवति । अग्निमा लघिमा गरिमा
प्राकाशं वशितेशिता । प्राप्तिः कामावसायित्वं शरीरैर्यस्य सङ्घा । एतवीजत्रया-
त्मकः त्रिपुरामन्त्रः ऋष्यादिः श्लोकः सुगमः ॥ १७ ॥ १८ ॥

अस्य मन्त्रस्य वीजशक्ती आह अमुष्येति । रद् औकारस्तस्यान् औकारः नकुली-
शो हकारः तत्पूर्वं सकारः दन्तोविन्दुः एतेन सौ इति वीजं विद्यादित्यध्या-
हार्यम् । शक्तिस्तु साखण्डलिन कर्णपूर्वेण ईकारेण अर्धजैवाटकेण अर्धचन्द्रेण च
सहितम् आजनान्तं ककारं जानीयात् । तथाचास्य मन्त्रस्य सौ वीजं कौ शक्तिः
शक्ती वर्णः गान्धारः स्वर इति ॥ १८ ॥ २० ॥

विद्येति । विद्याया मूलोत्पत्तिरेषा मयोक्ता इयमुत्पत्तिर्किंवासिद्धिर्लक्ष्मि-
र्जप्तव्या । दिव्येति इयं विद्या देव्या शप्ता तेन प्राणह्यौनाऽभवत् ॥ २१ ॥

शिवशक्तिबीजमत एव शम्भुना

‘निहितं तत्त्वोपरि पूर्वबीजयोः ।

अकुलं कुलोपरि च मध्यमाधरे

दङ्गनं ततः प्रभृति सौर्जिताऽभवत् ॥ २१ ॥

भैरवीयमुदिता कुलपूर्वा देशिकैर्यदि भवितुं कुलपूर्वा ।

सैव शीघ्रफलदा भुवि विद्येत्युच्यते पञ्चजनैश्चतिगोप्या ॥ २२ ॥

शिवाष्टमं केवलमादिवीजं भगवत् पूर्वोक्तमवीजमन्यत् ।

परं शिरोऽन्तं गदिता त्रिवर्णा सङ्केतविद्या गुरुवक्त्रगम्या ॥ २३ ॥

कान्तान्तवान्ताकुलवामनेत्रान्वितं तथा दन्तिकुलं सनादम् ।

षट्कूटमेतन्निपुरार्णवोक्तमत्यन्तशुद्धं स्मर एव साक्षात् ॥ २४ ॥

श्रुतेति । अत इयं विद्या भवान्ता मता अतएव द्वितीः तयोराद्यबीजयोःपरि शिवशक्तिबीजं ह्यस इति बीजं निश्चितम् । उक्तं हि सङ्कीचः परमा शक्तिः विकासः परमः शिवः । सङ्कीचश्च विकासश्च ह्यसमित्युच्यते इति ॥ परस्मान्नबीजस्योपरि अकुलं हकारो निहितः । मध्यबीजस्याधरे अकुलं हकारो निहितः । मध्यबीजस्याधरेऽपि रेफो निहितः । तद्वत्तु च विद्या तैजोवती जाता ॥ २१ ॥

भैरवीयमिति । इयं शास्त्रा विद्या अकुलपूर्वा हकारपूर्वा सती भैरवी उक्ता सैव भैरवी यदि कुलपूर्वा सकारपूर्वा भवति तदा विद्येत्युच्यते । पञ्चजनेषु अन्येषु अग्रकाशा यथा पञ्चजनेषु अदोचितेषु । तयात्र एतन्मन्त्रस्य भेदत्रयं भवति नागमवायम् । शास्त्रा अकुलपूर्वा सती भैरवी कुलपूर्वा सती विद्येति ॥ २२ ॥

बीजवयीप्रसूतितं सतनद्याह शिवाष्टममिति । शिव ऋकारस्यष्टम एकारः भग एकारः तत्पूर्वाष्टमं ईकारः परं तृतीयम् । शिरोविन्दुः तदन्तो यस्य स बीकारः स तृतीयबीजोपलक्षणः इयं त्र्यक्षरी । सङ्केतविद्या कथिता गुरुपदेभिः परं बुध्यते ॥ २३ ॥

बीजान्तरभाह कान्तान्तेति । स विन्दुस्तान्तीविसर्जनीयः तदन्तः कः कान्तः वकारोऽन्तो यस्य स खकारः प्रकुली हकारः सकारोऽन्तो यस्य स रेफः वामनेत्रम् ईकारः दन्तीविन्दुः कुक्षं सकारः सागुलारं सनादम् एतच्चिपुत्रतन्त्रीकं षट्कूटं तद्वत्तिर्बर्षीयम् सतिप्रदीप्तं बीजमयम् अयं मन्त्रः साक्षात् स्मर एव ॥ २४ ॥

दन्तान्तेन युतं सदन्ति सकलं सम्मोहमाख्यं कुक्षम्
सिध्यत्यस्य गुणाष्टकं स्वररता सिद्धिस्तं निष्कं क्रमेत् ॥ १७ ॥

ऋषिर्दक्षिणामूर्त्तिसंघो महात्मा

भवेच्छन्द एतस्य मन्त्रस्य पङ्क्तिः ।

सरस्वत्यचिन्त्यप्रभावा प्रदिष्टा

बुधे देवता देवतुन्दार्चिताङ्घ्रिः ॥ १८ ॥

अमुष्य मन्त्रस्य रदान्तयुक्तजम्

वीजं सदन्तं नकुलीशपूर्वम् ।

शक्तिस्तु साखण्डलकर्णपूर्वम्

सहार्चजैवाढकमाननान्तम् ॥ १९ ॥

वर्णः शुक्लो मुनिभिस्त्रिभुवनसहितस्य मन्त्रराजस्य ।

आगमपारगमतिभिर्गान्धारोऽस्य स्वरौ गदितः ॥ २० ॥

विद्यामूलोत्पत्तिरेषा मयोक्ता ज्ञातव्येयं सर्वथा सिद्धिकामैः ।

देव्या शप्ता येन विद्येयमाद्या पूर्वं तेन प्राणह्यैनाऽभवत् सा ॥ २१ ॥

कामराजाख्यवीजं गदितं उक्तम् । अयं मन्त्रो ऋषादेव जगत्प्रोभक्तृ भवति । तृतीयं वीजमुद्धरति । दन्तान्तेति दन्तानामन्यपङ्क्तौ न्यस्यत इति दन्तान्त औकारः तेन युतं कुलं सकारमुद्धरेत् । कौटुम्भं सदन्ति सानुस्वारं सकलं त्रिसर्गसहितम् अस्य वीज-
तयजपादक्षिमादिसिद्धिर्भवति खेचरीसिद्धिश्च भवति । अषिमा खप्तिमा गरिमा
प्राकास्यं वशितेशिता । प्राप्तिः कामावसायित्वं शम्भोरैश्वर्यमश्नया । एतद्वीजवया-
त्मकः त्रिपुरामन्त्रः ऋष्यादिः श्लोकः सुगमः ॥ १७ ॥ १८ ॥

अस्य मन्त्रस्य वीजशक्ती आह अमुष्येति । रद् औकारस्तस्यान्त औकारः नकुली-
शो हकारः तत्पूर्वं सकारः दन्तीविन्दुः एतेन सौ इति वीजं विद्यादिव्यधा-
हार्यम् । शक्तिस्तु साखण्डलेन कर्णपूर्वेण ईकारेण सहर्चजैवाढकेण सहर्चन्द्रेण च
सहितम् आननान्तं ककारं जानीयात् । तथाचास्य मन्त्रस्य सौ वीजं क्लीं शक्तिः
शुक्लो वर्णः गान्धारः स्वर इति ॥ १८ ॥ २० ॥

विद्येति । विद्याया मूलोत्पत्तिरेषा मयोक्ता इत्यमुत्पत्तिर्विद्यासिद्धिस्तु भि-
र्जप्तव्या । द्वैत्येति इयं त्रिधा देव्या शप्ता तेन प्राणशब्दाऽभवत् ॥ २१ ॥

शिवशक्तिबीजमत एव शम्भुना

निहितं तद्योरपरि पूर्वबीजयोः ।

अकुलं कुलोपरि च मध्यमाधरे

दृष्ट्वं ततः प्रभृति सौर्जिताऽभवत् ॥ २२ ॥

भैरवीयमुदिता कुलपूर्वा देशिकैर्यदि भवेत् कुलपूर्वा ।

सैव शीघ्रफलदा भुवि विद्येत्युच्यते पद्मजनेष्वतिगोप्या ॥ २३ ॥

शिवाष्टमं केवलमादिबीजं भगवत् पूर्वाष्टमबीजमन्यत् ।

परं शिरोऽन्तं गदिता त्रिवर्णा सङ्केतविद्या गुरुवक्त्रागम्या ॥ २४ ॥

कान्तान्तवान्ताकुलवामनेत्रान्वितं तथा दन्तिकुलं समादम् ।

षट्कूटमेतन्निपुरार्णवोक्तमत्यन्तगुह्यं स्मर एव साक्षात् ॥ २५ ॥

शिवेति । तत इयं विद्या भवान्ता यता अतएव हेतोः तयोराद्यबीजयोरपरि शिवशक्तिबीजं इति द्वितीयं निहितम् । अन्तां हि सङ्कीर्णः परमा शक्तिः विकाशः परमः शिवः । सङ्कीर्णश्च विकाशश्च इत्यन्यत्र इत्यमिति ॥ परस्मान्नबीजस्योपरि अकुलं इकारो निहितः । मध्यबीजस्याधरे अकुलं इकारो निहितः । मध्यबीजस्याधरेऽपि रेफो निहितः । तदवधि सा विद्या तेजोवती जाता ॥ २२ ॥

भैरवीयमिति । इयं शास्त्रा विद्या अकुलपूर्वा इकारपूर्वा सती भैरवी अन्ता सैव भैरवी यदि कुलपूर्वा सकारपूर्वा भवति तदा विद्येत्युच्यते । पद्मजनेषु अन्यत्रैषु च प्रकाश्या यथा पद्मजनेषु अदीक्षितेषु । तयात्र एतन्मन्त्रस्य भेदमर्थं भवति वाग्मवाद्यम् । शास्त्रा अकुलपूर्वा सती भैरवी कुलपूर्वा सती विद्येति ॥ २३ ॥

बीजत्रयीप्रसङ्गितं स्वतन्त्राष्ट शिवाष्टममिति । शिव सकारसंख्याष्टम ऐकारः भग ऐकारः तत्पूर्वाष्टमं ईकारः परं तृतीयम् । शिरोविन्दुः तदनो यस्य स ओकारः स तृतीयबीजोपलक्षणः इयं त्र्यक्षरी । सङ्केतविद्या कथिता गुरुपदेनैः परं बुध्यते ॥ २४ ॥

बीजान्तरमाह कान्तान्तेति । कं विन्दुसंख्यासोपसर्जनतीयः तदन्ताः कः कान्तः सकारोऽन्तो यस्य स सकारः अकुली इकारः सकारोऽन्तो यस्य स रेफः वामनेत्रम् ईकारः दन्तीविन्दुः कुलं सकारः वागुत्तरं समादम् एतन्निपुणतन्त्रीणां षट्कूटं तद्वर्तिर्बर्हिर्बीजम् सतिप्रदीप्तं गीमम्यम् अर्धं मन्त्रः साक्षात् कर एव ॥ २५ ॥

आद्यं बीजं मध्यमे मध्यमादावन्धं चान्ते योजयित्वा जपेदयः ।
त्रैलोक्यान्तःपातिनो भूतसङ्घा वज्राक्षसैर्ह्यर्च्यमाजी भवेयुः ॥ २६ ॥

आद्यं कृत्वा चावसानेऽन्धबीजम्

मध्ये मध्यं चादिमि साधयेद् ॥

कुर्वान्नित्यं यो जपेन्नान्नमनम्

जीवन्मृतः सोऽनृते दिव्यसिद्धिम् ॥ २७ ॥

मन्त्रराजमसु समस्तजगद्धिमोहनकारकम्

मातृकान्तरितं जपेदनुलोमतोऽपि विलोमतः ।

इंसदेवसमन्वितं सकलं बंधः पर एव वा

सोऽपि दिव्यगुणान्वितो लभते सुसिद्धिमनुत्तमाम् ॥ २८ ॥

अथ कामनाभेदेन जपस्यमन्त्रभेदानाह आद्यमिति । आदिनं बीजं मध्य-
बीजस्थाने मध्यबीजत्रयादिवीजस्थाने अन्त्ये स्वस्थाने एवं योजयित्वा य एनं मन्त्रं
जपेत् । तस्य त्रैलोक्यवर्तिनः प्राचिनः वज्रा भवन्ति ऐश्वर्यस्य भवति इत्येकः
प्रकारः ॥ २६ ॥

अपरमाह आद्यमिति । आद्यं बीजं अन्त्ये अन्तिमस्य मध्ये मध्यमस्याद्ये
कृत्वा प्रत्यङ्गं य एनं मन्त्रं जपति स जीवन्नेव मुक्तो भवति दिव्यानाञ्च या सिद्धिनां
लभते ॥ २७ ॥

मन्त्रराजमिति । य एनं मन्त्रमिष्टम् अनुक्रमेण व्युत्क्रमेण च मातृकान्तरितं
कृत्वा जपति स दिव्यबुद्धभाक् स तु अतुलां सिद्धिमाप्नोति । तत्र क्रमः मन्त्रमुच्चार्य
चान्ते अकारमुच्चेत् पुनरपि मन्त्रमुच्चार्य अकारमुच्चेत् एवं लकारपर्यन्तमष्टराशिं ।
मन्त्रान्तरितं कथं कृत्वा पुनर्मन्त्ररहितं केवलं अकारमेव स्थानीयमुच्चार्य पुनः प्रति-
स्तीमन्त्रमेव लकारादिं अकारपर्यन्तं प्रत्येकं मन्त्रान्तरितं जपेत् । एवं मातृका-
क्षरमालया जपं कुर्वतामिहकारिण जपः शतसंख्यापरिमितो भवतीत्यर्थः । शारदा-
सिद्धौ राघवभट्टेन एवं व्याख्यातम् । अकारादिहकारानां सातकां पठित्वा कथ्ये
मन्त्रं पठेत् । ओं नमः वर्याय ततः अकारायकारानां सातकां पठेत् ।
ततोऽनुलां सिद्धिं लभते । एतत्प्रकारान्तरम् । इंसदित्यादि सूचनक-

व्यञ्जनसंज्ञकमन्त्रितमेतद्व्यञ्जनमुच्यते निश्चितम् ।

यो जपति स्त्रिमिर्मन्त्रितः श्रीमसुपैति वरः स तु सिद्धिम् ॥२६॥

कमलं परितुप्तमध्याम्यस्त्रिमौश्यादियुतं सकिन्दुमादम् ।

निममादिनमोऽन्तरे विराजन्नि देवो हृदयं प्रविष्टमेतत् ॥३०॥

विद्या कामदुघा त्रिलोकविनुता स्वर्गापवर्गप्रदा

गुह्यादगुह्यतरा महोदरकरो या योगिनीनामिह ।

सा सारस्वतजम्भूर्निगदिता सौभाग्यसम्यक्कारी

सद्यः प्रत्ययकारिणी सख्यदपि प्रोच्चारिता भूतले ॥३१॥

यतः स्वप्नावस्थामियमुपमता विश्वविनुता

ततः सिद्धिं नैव प्रवितरति जप्तापि सततम् ।

प्रनुवा चेद्विद्या फलति सहसा दौपमकरीम्

ततो विद्यां वक्ष्याम्यहमिह रहस्यामतितराम् ॥ ३२ ॥

बीजमत्रं वकारसकाराभ्यां संयोज्य जपेत् । पर एवेति । श्रीमत्पञ्चधाः प्रथम-
मध्यमे बीजे केवले उच्चार्य जप्तिनं बीजं वकारसकाराभ्यां संयोज्य जपेदित्यर्थः ॥२८॥

व्यञ्जनं चेति । वकारसकारबीरन्मृताकारानुसारात्मिकमिदं बीजमपि
कीपयित्वा केवलव्यञ्जनमात्रेण विद्यया संयोज्य जपेत् कीदृशयुक्ततां सिद्धिं प्राप्नोति
तदुक्तं प्रत्यक्षराचं हृदिन यद्यपि जपेत् सुधीरिति ॥ २९ ॥

कमलमिति । कमलरूपमिदोदरेत् कीदृशं परितुष्टो मध्यमोऽन्त्यस्थ यत्र
तादृशं मकारान्तरस्थं ह्रस्वं एवंपदः । ईशः शिव उकारसकाराद्विहीकारः सकिन्दु-
नाहं तद्युक्तं तेन वकारसकारिविन्दुनाहः क्रीमिति कामाक्ष्यबीजम् । निममादिः
प्रथमः । नम इति अक्षरपदस्य प्रथमनलीमध्ये कामबीजे निहितं चतुरक्षराभिर्या
देवी उद्बोधाया विद्या सात् । प्रासङ्गिकमुक्ता भैरवोऽस्तीति ॥ ३० ॥

विद्येति । सा विद्या इह भूतले च वा विद्या योगिनीनां महोदरकरी तत्त्व-
ज्ञानमविद्या कामदुघा ईक्षिताद्यं प्रदायिनी अतिवीर्या । वारैकमपि जप्ता कृती
प्रत्यक्सिद्धिनीति ॥ ३१ ॥

यत इति । यदी द्वितीः सुमायकां नवा इव विद्या यतो वारैकमपि जप्ता सिद्धिं

पुष्पं वारिसुचां दवादिरपरस्तावेव वर्षीं ततो
 दीर्घं वारिसखान्तमपृषपि तथा धान्नी सलोकाक्षरी ।
 विद्या वाग्भववीजदीपनकरी सारसतोत्पत्तये
 साक्षात्काङ्क्षितपारिजातलतिका वसन्धरोक्ता मया ॥३३॥
 ब्रह्मा शक्रदृगन्वितः सहभगा मेघान्विता नादिनी
 कान्तान्तं सभगं सपूषणमतोधान्तं त्विमेषः सट्टक् ।
 कालोऽनन्तयुतं वियत् सदशनः संवर्तको भीषणा
 साक्षूषा कमलासनः सहशिवो वैष्णानरस्तादृशः ॥३४॥

न ददाति प्रदुष्टा यदि भवति तदा कृतात् फलं ददाति अतो द्वितीर्दीपनीं विद्यामन्त्रा
 अहं कथयामि रङ्गकां गोप्याम् । गोपनीये रङ्गः कृतम् ॥ ३२ ॥

तत्राद्यवीजदीपनमाह पुष्पमिति । मेघानां पुष्पं जलं तवीजं वकारः तमुच्च-
 रीत् । अपरो रवर्धः दवादिदं वषट्कारादिभूतोदकारः पुनस्तावेव वर्षीं रकारदकारौ
 तदनन्तरं दीर्घम् आकारसहितं वारि जलवीजं सखा तस्यान्तेन गकारेण वर्तत इति
 खान्तः शकारसमुच्चरीत् । अस्तु वकारः तथा दीर्घस्य वाग्या इति भवति सीक्-
 खरयुतौ धान्नी धीऽन्ते यस्य स दकारः धस्यानो लकारः दकारलकारौ लीक्-
 शब्देन चिसंख्योपलक्षितः तत्संख्यक इकारः तेन युतौ एतावता बद् बद् वाग्या-
 दिनि इति भवति । इयमष्टाक्षरी विद्या वाग्भवोपलक्षितवीजसन्दीपनजनिका सार-
 सतपन्मोत्पत्तये आकाङ्क्षितार्थे कल्पयतेव ॥ ३३ ॥

द्वितीयवीजदीपनमन्त्रमाह ब्रह्मेति । ब्रह्मा ककारः शक्रश्च इशा च युक्तः
 शक्रः इन्द्रः तवीजं लकारः इशि चक्षुषि व्यस्यत इति इक् इकारः प्रथमोपात्मन्त्रात्
 त्रस्यपरिवृष्टः । नादिनी लकारः भनीन एकारेण मेषेण लकारेण चान्विता उर्ध्वसंख्या
 कस्यान्तः खः सीऽन्ते यस्य सक्तः सभगम् एकारसहितं सपूषणं सलकारम् अनन्तरं
 धान्तं दकारम् उच्चरीत् । इत्यक्षरपी मेषी लकारः सट्टक् इकारसहितः । काक्षी
 मकारं समुच्चरीत् । अनन्तेन आकारेण युतं वियत् इकारसमुच्चरीत् । सदशनः लीकार-
 सहितः संवर्तकः चकार उर्ध्वसंख्यः । भीषणा भकारः साक्षूषा सातुष्टासा कल-
 लासनः ककारः उकारसहितः वैष्णानरो रफः तादृश उकारसहित उर्ध्वसंख्यः ।
 एतावता विह्वले द्वेदिनि मन्त्राधीर्भं हृत् इति जपति ॥ ३४ ॥

एकादशाक्षरीयं मन्त्रयवीजप्रबोधनकारी स्यात् ।
 क्षीभ्यति नाकभूतलखानवासिनः सहसा ॥ ३५ ॥
 सावित्री वदनयुता महादिकाली
 ध्वीमान्तं शशधरखण्डमण्डितान्तम् ।
 मोहिन्या सरसिजभूर्यु तस्तथान्नि-
 र्विद्येयं परवीजदीपनी सा ॥ ३६ ॥
 या यस्य दीपनकारी गदितेह विद्या .
 वीजस्य तस्य पुर एव समुच्चरेत्ताम् ।
 विद्याषडङ्गवदनेषु यथावदेव
 न्यासेषु साधकवरो विदधीत शस्त्र ॥ ३७ ॥
 विद्याङ्गमेवं न्यसतः स्वदेहे त्रैलोक्यमेतद्दशमेति पुंसः ।
 पापानि सद्यः प्रशमं प्रयान्ति त्रस्यन्ति रक्षांसि सपन्नगानि ॥ ३८ ॥
 मन्त्ररूपमिदमीरितं मया सर्वथा गुरुमुखेन लभ्यते ।
 गुर्वनुग्रहस्य ते महीतले मन्त्र एष न हि सिद्धिदायकः ॥ ३९ ॥
 इति श्रीनागभट्टविरचिते त्रिपुरासारसमुच्चये

द्वितीयः पटलः ।

इयम् एकादशतन्त्राभिज्ञा विद्या मन्त्रयवीजस्य मध्यवीजस्य दीपिका भवेत् ॥ ३५ ॥
 ततोयवीजदीपनमाह सावित्रीति । सावित्रीपदेन श्रीङ्कारी लक्षितः महा-
 दिकाली महाकालीत्यर्थः । तदाद्यवर्णां मकारो लक्षितः वदनं श्रीकारणेन युतः
 व्योम हकारः तदनं सानुसारम् उत्तरेत् मोहिन्या उच्चारणं सरसिजभूर्गङ्गा
 ककार उच्चारणं । ततो मोहिनी मतोऽग्निः रेफः एतावता श्री महाश्रीचं कुब्ज
 इति सप्ताक्षरी चरमवीजदीपनो उक्ता ॥ ३६ ॥

तेन प्रकारेण दीपनयोग इत्याह या यस्येति । या विद्या यस्य वीजस्य दीपन-
 कारी उक्ता तवीजस्य पुरतः प्रदत्तं तां विद्यामुच्चरेत् ॥ ३७ ॥

न्यासेषु दीपनीयोगमाह विद्येति । विद्यान्यासषडङ्गन्यासवदनन्यासेषु श्रीज-
 नीयेति । एवं कृते विद्या प्रबुद्धा भवति । एवं प्रकारेण सूत्रविद्या मन्त्रसाङ्गं
 सप्तरीरे न्यसतः पुंसः लोकावयं वशमेति पापानि क्षयन्ति सन्धः सह ॥ ३८ ॥

तृतीयः पटलः ।

अथेदं शरीरं स्वकीयाङ्गुलीभिः-

बुधैः षण्णवत्यङ्गुलायाममुक्ताम् ।

दिनेशाङ्गुलीभिः शरीरात् समीरो-

ऽधिकः प्राणसंज्ञो मतो योगविद्धिः ॥ १ ॥

इह प्राणवायुं सदाभ्यासतो यो नरो न्यूनभावं नयत्येवमङ्गात् ।

समत्वं शरीरेण वा भूतलेऽस्मिन् स पूज्यो बुधैरुक्तमो योगवित् ।

॥ २ ॥

चतुर्दशाङ्गुलपधने प्रधाना नाद्यः स्मृतास्तास्त्रपि तिस्र एव ।

इडा सुषुम्नापि च पिङ्गलास्या सुख्या सुषुम्नैव च तामु नाडी ।

॥ ३ ॥

इदं मायामन्त्रस्वरूपं कथितं गुरुणा वा यदि लभ्यते तदा परं सिध्यति अन्यथा
गुरुप्रसादमन्त्रेण एव मन्त्रो न सिध्यतीति ॥ १८ ॥

इति त्रिपुरासारसमुच्चयटीकायां द्वितीयः पटलः ।

एवं साधकानां सकलपुरुषार्थसारभूतं मन्त्रस्वरूपमुक्ता पुरुषार्थान्तराय परि-
हाराय बीमाङ्गभूतप्राणायामप्रकारान् तद्विशेषांश्च वक्तुमुपक्रमने अथेदं शरीरमि-
त्यादिना । इदं शरीरं पण्डितैः षडधिकतनवत्यङ्गुलदेव्यं म् उक्तं यस्य शरीरस्य पणि-
सात्वं तस्यैवाङ्गुलिमानेन । प्राणसंज्ञकोवायुः शरीराभिर्गन्धस्यानादशदशाङ्गुलीभि-
रधिको मतः शदशाङ्गुलपर्यन्तं सञ्चरति ॥ १ ॥

इति । इह सुवि यो नरः सदाभ्यासतः सदाभ्यासेन एव प्राणवायुं शरीरा-
न्यूनभावं सकलाङ्गव्यापकत्वं नयति । शरीरेण समान्त्रत्वं तोष्यं वा कासनाङ्ग-
व्यापकत्वं वा करोति सः योगवतां मध्येऽस्मिन् मूलस्थं पूज्यते इति ॥ २ ॥

प्राणायामसूता नाडी दर्शयति चतुर्दशेति । तदुक्तं नाडीनामाश्रयः पिच्छे नाद्य-
प्राणस्य आश्रय इति । अस्मिन् शरीरे चतुर्दश नाद्यः प्रकल्पितभूतः सति सर्व-
चतुर्दशसु मध्ये चतस्रः प्रधानाः स्मृताः ॥ १ ॥

इडा नाम नाडी स्थिता वामभागे
 तनोर्दक्षिणे पिङ्गला नाम नाडी ।
 तयोः पृष्ठवंशं समाश्रित्य मध्ये
 सुषुम्ना स्थिता ब्रह्मरन्ध्रं याञ्च ॥ ४ ॥
 सुषुम्नान्तराले स्थिता चित्रनाडी
 युता पञ्चवर्णोक्त्वला पञ्चदेवैः ।
 तदन्तर्गतं ब्रह्मरन्ध्रं सुसूक्ष्मम्
 मृणालान्तरालोक्तसन्तनुतुल्यम् ॥ ५ ॥

तासां तिष्ठणां नामाभि ज्ञेयति । इति । इडा पिङ्गला सुषुम्ना चेति
 तास्यपि तिष्ठतु मध्ये सुषुम्नैव प्रधानीभूता । चतुर्दशनाडीनां नामानि यथा ।
 इडा च पिङ्गला चैव सुषुम्ना च सरस्वती । गान्धारी इति जिह्वा च सुषुम्ना च यश-
 स्विनी । अलम्बुषा कुङ्कुमैव शङ्खिनी चित्रिणी तथा । विशीदरी विश्वसुखी व्याता
 श्रिता चतुर्दश ॥ एतास्यपि तिष्ठो मुख्याः यास्यपि ग्रीवाः प्रतिष्ठिताः तास्यपि
 सुषुम्नैव मुख्या सा च हादशानं पृष्ठवंशं समाश्रित्य सकलभ्रूणान्तरेनाधीमुखी
 ऋजुभूता तिष्ठति । आधारी नाम पद्मस्थानात् इङ्गुलादूर्ध्वं मृदादङ्गुलादधीभागे
 चतुरङ्गुलायामविवारं चङ्गुलीभूतं त्वगादिधातुभिर्वेष्टितं चतुर्वलात्मकं पाञ्चरा-
 कारं पद्मं तत्कथिकामध्ये त्रिकोणा धीनिः तन्मध्ये सकलप्रपञ्चनिर्मितोपादान-
 भूता कुण्डलाख्या चित्रयौ शक्तिः त्रिगुणितादिरूपेण सृष्ट्यैन्दुवैज्ञानराणां मूलभूता
 भवति या त्रिकोणसुत्यिता सुषुम्ना नाम नाडी वीषादपञ्चाख्यपृष्ठवंशस्य पुरीभागे
 नवलम्बा ब्रह्मरन्ध्रपर्यन्तम् ऊर्ध्वाकारा तिष्ठति । तथाच तन्मण्डपामणिः । मरुदख्ये
 वदिः पार्श्वे चन्द्रसूर्यातिमल्लके । किन्वा मध्ये—सुषुम्ना सन्निविष्टा च तन्मध्ये चित्र-
 रुपिणी । तत्रैव स्थितं पद्मं मूलादिपद्मपञ्चकम् । कालिकाकाररूपेण चाकिन्वा-
 यावन्मिति । मूलधारं समाच्छाद्य स्थिता नागस्वरूपिणी । बायुना भिद्यते कृत्त
 ददं चित्रा नयेततः । तच्छासीज्ज्वलकामस्य त्रिखयातिष्ठसुषुम्नया । प्रतिपन्न-
 प्रवृद्धा सा जीवात्मानं परे कुले । नियोजयति तदयोगादस्य चरते चिरम् ।
 श्रीमं ग्रीविष्य नासादे गतो चन्द्रदिशकरी । अशीकं महापद्मं त्रीक्षीकस्य
 सुषुम्नया । व्याध्या नासिकामध्यं गतं चित्रा तु तद्वता । ऊर्ध्वं निष्ठा तु चित्रं

ब्रह्मसूत्रमिदमेव देहिनां जीवभूतममृतैककारणम् ।

यद्वदन्ति मुनयः पुरातना दिव्यमार्ग इति अभ्यर्चितसः ॥ ६ ॥

वै इतरान् पुष्करान् ततः । वहीरुद्रमनाकाङ्क्षाकाङ्क्षिणी मोक्षदायिनी । जीवना-
दृष्टसम्बन्धा स्थिरा परमशक्तिः । एतद्देहं विजानाति भित्ता याति परं पदम् ।
इत्यादि वचुः । योगार्णवेऽपि । सुरशृङ्गाटपाशेन तेनैव संवृतः क्रमात् ।
सूर्याचन्द्रमखी नाशौ गते भासाहयावधि । तन्मध्ये द्वितीयं भित्ता सुषुम्ना पद्मको-
टरे । ब्रह्मरस्रावधिर्याता भित्ता व्योम सुरालयम् । सुवेगाच्छाय तद्धारं कुण्डलोश्च-
रुज्ज्वला । निद्रावशगता देवी गङ्गासमुद्रमयीपमा । तन्निर्कोशस्य वामदक्षिणकोशयोः स-
म्भूते सुषुम्नाया वामदक्षिणभागे इडापिङ्गली स्थिते । तयोर्मध्ये इडा नाम नाडी चापा-
कृतिर्भूत्वा लिङ्गमूलस्थाने सुषुम्नामाश्लिष्य दक्षिणभागं गता तदाकारा पुनरपि नाभि-
स्थाने वामभागं गता । तदा पुनरपि हृदयस्थानमाश्लिष्य दक्षिणभागं गता । तदा करो
पुनरपि जानुमूलमाश्लिष्य वामनासापुटं गच्छति । एवं दक्षिणभागसम्भूता पिङ्गला
सुषुम्नामाश्लिष्य दक्षिणनासाविवरं गच्छति । सुषुम्नामूलपुरीभागादुत्थिता आजि-
ह्वात् सरस्वती नाम नाडी स्थिता । केचित्तु वयं वर्णयन्ति । एताः सुषुम्नासिन्धव
थासु योगः प्रसिद्धितः । तासु नासापुटहृद्ब्रह्मरस्युत्तिर्गताः । सरस्वत्यादि-
चत्वारो सुखरस्युत्तिर्गताः । तास्ते का शब्दजननी अन्यं स्वरसंवादिनी । अपरा
रसनाधारा परा तोयवद्भा शिवा । अन्याः षट्नेत्रकर्माङ्गमदीहाराविर्गताः ।
शक्तिनी नाभिसम्बन्धा या नातु कर्त्तुं दि दध्यते । यया गर्भगतः पिङ्गः पुण्यतेऽन्व-
रसादिभिः । एताभ्य एव नाडीभ्यः शास्त्रीपशाखप्रकारेण साङ्गैलचवयसंख्यानां
नाडीनां सम्भवः । कुत्र का नाडी तिष्ठति इति श्रित्याकाङ्क्षायामाह इति शरो-
रस्य वामाग्रमाश्रित्य इडा नाम नाडी दक्षिणभागे पिङ्गला तयोर्नाभोर्मध्ये दिङ्मय
वृष्टवृक्षमाश्रित्य ब्रह्मरस्युत्थिता सुषुम्ना अवस्थिति । सुषुम्नाया अभ्यन्तरे चित्ता नाडी
स्थिता पञ्चभिर्वर्णैः श्वेतरक्तादिभिरुज्ज्वला पञ्चभिर्देवैर्ब्रह्मविष्णुशिवैश्चरसदाशिवैः
संयुक्ता । तदुक्तम् । ब्रह्मा जनादेनी रुद्र ईश्वरश्च सदाशिवः । चित्ताख्यनाभ-
स्तःस्थश्च पञ्चभूताधिदेवताः ॥ ४ । ५ ॥

ब्रह्मेति । इदमेव ब्रह्मसूत्रं शरीरिणां प्राणधृता जीवभूतम् अमृतैककारणम्
अस्मिन्नेव ज्ञायते मरणं न चरतीत्यर्थः । यद्ब्रह्मसूत्रं प्राचीना मुनयो दिव्यमार्ग इति
कथयन्ति निर्वाणोपयोगी स एव मार्ग इत्यर्थः ॥ ६ ॥

इडायां चरत्वे च शीतांशुमासी

शतो वामभागेऽद्यतं सम्प्रदिष्टम् ।

रविः पिङ्गलायां चरत्वे च तन्माद

विषं दक्षिणो भाग उक्तो सुनीन्द्रे ॥ ७ ॥

जानीयादुदयं बंधः स्वजठरे कन्देऽशरीरे कृष्णम्

प्राणातिम्मकराङ्गुले खलु लयं सन्ध्यं च पूर्वापरं ।

उत्पत्तिश्च लयश्च सन्ततमधोवृत्तिं निशां वासरम्

चोर्द्धां वृत्तिमधस्तथा हिमकारं चोर्द्धां दिनेयं गतिम् ॥ ८ ॥

तुषारांशुनाडीं प्रपञ्चे तु देवे

तदा शान्तिकादौनि कर्माणि कुर्व्यात् ।

बुधो रौद्रकर्माणि मार्सेण्डनाडी-

सुमे मिथ्यकर्माणि नाडी प्रपञ्चे ॥ ९ ॥

इडायावृत्तिः । एष शिशिरकिरणो वामे इडासंज्ञायां नाडीं चरति तेन वामभागेऽद्यतं पिङ्गला वामादिभ्यश्चरति सा च दक्षिणभागमाश्रितेति च नामो विषसंज्ञकः आदित्यस्य क्षेत्रत्वात् वायुविवर्धनेन सिध्यतीति ॥ ७ ॥

तस्योत्पत्तिविनाशज्ञानमाह जानीयादिति । बुधः चशरीरे वायीनाडीं कन्दे मूलभूते चाधारे चक्रे उदयम् उदयं जानीयात् । तथा चाधारचक्रे गुदोपरि लिङ्गाधःस्थिते वायुवृत्तिष्ठति प्राणाश्चिदांशुनाङ्गुले विनश्यतीत्यर्थः । तदेव स्थान-
वर्धं पूर्वापरं सन्ध्यं कन्धात् पूर्वसंख्या प्राचे रादशाङ्गुलं वक्ष्याति । पश्चादेतीति स्थानवयम् उत्पत्तिं लयं विनाशं च ते एव ज्ञातव्ये । आधारेति । वायोरधोऽगमनं निशां जानीयात् ऊर्ध्वगमनं वासरं दिवसं जानीयात् । उक्तं हि चक्रेण प्राणो रात्रिरपान इति तथाधोवृत्तिं चन्द्रं जानीयात् ऊर्ध्वं गमनमिति । अतएव योगार्थं चोर्ध्वमधोवृत्त्यवयवः शिष्यैर्बुधसुखीरविरिति ॥ ८ ॥

केन वायी कानि कर्माणि कर्तव्यानीत्याह तुषारांशुनाडीमिति तुषा-
रांशुनाडीं इडां गते वायी शान्तिकान्तिकानि कर्माणि कुर्व्यात् । सूर्यनाडीं पिङ्गलां गते रात्री रौद्रादि राक्षसानि कर्माणि कुर्व्यात् । चन्द्रनाडीं शीतवायु-

भूतानामुदयं हयोरपि बुधः संलग्नयेत् पञ्चमी-
 स्तनाधो वसुभोदये मिथितथैर्भाषस्व-दृष्टस्यसि ।
 देवैःधःस्यसि वारिषी हुतबहस्योर्ध्वं मते तूदयम्
 तिर्यक्संस्यसि माहृतस्य परितः सृष्टे मरुहर्जनः ॥१०॥
 वश्यस्तन्मनयोः प्रशस्त उदयो भूमेर्जलस्योदयः
 शस्तः शान्तिकपौष्टिकादिषु समिचक्राय वज्रैः पुनः ।
 शत्रोर्मारिषदारणादिकरषेष्वाटनीच्छासयो-
 र्वायोः शान्तिकनिर्विषोकरणयोर्व्योम्नो हितस्योदयः ॥११॥

धरणेरुदये गदादितानाम्

यदि दूतः समुपेत्य पृच्छतीह ।

सहसा नहि रोगजा प्रवाधा

प्रशमं याति चिकित्स्तापि सम्बन्धः ॥ १२ ॥

स्वात् मध्यस्य धरकरत्वादिति भावः । अभयनाडीस्ये वायौ शान्तिकानि रौद्राणि
 च कर्माणि कुर्यात् ॥ ८ ॥

भूतानामिति । हयोरपि पचयोः गुरुजलयोर्मूतानां पृथिव्यनेतेजीवाभ्या-
 काशानाम् उदयं संलग्नयेत् अवधारयेत् । तत्र भूतेषु मध्ये पृथिव्या उदयं प्राच-
 मध्यदृष्ट्युक्तं वायौ यदा प्रशस्त्यते दण्डाकारगतिर्भवति तदा भूमेरुदयं जानीयात् ।
 देवे वायौ अधःस्यसि सति वारिषी जलस्य उदयं जानीयात् । ऊर्ध्वं मते वायौ हुत-
 बहस्याप्रेरुदयं जानीयात् । तिर्यक् पाशं हयं संस्यसि वायोर्बुधं जानीयात् ।
 समस्तमासारम्भे व्यापके वायौ बहसि सति मरुहर्जनं आकाशस्य उदयं जानी-
 यात् । ॥ १० ॥

एतज्ज्ञानफलमाह वक्ष्यति । भूमेरुदये वज्रजनकं सान्धजनकं च कर्म कुर्यात् ।
 अलभतस्वीदये सति शान्तिकजनकं पुष्टिकजनकं च कर्म कुर्यात् । भट्टिति स तु नार-
 द्यादिजनके कर्मणि वज्रैरुदयः प्रशस्तः । शचीर्देवोन्मूलने नगरोन्मोदे च वायोर्बुधः
 प्रशस्तः । निर्विषोकरणसाम्बने च आकाशस्योदयः प्रशस्तः ॥ ११ ॥

प्रश्नमाह धरवेरिति । पृथिव्या उदये सति नैऋत्यनसुकलं भविष्यति इति
 आश्रयं पृच्छति तदा रोगजा पीडा स्याः कृतप्रतिश्रियापि हटेन शान्तिं नयतीति

जलोदये व्याधिरपेति शान्तिं सत्युभयत्वे व वसुदये च ।
 तयोदये वसिष्ठः समीरणस्य व्योम्नोऽधिरपेव राजा विनाशः ॥१३॥
 देवे दक्षिणभागोऽथ पुरतो रोगातुरो दक्षिणे
 स्थित्वा पृच्छति पृच्छकः स पुरतो जीवत्यरोगधिरम् ।
 शमायां तु राजाकुलोत्तमतनो वामाश्रिते चेष्टरे
 शमा पृच्छति चेत् स्थिता गतगदा वामाधिरं जीवति ॥१४॥
 देवे गते पृच्छति वामभागं स्थित्वा नरो दक्षिणतो यदीह ।
 यत्थासतोऽस्मादपि कच्छसाध्यं वदन्ति सन्तः सत्यु रोगजातम्
 ॥ १५ ॥

अन्तर्गते पृच्छति पृच्छकः देवे नरो जीवति वीतरोगः ।
 तनेव रोगेण वह्निर्गतेऽस्मिन् परेतराजस्य पुरं प्रयाति ॥ १६ ॥
 सर्वेषु कार्येषु यदीश्वरेऽस्मिन् अन्तर्गते वाञ्छितसिद्धयः स्युः ।
 वह्निर्गतेऽमङ्गलमोक्षरेऽपि शुभाशुभं कर्मफलं तु विद्यात् ॥१७॥

वक्तव्यमित्यर्थः । जलोदये सति यदि पृच्छति तदा व्याधिः शान्तिं याति ।
 वसुदयेऽग्रे वदये यदि पृच्छति तदा रोगार्थस्य सत्युभयवति । वसुधुताशनमिति
 विचः । वायोवदये यदि पृच्छति तदा सत्युदित्यर्थः । आकाशोदये यदि आगम्य
 पृच्छति तदा त्वरयेव रोगाणां विनाशो भवति ॥ १२ । १३ । १४ ॥

प्रकारान्तरमाह । देवे वायी दक्षिणां सङ्गते सति सत्वेव स्थित्वा दूतो यदि
 पृच्छति तदा रोगार्थो जनी नीरोगः सन् वसुधुतमयं जीवति । स्मिन् रोगगतायां
 वामभागमनतो वायुमवति तमाश्रितो दूतः पृच्छति तदानो रोगात् सा चिरं जीवति
 इति ॥ १५ ॥

देव इति । वामाश्रितं नते वायी दक्षिणां सङ्गते दूतो यदि पृच्छति तदा कछ-
 साध्यं नैवत्यं वक्तव्यम् । दक्षिणगे वायी वामभागः पृच्छति तदा कछसाध्यं नैवत्यं
 भवेत् । अन्यथैव इति । अन्तर्गतं गते वायी यदि पृच्छकः पृच्छति तदा नीरोगो जीवति ।
 गच्छाद्विहङ्गमाह, आकाशमने तावी यदि पृच्छति तदा तनेव रोगेण शुभाशुभं

आरभ्य दर्शप्रथमासुदेति वामे पुटे त्रीणि दिनानि दैवः ।

वामेतरे त्रीणि ततो दिनानि पूर्णा तिथि र्यावदक्षैवमिति ॥ १५ ॥

अथारभ्य शुक्लान्यपचादिभूताम्

तिथिं त्रीणि देवो द्विगान्यभ्युदेति ।

पुटे दक्षिणे त्रीणि वामे तु यावत्

कुङ्करैर्वमेवं समालक्षयेत् ॥ १६ ॥

एकस्य पक्षस्य विपक्ष्येव

रोगाभिभूतिर्भवतीह पुंसाम् ।

तयोर्द्वयोर्बन्धुमुद्धृष्टिपत्तिः

पक्षत्रये व्यत्ययतो मृतिः स्यात् ॥ १७ ॥

रोगी यातीति । कार्यान्तरे तत् प्रयोजनं कथयति । यदीन्तरे वायी अन्तर्गते अत्र
कार्ये आकाङ्क्षितसिद्धिर्भवति वृद्धिर्येते षादशाङ्गुलादधिकं गते सर्वकार्याणि नश्य-
न्तीति । कति दिनानि कुत्र तिष्ठतीति कथयति ॥ १६ । १७ ॥

आरभ्येति । दर्शं एव प्रथमा तिथिर्यस्याः प्रतिपदः सा दर्शप्रथमा प्रतिपत् तेन
शुक्लप्रतिपदादितिथिष्वये वामे षतुध्यादि दक्षिणे सप्तम्यादि वामे दशम्यादि दक्षिणे
त्रयोदश्यादि वामे कृष्णप्रतिपदादि दक्षिणे षतुध्यादि वामे सप्तम्यादि दक्षिणे दश-
म्यादि वामे त्रयोदश्यादि दक्षिणे । अथेत्यन्तरं शुक्लान्यपचादिभूतां कृष्णप्रतिपदि-
शिसुपक्रम्य त्रीणि दिनानि दक्षिणभागे वायुवह्नीत्यादिसंख्यां लक्षा एव ता
पुनश्च लङ्करं लक्षयेद् ॥ १८ । १९ ॥

एकक्षेति । यद्येकत्र पक्षे त्रयोर्वैपरीत्यं भवति तदा तस्य पुनश्च रोग-
जनितोऽभिभवो भवति । शुक्लप्रतिपदादिदिनत्रयं यावत्वायुर्वासुपुटे सङ्करति तत्र
यदि दक्षिणपुटे भवति एवं पञ्चदशदिनपर्यन्तं यदि व्यत्ययी भवति तदा रोगाभि-
भूतिर्भवति सासमानं वैपरीत्येन ब्रह्मदा विपत्तिः पञ्चचत्वारिंशद्दिनानि श्रावणान्त्ययी
तस्य पुनश्च लक्षं सरथं भवतीति । त्रयोर्वैपरीत्ये रोगादिकं भवतीति ज्ञानार्थिकी
मृतिः ॥ २० ॥

यदात्मनः कालवशात् समीरणो

• विषय्येति प्रकृतिं विहाय सः ।

तदा निरुध्य भ्रमनं निषीक्येद्

यथा स्थितं पञ्चमुपैति चात्मनः ॥ २१ ॥

हावेव धत्तः सकलस्य कालं दिवाकरः कैरवबान्धवस्य ।

भोक्तो सुषुक्ता सकलस्य चास्य कालस्य दोषादिवसात्मकस्य ॥ २२ ॥

ततः क्रमेणैव विशुद्धनाडीपथान्तरः प्राणसमनैरणस्य ।

शनैः शनैः संयमने प्रयत्नं यथाविधानं विदधीत धीरः ॥ २३ ॥

ग्रीतांशुमार्गेण शनैः समोरमापूरयेत् स्त्रोदरमादरेण ।

विकारमात्राभिरपेततन्द्रः कालाग्निमूलापितचित्तवृत्तिः ॥ २४ ॥

ततो धारयेन्मार्गं शुद्धचेताश्चतुःषष्टिमात्राः समापूरितं तम् ।

षष्टिर्भास्वता रेचयेन्मन्दमेनं तदर्द्धाभिरन्तर्निरुद्धं तु तामिः ॥ २५ ॥

विप्ररोतोदये शुभीदयः कथं ख्यादित्याह यदेति । स्वकीयादृष्टवशादायुर्वेप-
रीत्ये स्रदेति तदादिभीषे कृत्वा श्वासं पीडयेत् यथा पुटान्तरं गच्छति ॥ २१ ॥

हावेवेति । सुषुक्तासौ सूर्यशसौ सकलं कालं धत्तः दिवारात्रि-
रसात्मकस्य रात्रिन्द्रियोपलक्षितस्य कालस्य भोक्तो भक्षिका सुषुक्ता परं नाम्ना नाडी-
भोक्तृत्वं नाम चित्कलासमवेतस्य तत्स्वीपाधितया रूपलमापाय सर्वसाभिभावकत्व-
मित्यर्थः ॥ २२ ॥

तत् इति । सुषुक्तेव भोक्तो तदा क्रमेण विशीघ्रितनाडीमार्गांतरः सन् प्राण-
वायीः शनैः शनैः संयमने नियमे प्रयत्नं यथा कथितप्रकारेण कुर्वीत ॥ २३ ॥

तमेव प्रकारं कथयति ग्रीतांशुमार्ग इति । ग्रीतांशोश्चन्द्रस्य वर्धना काम-
नाद्या वायुभिः स्वकीयमुदरं विकारमात्रया षोडशमात्रया पूरयेत् । अपेता तन्वा
निद्रा यस्य सः कालाग्निमूलाग्निमूलापितचित्तवृत्तिः । कालाग्निमूले मूलाधारे-
ऽर्पिता चित्तवृत्तिर्व्यापारो येन ॥ २४ ॥

तत् इति । पूरितं वायुं चतुःषष्टिमात्रापथ्येन धारयेत् तस्य गतागतं विरीच-
येत् भास्वता सूर्यमार्गेण दक्षिणया शनैस्तदर्द्धाभिर्वातिभिरन्त्राभिरभ्यन्तरे निरुद्धं
तं वायुं रेचयेत् त्यजेत् ॥ २५ ॥

विपरीतमतो विदधीत बुधः पुनरप्यथ तद्विपरीतमिति ।
 अमुना विधिना सुमनाः संततं भवती विदधीत सुसंयमनम् ॥ २६ ॥
 प्रखेदं जनयति यः प्राणायामेषु सोऽधमः प्रोक्तः ।
 कल्पोमध्यः पुंसां भूमिस्थानं तनोस्तनोति परः ॥ २७ ॥
 तावद्विदधीत बुधः प्राणायामं समाहितो विधिवत् ।
 भावत् सम्भवति भुवि प्राणायामस्योत्तमस्य गुणः ॥ २८ ॥
 अयं प्राणायामः सकलदुरितध्वंसनकारो
 विगर्भः प्रोक्तोऽसौ शतगुणफलो गर्भकलितः ।
 जपध्यानापेक्षः स तु निगदितो गर्भरहितः
 स गर्भस्तूष्णो मुनिप्ररिहतेर्योगनिरतैः ॥ २९ ॥
 शशिः प्राणायामान् प्रशवसहितान् षोडश वशी
 प्रभाते सायञ्च प्रतिदिवसमेव वितनुते ।
 द्विजो यस्तं शून्यप्रहरणकृतांघ्रोऽभिकलितम्
 पुनर्यथेते साजादिह दुरिततूलीषदृष्टनाः ॥ ३० ॥
 त्राग्रन्धमी षड्भिरपीड्य सासैर्जन्मान्तरोपार्जितपापपुञ्जात् ।
 संवत्सराह्नपदं तदेकं प्रकाशयन्ध्वेव यदप्युताख्यम् ॥ ३१ ॥
 इह रेचकपूरकौ विहाय स्थिरधीः कुम्भकमेव केवलं यः ।
 सततं कुर्वते मनोजवत्वं लभते वीतजरामयः स मर्त्यः ॥ ३२ ॥

विपरीतमिति । अतः प्रकृष्टाविपरीतं विदधीत कुर्यात् । पुनरपि तद्विपरीतं
 प्रकृतकर्मणादिषु पुनरपि तद्विपरीतम् एवमभ्यसेत् अमुना प्रकारेण भवती वायो-
 नियमं न कुर्यात् ॥ २६ ॥

प्रखेदमिति । अयं सुगमः ॥ २७ ॥ २८ ॥

अयमिति । गर्भो गर्भशून्यः प्राणायामः सततः सन् सकलदुरितानि विनाशयति
 गर्भेण सहितोऽयं शतगुणफलसहितः कथितः विगर्भापेक्षया को विगर्भः को सुगर्भः
 दत्ताकाङ्क्षाबानाह जपेति । जपध्यानेषु शून्यो यः गर्भरहितः ताभ्यां युक्तौ च
 सुगर्भः कथितः ॥ २९ ॥

ये हि तस्य सुदुर्लभं त्रिविधाः ।

मिथः यः केवलं कुम्भके विद्यते ।

अचिन्मदिगुणाष्टकं कारकम् ।

अतु तस्यैव निरस्तप्यते भूतिः ॥ ३३ ॥

राजदन्तबुनलादिमस्यम् सविधाष्य रसनां तदन्तिके ।

काकचक्षुपुटमारुते पिबेत् प्राणसंयमनमेतदुत्तमम् ॥ ३४ ॥

द्विकचक्षुसमीरुं ग्रन्थयतः सन्धिरिक्तस्य सन्ध्ययोः ।

अमदाङ्गरीदरामयज्वरगुल्माः प्रशमं प्रयान्ति च ॥ ३५ ॥

उभयोरपि सन्ध्ययोर्मुहूर्ते पिकधातुं धृतस्त्रिमासमात्रम् ।

सरसं द्विकचक्षुगन्धवाहं सुवि सारस्वतसिद्धिदत्तमा स्मात् ॥ ३६ ॥

विषमुद्यसुदन्नबोर्ध्वाभाजां प्रविनाशं समुपैति पक्वगानाम् ।

किमु ह्यधिककौटिल्यतत्त्वानामिह काकोलमुष्णानिलस्य पानात्

॥ ३७ ॥

द्विकचक्षुसमीरुं नरः सरसं यः परिक्लिष्य सन्ध्ययोः ।

कुरुते निजकुण्डलीमुखे चयरीगं स विमुच्य जीवति ॥ ३८ ॥

द्विकचक्षुसमीरुं नरो यः पिबतीहानिशमिव वीततन्त्रः ।

अधिरिक्तादि । अतुष्टवं युगमम् ॥ ३०—३१ ॥

राजदन्तेति । राजदन्तयुगलद्वयलादिमस्यम् तेषाम् अन्तिके समीपे जिह्वां
अभिधाष्य काकचक्षुपुटेन वायुं पिबेत् । काकचक्षुपुटमारुतं कृत्वा पिबेदि-
त्यर्थः । मध्यमूतदन्तपुष्टयं राजदन्ताः एतदुत्कृष्टं वायोर्नियमनमिति ॥ ३४ ॥

द्विकेति । द्विकचक्षुः समीरुं वायुं धृतः पिबतः भेदं पा पायै । रात्र्यां
अकाराभ्यां अचिती द्विकः काकः अमदाङ्गरीदरौ विषम् उदरामयम् उदररोगः अरः
रुच्य इत्याद्याः प्रशमं प्रयान्ति ॥ ३५ ॥

उभयोरपि । उभयोः प्रातः सायं सन्ध्ययोर्मुहूर्ते दृष्टव्यं यावत् प्रहरमय-
न्नाथं वा नृजम् । तस्य धातुः भृशः पुंलः काकचक्षुपुटमारुते पिबतः सारस्वत-
विद्भिर्भवति सन्ध्यामुहूर्तमात्रं प्रहरमयं वेति व्यवस्थितविधित्वायः ॥ ३६ ॥

भवति भुवनेव तस्य वर्णाश्रयणं दशममप्यतीव दूरम् ॥३८॥
 बहुधा कथितैर्मुहुः किमेभिर्दिव्यवद्वा तु समीरस्य पानात् ।
 जरसा सह नाशमाय याति प्रवृत्तं मृत्युक्षतं भयं नशयाम् ॥३९॥
 जिह्वां कृत्वाऽनाकुलस्तानुमूले दन्तैर्दन्तान् मादमापीडयित्वा ।
 मन्दं मन्दं यः पिबेन्नश्ववाहं सीधैः पूरैः साकमन्तः स्पृशति ॥४०॥
 वणसासाध्यासिन् रोगैरग्रेभैः पापेभ्योऽसौ मुच्यते साधकेन्द्रः ।
 अष्टादेकाद्विंशं मृत्युदूतीं जित्वा भूमौ दीर्घकां स जीवेत् ॥४१॥

॥४२॥

वर्षत्याभ्यासवशादतीतमनागतं वेत्स्यलिनीलकेशः ।
 विषं न देहे क्रमति तदीयि दष्टे सुचोदैरपि पञ्चगेन्द्रे ॥ ४३ ॥
 न क्वत्रिमं स्थायरज्ज्वलं वा विषं किमन्यैरपि कालकूटेः ।
 गुणाष्टकां कालवशादुपेत्य मञ्जौतले प्रौढति भैरवो वा ॥ ४४ ॥
 या मुष्णधारदण्डान्तरविवरगताहारनीहारगौरी
 सीधीं धारां नभोऽभीरुहकुहरविधोः संभवन्तीं वहन्ती ।
 तस्या वप्याख्यनाद्याः खगमुदरदरीमध्यगं यो विदध्यात्
 तस्या ब्रह्माख्यभागप्रसवमपघ्नं स्यादघ्नं मृत्युमृत्योः ॥४५॥

विषमिति । काकीलः भयं मुगमम् ॥ १७—४० ॥

जिह्वामिति । तानुप्रदेशे जिह्वां योजयित्वा उपरिस्त्रिदशपञ्चत्याऽधीरुनावलिं
 नापीय सीधैः पूर्वमुष्णावस्थितैः सह नश्ववाहं वायुं पिबेत् अन्यत् मुगमम् । प्रका-
 रानरमाहः जिह्वामिति । सीधैर्मुष्णानर्गतरेभैः विषसां जरां क्वत्रिमविषं नारि-
 केशमिवितकपूर्वं स्थावरं हिमशैलजादिकं मङ्गलं पार्वतीयं व्यसन्नमभिजन्तः मुष्ण-
 टकम् अष्टविंशभैरवावतारार्थं वाग्रहः ॥ ४१—४४ ॥

या मुष्णिति । सुषुक्कानर्गताया वप्याख्यनाद्याः चरमैव हरी कन्दरा तन्मध्य-
 वलिं न खगं वायुं यो विषातं करीषि तस्य पक्वे चरीरं मृत्युमृत्योर्ध्वं मुहुर-
 भवति । मृत्युर्ध्वः तस्य मृत्युर्नाशकः तस्य सीधमृहरो भवति । पणः साहसिक-

मूर्च्छां गतो हरति रोगसमूहमध्या-
 र्हेहः करोति मगने गमनं नराणाम् ।
 पातो हतो वितपुतेऽमरतां समस्त-

मभ्यासतः कुलभमेव समीरणस्थ ॥ ४६ ॥

अथ पार्थिविरुद्धकम्बुर्ना ध्वजमूलस्थितसव्यपादपार्थिवः ।
 ऋजुकायशिरोधरो यतात्मा विषयेभ्यो विनिवर्त्तितेन्द्रियाश्च ॥ ४७ ॥
 काकोचश्चपद्मैर्मुहुर्दरदरीं पूरयित्वा समीरै-
 रस्तुष्टाभ्यामुभाभ्यां भरिपुविबरे तर्जनीभ्यां च नेत्रे ।
 नासारभ्युर्निरुध्य स्थिरश्चिमलमतिर्मध्यमाभ्यामथाष्ट-
 मन्वाभिर्नातिगाढं कमलजनिलये स्थापयेन्मानसं खम् ॥ ४८ ॥

मुहुर इत्यमरः । सा का मुख्याधारदण्डान्तरविवर्गतां मुख्याधारभूतो दण्डः
 ऋजुर्वातकः तदन्तर्गतसुषुम्ना तन्मध्यवर्त्तिनमित्यर्थः । कौटशाद्वे हिमवच्छुभा-
 षटधारां वृक्षो धारयन्ती आकाशदेशवस्थितपद्माभ्यन्तरवर्त्तिनीविधीयन्त्यस्य
 चरन्तीम् तथाच यः सुषुम्नान्तर्गतवायुं निरोधयति तस्य मरणं न भवतीत्यर्थः ॥ ४६ ॥

मूर्च्छामिति । मूर्च्छा निर्वृष्टत्वे सति इति यावत् । अत्रा तत्त्वेन रोगसङ्घातं
 निवारयति । वस्तुः सन् नाशकरो निरुद्धः आसन्नः सन् भयव्यापान् आकाशगमनं
 निराधारसंचारं करोति अतः मगसा सङ्घं याति स्नाभीष्टदेशं तथा
 विलीनः अमरताम् अमरणं मयति । तथाच मूर्च्छितो हरति व्याधिं निरुन्मत्तरणं
 अतः । वस्तुः क्षेपरतां कुर्यात् वशो वायुश्च भैरविः ॥ ४६ ॥

प्रकारान्तरसाह तथेति । ना पुरुषः स्त्रीब्रह्मणश्च कमलजन्यनी ज्ञानो निखये
 आधारकत्वोऽवस्थापयेत् । कौटुम्पाधिना एकपादयुग्मेन निरुद्धः कम्बुनिरुद्ध-
 भुद्वाराद्यै विन सः ध्वजमूलैः लिङ्गमूलैःवस्थापिता अपरपादपार्थिवेण सः । ऋजु-
 कायः प्रकम्बुरीरः यतात्मा इन्द्रियमेव दुर्धरत्वादश्च इवायः ॥ ४७ ॥

काकोति । काकवत्सुखेनाङ्गैर्वायुमिदरदरीं पूरयित्वा करद्वयाङ्ग-
 णाभ्यां भरिपुविबरे वक्ष्यमाणं भरो अर्जुनः तस्य रिपुः शत्रुः कार्यविवर इत्यर्थः ।
 तर्जनीवर्धेन नेत्रद्वयं मध्यमाभ्याम् ऋजुबीभ्यां नासापुटं निरुध्य अन्वाभिश्चतुर्भिर्मुखां
 निरुध्य ॥ ४८ ॥

यथाशक्त्याभासं प्रतिदिवसं मेवं विदधतः
 सुपुत्रान्तस्थायं प्रचरति शनैर्देहपवनः ।
 तदा नादो नैको भवति सङ्गसानन्दजननः
 ब्रह्माद्वीणावादिप्रहतमृदुवीणारवशयः ॥ ४८ ॥
 आदौ मत्तालिमालागलपद्यमिलसत्तारभङ्गारहारी
 नादोऽसौ वंशिकांस्यांनिलभरितलसङ्गानिखानतुल्यः ।
 घण्टानादानुकारी तदनु जलनिधिध्वानधीरो गभीरो
 गर्जं पर्यन्यघोषः पर इह कुहरे वर्तते ब्रह्मनाद्याः ॥ ५० ॥
 विजिते भवतीह तेन वायुः सहजो यस्य समुत्थितप्रणादः ।
 अणिमादिगुणा भवन्ति तस्यामितपुण्यस्य महासुखासदस्य ॥ ५१ ॥
 सुरराजतनुजवैरिरभ्यु विनिरुध्य स्वकराङ्गुलीहयेन ।
 जलधेरिव धीरनादमन्तः प्रसवन्तं सहसा शृणोति मर्त्यः ॥ ५२ ॥
 परिभावयतोऽपि नादमेनं त्रिदशाधीशतनूजवैरिजातम् ।
 सततं भवतीह तस्य जन्तोर्गुणसम्पत्तिरपेतकल्मषस्य ॥ ५३ ॥
 शृङ्गाख्यङ्गुलिभिर्निरुध्य विधिवत् क्रोदण्डयोः पण्डितो
 मध्ये वह्नमरुत्निरुध्य हृषभयेष्ठश्च घष्ठेन्द्रियम् ।

26705

यद्येति । एवमनैन कथितप्रकारेण प्रतिदिनमभ्यसतः पुंसः सुषुप्ताभ्यन्तरे अ
 वायुः सञ्चरति यदि तदा सततानन्दजनको ब्रह्मप्रदी नाद उत्पद्यते कस्यच पुनर्वीणा
 समरवी भवति वीणावादिप्रकृतत्वेन प्रतिश्रवणमधुराण्यनिरिति । इयं सुगमम् ॥ ४८—५१
 सुरराजोति । सुरराज इन्द्रः कृतानुजोऽर्जुनः तद्वैरो कर्णः तम् स्वहृत्पापय
 ङ्गुलिहयेन निरुध्य समुद्रस्यैव गभीरं शब्दमभ्यन्तरे प्रसरन् शृणोति मर्त्यः तस्या
 पवतपापमनुबुद्ध्यासिर्भवति नीचप्राप्तिर्भवतीत्यर्थः ॥ ५२ । ५३ ॥

शृङ्गाचीति । शृङ्गाचीन्द्रियाणि तावद्गुलीभिः प्रतिरुध्य क्रोदण्डवीर्यवीर्यं
 निरुद्धपवनः हृषभयेष्ठः । इयं विषयः तं अजत इति इत्यर्थः इमभाषीन्द्रियाणि
 तच्छेदं घष्ठेन्द्रियं मनः तन्निरुध्य इत्यर्थः । अथ नगीतं वेदान्तवैद्यः अहमुक्तमव्ययम्

साक्षात्तत्त्वमेव पश्यति शनैस्त्वय्यन्तगीतं परम्

ज्योतिस्त्रैपुरमङ्गमुक्तशश्वत्तत्त्वामलक्षप्रभम् ॥ ५४ ॥

इति श्रीनागभट्टविरचिते त्रिपुरासारसमुच्चये

तृतीयः पटलः ।

चतुर्थः पटलः ।

अथ पूरकयोगयोजितान्तः पृषदश्चो निजमूलचक्रदेशे ।

विदधीत बुधः समाहितोऽजोपपदश्रव्यविभेदने प्रयत्नम् ॥ १ ॥

शक्तत् समुत्सृज्य यथा शनैः स्वं सङ्कोचयेत् कञ्चुनि मार्गमर्वा ।

बुधस्तथाधारनियोजितात्मा सङ्कोचयेत् कञ्चुनि मार्गमुच्चैः ॥ २ ॥

आमलक्षप्रभम् एककालीदितनिष्कलङ्कानेकचन्द्रप्रभम् । अयमर्थः । इन्द्रियाणि
सकराङ्गुलीभिर्निर्गुध्य धुर्वोर्नष्ट्ये स्नानसन्निवायुं स्वभावकलेषु यो नियमयति
स शशिप्रभं वेदानवेद्यं परं ज्योतिःस्वरूपमात्मनम् अनुभवतीत्यर्थः ॥ ५४ ॥

इति त्रिपुरासारटीकायां पदार्थादर्शे तृतीयः पटलः ।

एवं प्राच्यादिभिः पवनजयवीनविशेषांशोक्ता जितामरतामविकारान्मात्रमुदय-
निःशेषसप्राप्तुपायभूतं मन्त्राणां द्विजादिदीपपरिकारार्थं योगिसुहृन्मन्त्रकारं
बभूवुः प्रकृतये अथ पूरकयोग इत्यादिना । आदौ पूरकादिनीमात्रासिन् निजमूल-
चक्रदेशे मनः संकोच्य अजोपपदश्रव्यविभेदने यत्नं प्रकुर्वीत अजो मन्त्रा स एव उप-
पत्तिर्बन्ध यन्निशब्दस्त तेन ब्रह्मवन्दितिर्यथैः । समाहितात्मासध्यातः ॥ १ ॥

श्रव्यविभेदप्रकारमात्रं ब्रह्मदिति । अर्वा अथः शक्तिविद्यां समुत्सृज्य ज्ञाना येन
प्रकारेण कञ्चुनि मार्गे नृदमार्गे सङ्कोचयेत् तेन प्रकारेणापादयन्ते संकुक्ताका-
ः पुनः । स्वीयं कञ्चुनि मार्गे सङ्कोचं गयेत् ॥ २ ॥

विदधौत मुहुर्मुहुर्गुह्यतममती बुद्धिमत्तमपाचिः ।
 दृढं गृहं गुह्यं ज्ञानं राक्षसं ततो जीमयपुष्कराप्रयोगिः ॥ ३ ॥
 अथ कम्बुनि मारुतं जितात्मा प्रतिलोमेन ग्रनेः प्रवेशयेत्तम् ।
 कमलासनपङ्कजस्य मूलं खगुरप्रोक्तविधानतो दुरापम् ॥ ४ ॥
 असुना विधिना मुहुः कृतेन क्रमशः कम्बुनि मारुतस्ततोऽसौ ।
 अजपङ्कजमूलदेशमार्गप्रणयी ग्रन्थिविभेदनं करोति ॥ ५ ॥
 परिहृत्य खगाधिपस्ततोऽसौ सरणिं चन्द्रमसो भभोमयेः ।
 कमलं कमलासनस्य पश्चाद्दिदधौतोर्ध्वमुखं प्रविश्य सम्यक् ॥ ६ ॥
 प्रतिभानमयाभुतं प्रविष्टे भवनाम्नः परमेष्ठिनः खगोशे ।
 लघुता वपुषो भवत्पुदगा जठरात्तर्ज्वलनस्य चापि दीप्तिः ॥ ७ ॥
 तद्विष्कोटिप्रस्थं सुरुचिजितकालानलरश्मिम्
 सहस्रादित्यांशप्रकरसदृशोद्योतकलितम् ।

विदधौतेति । मुहुर्मुहुर्वांवारं गृहपदिष्टप्रकारेण करकमलद्वयं नाभिरधः-
 स्थिततैजीमयपद्मायस्य योनिश्च यत्नेन निरुध्य गृहलिङ्गमध्यतैजीमयपुष्कराद्ये योनि-
 र्धेन निरुद्धमूलाधार इत्यर्थः । अयमर्थः गृहध्वजयोर्मध्ये स्थितं यत्पुत्रपञ्च पद्मं
 तन्मध्ये विलोपाकारा योनिरिति ॥ ३ ॥

अथेति । कम्बुनि मारुतमपानवायुं देशिकोक्तक्रमेणाकुक्षं ग्रनेर्ध्वं नीत्वा
 कमलासनपङ्कजाख्यं सुपुष्पामूलं प्रवेशयेत् ॥ ४ ॥

असुना विधिनेति । एवं मुहुर्मुहुर्गुह्यतममं अधीतुं निरुध्य तदन्तर्ग्रन्थमार्ग-
 जिह्वतन्निभेदनं करोतीत्यर्थः ॥ ५ ॥

परिहृत्येति । अपानच अर्जुनशिलेन प्राणात्मकत्वात् खगाधिपस्याख्यां
 खनते । एवमुर्जुनमनाम प्रवृत्तीऽपानवायुः सीमन्त्यांशकेऽपिङ्गलासार्गौ परिहृत्य
 कमलमूलं मुहुर्मुहुर्गुह्यतमं उपविश्य अर्जुनमुखं करोति ॥ ६ ॥

प्रतिभानमिति । खगोशेऽपानवायौ ब्रह्मखी भवनाभ्यन्तरं प्रविष्टे सति चतु-
 र्गुणं आरुख्येजमकं प्रतिभानं भवति वपुषः सख्या लघुता भवति ॥ ७ ॥

तद्विष्कोटिप्रस्थमिति । आभयरीराशिं ध्यायित्वा श्रीहर्मं विमृश्यतुल्यम् ।
 सतैजसा विजिता कालानलस्य रश्मिर्येन जाह्नवं सप्तशतं द्वादशतिथिः सप्तशतं

भ्रमस्तं मोक्षताः स्व, रदस्यकभूककुसुम-

प्रभं कामं ध्यायेत्तद्विरयप्रभृतीति शिखरम् ॥ ८ ॥

तस्योर्ध्वेऽग्निशिखा चिरद्युतिलतापुष्पप्रभाभोस्वरा

सूक्ष्मा ब्रह्मपथान्तरास्वरगता चेतन्यमात्रा कला ।

एकौभूतमनन्तरं सह तथा ध्यायेन्निया निश्चलम्

आत्मानश्च निवातदोषनिभया हंसस्वरूपं बुधः ॥ ९ ॥

शक्तिः कुण्डलिनीति या निगदिता आर्द्रमसंज्ञा जग-

चिर्माणे सततोद्यता प्रविलसत्स्वीदामिनोसन्निभा ।

शङ्कावर्त्तनिभां प्रसुप्तभुजगाकारां जगन्मोहिनीम्

तन्मध्ये परिभावयेद्विषलतातन्मूपमेयाकृतिम् ॥ १० ॥

ब्रह्मारेण गुरूपदिष्टविधिना प्रीत्याप्य सुप्तं ततः

कृत्वा तां कलया तथा परमया चिद्रूपया सङ्गताम् ।

मायां कुण्डलिनीं समाहितमनास्तामुच्चरेत् कौशिकीम्

शक्तिं ब्रह्ममहापथेन सहितामाधारतः स्वात्मना ॥ ११ ॥

धीतेन कलितं सम्बद्धं योन्वन्तराधारचक्रस्यान्वन्तरे भासमानं बन्धूकशब्देन रक्त-
हार्मं श्रवणशक्त्यग्निरम् । एतेन साधकानामानन्दजनकत्वं बोध्यते । काममिषि
मग्नदीरहस्यागमे शरीरवैश्वानरे दृष्टः । एवं तेजोमयं कामं साधारणमनं भाव-
१॥ तथाचीकं ब्रह्मामले—भमं योनिगतं ध्यायेत् कामं बन्धूकसन्निभम् ।
सत्त्वान्तराधारचक्रं बहिष्क्रीटसमप्रभम् इति ॥ ८ ॥

तस्येति । तत्र कामराजाश्च ज्ञातवेदस उपरि लिख्यदृष्टातिस्त्वा विद्युत्कण-
जम् चिद्रूपा वा कला सा ब्रह्मेति । केचित्तु विद्युत्कणसन्निभा चिद्रूपान्य-
वा लिख्यता आदेश इत्यनुवच्यते । परमहंसरूपात्मानं तथा कलया एकौलव्य
समेदिति ॥ ९ ॥

शक्तिरिति । तथा कलया वा चिद्रूपा कला कुण्डलिनीशक्तिरिति कथिता
शक्तिशक्त्यात्मनो परिभावयेत् । असंख्या स्थिता ध्यायेदित्यर्थः ॥ १० ॥

उक्तमर्थं संक्षिप्तं द्रव्येति ब्रह्मरेति । ब्रह्मारेण मन्त्रसहितेन गुरुरूपका-

भित्वा लिङ्गत्रयमयं वृधो ब्रह्मनाथोऽहं चोर्ध्वम्
गच्छन्तीं तां कौमल्यपदात् प्रापयेदाम्ब्रमन्त्रिम् ।
स्त्रीमाश्रीजप्रणयिपरमानन्दकन्दं विसर्ग-
स्नानं चन्द्रोपरि परिगलद्रक्तपीयूषधारम् ॥ १२ ॥

पीत्वा कुलोद्वतरसं पुनरेव दिव्यम्
मध्वं विशेदपद्मनख्यं समाहिततात्मा ।

यायात् कुलोदकुलमेव पुनश्च मातु-
योगिनं देशिकवरप्रतिपादितेन ॥ १३ ॥

सां शक्तिः सकलशरीरजीवभूता
प्राणोऽसाविति गदिताम् तन्मिमुक्षुः ।

उच्चातः स तु परिपठ्यते मुनीन्द्रैः

प्राणोऽन्तः सृजति यदा क्रमेण नीतः ॥ १४ ॥

अमुं स्वाधारस्थं प्रतिदिवसमभ्यासनिरतः

करोति श्रद्धावात् संततमयधूताखिलमलः ।

स मुक्तो दुःखौघेरपयतजराक्लेशमरणो

गुणधामोपेतः सुर इव चिरं जीवति भुवि ॥ १५ ॥

रेव तां कुण्डलिनीं आधारकमले सुप्तामुत्थाप्य प्रवीक्ष्य जननरं तथा परमय
चेतन्मूर्ध्नि निषितां कुण्डलिनीं मायां कुलं सूत्राधारः तत्रस्थां शरीरस्य दिव्य
चिन्तयितुं । अकुलं त्रिषु इत्यन्तः कुलं शक्तिः प्रकीर्तिता । कीलं तेनी विचार
कादिवि नितवनिर्धेय इति ॥ ११ ॥

मिमेवेति । अथ कथितं लिङ्गत्रयं विविधं ब्रह्मनाथा सुष्ठुनया ब्रह्मणः स्नाता
दूर्ध्वं तां कुण्डलिनीं शक्तिम् आकाशाश्रीजप्रणयिलम् आकाशाश्रीजस्वरना
नन्दस्वविसर्गस्नानं प्रापयेत् आयेत् ॥ १२ ॥

पीत्वा कुलोद्वतरसमिति । एवं तां सङ्घातरपथ्यं पीत्वा तत्रस्थं दिव्यं सुधारसं
पीत्वा तेनैव मार्गेण विरीडक्रमेण अपद्मनख मध्वं कुलाख्यं वीर्यधारं प्रापयेत्
शरीरमध्वं सूत्राधारनिर्धेयः । अथ शङ्खपिडित्वा मायावीदेन गुणधामापादयेत्

तुर्विधा या आधिनेह छटिः प्रवर्तते सा सकलापि यस्याम् ।
लीयते चापि जगत् समस्तं कालान्निबद्धादिशिवान्तमितम्

॥ १३ ॥

यं मयोक्ता खलु योगिसुद्रा बन्धस्तु देवैरपि दुर्लभः स्वात् ।
नेन बन्धेन न साध्यते यन्नास्त्वैव तत् साधकापुङ्गवस्य ॥ १४ ॥

क्षिप्वा रुद्धाः सन्धिताः कीलिता ये

सुप्ता मत्ता मूर्च्छिता ह्रीनवीर्याः ।

दग्धाः श्वस्ताः शत्रुपक्षस्थिता ये

बाला वृद्धा गर्हिता यौवनेन ॥ १५ ॥

। निर्जीवा ये च सत्त्वेन ह्रीनाः पण्डोभूताश्चाङ्गमग्नैर्विहीनाः ।
। ते सुद्राबन्धनेनापि येऽन्ये मन्त्राः सर्वे वीर्यवन्तो भवन्ति ॥ १६ ॥

मेष गतागतं विदधीत । मामा तु—विन्दुनादसथा अतिमावाजयसुद्रादतनिति ।
या हि मावापदेन पीठवयं विधीयते । आत्रास्थानगो विन्दुः तत्तासा प्रका-
कस्वरूपं पूषांस्थं पीठं तदुपरि खलादमध्यं विन्दात्मकप्रकाशरूपस्य त्रिवात्मक-
तुरद्रूपनादात्मकस्य नादास्थं त्रितीयं पीठं तदुपरि त्रिष्षा विनात्मिका अतिरूपं
या उक्ता खलु निचये अस्या सुद्राया बन्धनं देवैरपि दुर्लभम् । योगिसुद्राया
। नेन बन्धनप्रकारेण यत्र साध्यते तदा आरम्भम् तदा सर्वमेवागया सुद्रया साध्यत
त्यर्थः । इयं का इह जगति या चतुःप्रकारा छटिरुक्ता यस्यां प्रवर्तते यती भवती-
त्यर्थः । छटिदसद्वृत्तायाः स्वेदजाः क्षमिदंशायाः जरायुजा मनुष्यायाः चण्डजाः
क्षिसर्पादयः । केचित्तु शब्दछटिः शब्दाद्येछटिः प्रकृतिपुरुषछटिरिति ब्रूयन्ते ।
। यथा नैयायिकमते पुरुषछटिः स्वात्ममते प्रकृतिपुरुषयोगात् पातञ्जलमते केवल-
। ज्ञतेः लौमांसकमतेऽहटादिति । चतुर्विधा छटिः समस्तं जगदपि बला कालाधि-
। द्रादिरुपां यस्यामिव स्वयं याति पूर्वोक्तध्यानविशेष एव सुद्रा ॥ १३—१७ ॥

क्षिप्तेति । युष्मकम् । एते सर्वे मन्त्रा योगिसुद्राया ध्यानविशेषेण वीर्ययुक्ता
। भवन्ति । एतैश्छिद्रा मनीष्यादिमध्यान्ते स्थानिन् वीर्ययुज्यते । इयुक्तं वारियुक्तं
। तदुनामानं विधा पुनः । चतुर्धा पञ्चधा वाप स मन्त्राश्चिद्रसंश्रवः । आदिमध्याव-
। तावत्तु भूवीजपञ्चलाभितः । रश्मिजलः स विज्ञेयी भुक्तिमुक्तिविनिर्जितः । ये च

गुह्यतत्त्वनिषेधश्च पानं हिजहत्वा मधुनः सुवर्षबीजम् ।

अमुना विलयं प्रयान्ति सम्यक् सङ्गदध्वाचरितेन बन्धनेन ॥२०॥

स तु मन्त्रिवरः स एव योगी गुणसिद्धेः पदमास्थितः स एव ।

अमुना चरतीह बन्धनं यः सततं खोषितधर्मकर्मनिष्ठः ॥ २१ ॥

अमुना भवतीह देहभाजां सप्तताभ्यासकृतेन बन्धनेन ।

न जरा पिष्टराजवैजयन्ती न च स्रुत्यप्रतिपादिता च भीतिः ॥२२॥

कौशिताः-आदिमध्यावसानेषु ईसः प्रासादवाग्धवी । इकारी विन्दुवान् जीवी
वाग्धवश्च चतुष्कलाः । माया नमामि च पदं नाति यस्य स कौशितः । ये कश्चिताः ।
एकं मध्ये सद्यं मूर्ध्नि यस्मिन्निन्द्रपुरन्दरी । न विद्यते स मन्त्रः स्यात् कश्चित्
सिद्धिबीधनः । ये च सुप्ताः । त्रिवर्षी ईसङ्गीतो यः स सुप्तय उदाहृतः । ये च
मत्ताः । मन्त्री वाय्ययथा विद्या सताधिकदशाक्षरः । फट्कारः पञ्चकादियौ
मदीनस्त उदीरितः । ये च मूर्ध्नि गः । पञ्चधास्त्रं स्थिता मध्ये यस्य मन्त्रः स
मूर्ध्नि गः । ये हीनवीर्याः । विरामस्थानगं यस्य हीनवीर्यः स कथ्यते । ये च
दग्धाः । वज्रिवायुसमायुक्ता यस्य मन्त्रस्य मूर्ध्नि गः । सप्तधा दृश्यते तन्तु दग्धं मन्त्री-
तमन्त्रवित् । ये च त्रस्ताः । अस्त्रं द्वाभ्यां विभिः षड्भिरष्टाभिर्दृश्यतेऽक्षरैः । क्षात्रः
श्रोऽभिहितो मन्त्रः । ये च शत्रुपक्षे स्थिताः । तारादिभिरननुकूलाः । ये च बाह्याः ।
सत्रार्थोऽनुवाकः । ये च उडाः । त्रिशद्वर्षयुः षष्टिवर्षी मन्त्रः शताक्षरः । षट्-
शताक्षरश्चापि दृढ इत्यभिधीयते ॥ ये च युवानः । षोडशार्थी युवा प्रोक्तः । ये च
जीवहीनाः । मृताक्षरो जीवहीनः । ये च सत्यहीनाः । द्विवर्षः सत्यहीनः स्यात् ।
ये च अङ्गहीनाः । षड्विंशत्यक्षरी मन्त्रः षट्त्रिंशद्वर्षकक्षया । एकोनविंशद्वर्षी
षाण्यक्षरी उदाहृतः । इत्यादिदीपदृष्टा अपि मन्त्रा अनेन ध्यानेन विग्रहा भवन्ती-
त्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥

गुह्यतत्त्वनिषेधमिति । सङ्गदध्वाचरितेनापि योगिसुद्रावन्धनेन पुरुषो महापात-
कात्मुक्ती भवतीत्यर्थः । अमुना इति । ईदृशान् अमुना योगिसुद्रावन्धनेन सर्वदा
कृतेन धृष्टा भवति । कौडरी पिष्टराजस्य इत्यस्य बन्धनस्य सप्तताभ्यासात् मनुष्य-
ऽधिमाद्यद्विचगुह्यान् प्राप्नोति कृतानां प्रतिपत्तिं ज्ञानञ्च प्राप्नोति । क्रीडाभ्यास

यत्स्वेव हि बन्धनस्य मनुजः प्राप्नोति यश्चत् क्षीता-
द्रभ्यासादधिमादिसिद्धिमनुजां संवित्तिमप्यूर्जिताम् ।
योगश्चाप्रतिमं वयश्च मरुतः कालस्य वा वचनम्
तद्विष्णोः परमं पदन्तु सततं पश्यन्ति यत् सूरयः ॥ २३ ॥
इति श्रीनागभट्टविरचिते त्रिपुरासारसमुच्चये
चतुर्थः पटलः ॥

पञ्चमः पटलः ।

अथाधारपङ्केरुहाख्यत्र वक्ष्ये सुषुम्नान्तरस्थानि संक्षेपतोऽहम् ।
तदम्भोजपत्रस्थितांश्चापि देवांस्तदम्भोजवर्णान् षड्धारदेवीः ॥ १ ॥
अजग्रन्थिपद्मं पुरा यन्मयोक्तं तदाधारमाद्यं वदन्तीह शम्भुः ।
सुवर्णाभवर्णैश्चतुर्भिः समितं दलैर्योगिगम्यं महामूर्त्यभूतम् ॥ २ ॥

योगाभ्यासश्च प्राप्नोति वायो विजयमाप्नोति कालस्य वा वचनं सकलस्य च श्रेयसम् ।
ना स्नात् विकल्पोपमयीरिवार्ये च समुच्चये । विष्णोश्च तत्पदं स्थानं पश्यन्ति
सूरयः ॥ २०—२३ ॥

इति त्रिपुरासारटीकायां पदार्थदर्शने चतुर्थः पटलः ।

एवमधिकारिणामभ्युदयनिःश्रवसप्राप्तुपाययुतां यीनिमुद्रासुक्ता अनन्तरं षड्-
धारेषु योगविशेषान् वक्तुमुपक्रमते अथाधारपङ्केरुहाखीत्यादि । सुषुम्नान्तरस्थानीति
या पूर्वोक्ता सुषुम्नान्तरेऽवस्थितांश्चापि चामा, नाडी तदन्तर्माधारादिषट्पत्राणि सन्ति
तास्त्रेव षड्धारदेव्यर्थः । तेषामम्भोजानां पत्रावस्थितान् देवान् ब्रह्मादीन् अम्भी-
जालीवर्णान् षड्भ्रादीन् अक्षराणि च आधारभूतान् षड्देवान् वक्ष्ये इति सध्याम् ॥ १ ॥

अम्भीजानि वक्ष्यति अनेति । यीनिमुद्राश्च अक्षराणि वदन्तं चतुर्दशकर्म
समं तदेवाधारमाद्यं ते यीनिनः । देवीनिमुद्रान् अक्षराद्यम्भिवर्णान् वक्ष्यन्तान् पूर्वो-
क्तमर्थं वक्ष्येत् । अनेन्द्राग्निवायूनिमिति प्राठे अक्षरं वक्ष्यारः इन्द्राग्निन्द्रिणीति

चतुर्वर्णपत्रेषु देवीनिर्वाणान्
जलाद्यभिवर्णान् न्यसेत् केवलान् वा ।
सविन्दूनमन्दप्रभावान् समिद्ध-
स्फुरज्ज्योतिषो ङाकिनी देवतान् ॥ ३ ॥
मूलाधारे सततं ध्यानयोगात्
स्तम्भोभावतृप्तिं दादुरीव ।
भूमित्यागः खेचरत्वं क्रमेण
नृणामेते षड्गुणाः सम्भवन्ति ॥ ४ ॥

क्रान्तिप्रकर्षो वपुषोऽपि नादव्यक्तिः प्रद्वीप्तिर्जठरानलस्य ।
लघुत्वमङ्गस्य निजिन्द्रियाणां पटुत्वमारोग्यमदीनता च ॥ ५ ॥
कृत्वा मनोनिश्चलमूलचक्रमध्ये नराः केवलमादरेण ।
भूतं भवञ्चापि भविष्यदर्थं वदन्ति शास्त्राण्यपि चाश्रुतानि ॥ ६ ॥

शकारः । एवमग्रेऽतृतीयं वकारः सम्भवर्थं उक्तः । एवं वायीर्कारस्य चतुर्थो दन्त्य-
सकारः । तेन वं शं षं स' इति वर्णान् प्रथमाद्यं बीजं ततो वकारः तव आद्यं बीजं
एवं क्रमेण चतुर्वर्णेषु चलारी वर्णां न्यस्य्या इत्यर्थः । केवलान् वा केवलं विन्दु-
युक्तं न्यसेत् । तत्र चतुर्वर्णे ङाकिनीरूपा देवी एतत्कलप्रपञ्चमूलभूतत्वान् मूला-
धारमिति योगिनी वदन्ति । अस्मिन् मूलाधारे ध्यानाचरणात् पुंसः स्तम्भोभी
भवतः । निश्चिद्यत्वं भवति । उत्तृप्तिः उत्पत्तयं दादुरी ददुरी मन्त्रकलकल्प-
न्यनो प्रतिक्रितिं यावत् । भूमित्यागश्च भवति तदनु खेचरत्वं भवति । आकाशेऽपि
स्वेच्छाविद्यारित्वं भवति क्रमेण एते षड्गुणा भवन्ति ॥ २-४ ॥

अन्तान् गुणान् दर्शयति कान्तीति । शरीरस्य कान्तेः कर्षो भवति । नाद-
व्यक्तिः नादो ध्वनिविशेषः । जठरानलस्य उद्दीपनः इन्द्रियाणां चक्षुरादीनाम-
पटुत्वं भवति । योगिनी हि इन्द्रियासक्तिरुत्तमार्थं पश्यन्ति । नैक्यञ्च भवति
दुःखराहित्यञ्च भवति एतत् सर्वं वायीर्कारणाद् भवति ॥ ५ ॥

अन्तदपि प्रयोजनं दर्शयति कल्वेति । अत्र मूलचक्रमध्ये आकारकमले आद-
रेण सप्तः स्थिरं कृत्वा भूतं वर्णमानं भविष्यदपि वदन्ति । अतीतानागतान् वदन्ति ।
अश्रुसंश्लेषादीनामपि शास्त्राणि वदन्ति व्याख्यानि ॥ ६ ॥

विहाय सद्यः कमलासनस्य वज्राम्बुजं प्रीतितरङ्गसङ्गात् ।
तदीयवज्राम्बुजहोदरान्तः सरस्वती नृत्यति दिव्यरूपिणी ॥७॥
अधिगम्य रसेन्द्रमन्त्रसिद्धौ अपि कालञ्च विजित्य दुर्निवारम् ।
अजरामरतामवाप्य चान्ते परमानन्दपदे मुदा रमन्ते ॥ ८ ॥
एकीभूतार्थवान्भूतमखिलजगत् पूर्वमासीदपूर्वं-
ज्योतिर्मूर्तिस्तदन्तर्महितमहिमभूर्लिङ्गरूपी बभूव ।
षट्सिद्धाधिष्ठितात्मा सकलसुरनुतः षड्भिरास्यैरुपेतः
षड्भिः कोपेष्ट देवो भवभयतिमिरध्वंसहंसो महेशः ॥९॥
आद्यं लिङ्गवपुर्भूतो भगवतो देवोद्विरण्डोऽभव-
हासी पूर्वमुखं शिवस्य तु महाकालस्तदूर्ध्वाननम् ।
वज्रं दक्षिणमाशुशुक्ष्णिरसौ देवः पिनाकी पुनः
पाशाख्यं ह्यगलाण्ड एव भगवान् वामास्यमस्याभवत् ॥१०॥

त्रयीजनान्तरमाह विहायेति । कमलासनस्य वज्राम्बुजं प्रीतितरङ्ग-
तरङ्गसम्बन्धात् त्यक्त्वा तदीयवज्राम्बुजहोदरान्तरे वायुधारणात् कर्तुंमुखाभोदृष्टा-
भ्यन्तरे दिव्यरूपा सरस्वती नृत्यति अभिरमति ॥ ७ ॥

प्रवीजनान्तरमाह अधिगम्येति । रसेन्द्रमन्त्रसिद्धौ अधिगम्य दुर्निवारञ्च काञ्च-
जित्वा अजरामरतामवाप्य अवसानकाले परमानन्दपदे मोक्षपदे रमन्ते । तस्मान्
स्थानयोकात् जीवन्मुक्तौ भवति । अवसाने परमात्मनि लीनो भवतीत्यर्थः ॥ ८ ॥

एकीभूतेति । पूर्वमखिलं जगत् एकीभूतं समुद्राग्निः प्रुतमासीत् । तस्मा-
भ्यन्तरे महेशो देवो लिङ्गरूपी बभूव कौटुम्भः अपूर्वज्योतिःस्वरूपः अपूर्वतेज एव
लिङ्गरूपत्वेन परिणाममममदित्यर्थः । कौटुम्भः षड्भिः सिद्धैर्द्विरण्डादिभिरधिष्ठी-
तात्मा तस्य लिङ्गवपुर्भूतो भगवत आद्यम् कर्तुं मुखं द्विरण्डनामा लिङ्गवपुः
आसीत् । पूर्वमुखं बाकी नामा कर्णाननम् अथचामनमित्यर्थः । दक्षिणं बाहुः
प्रिण्णकी, पश्चिमाक्षं उत्तरं युगलगच्छः तथा आधारात्मा द्विरण्डः स्वाधिष्ठानात्मा
बाकी मणिपूरात्मा महाकालः अनाहतात्मा वज्रिः विषुदात्मा पिनाकी आज्ञात्मा
ह्यगलाण्डः । वज्रिणम् एव स्थानेषु चित्तनीयम् ॥ ८ । १० ॥

स्वाधिष्ठानसमाङ्ग्यं रसदलैर्मूले ध्वजस्यम्भुजम्
 बालादित्यनिभं दलोपरिगतैः पृष्ठादितर्काचरैः ।
 विन्दुद्वासितमस्तु कैर्मगवतोलिङ्गात्मनः शुक्लिनः
 स्थानं योगिवरेण्यगोचरमिदं चास्याधिपा राकिणी ॥ ११ ॥

इह स्वाधिष्ठाने निहितनिजचेतो लयवशा-

दमन्दानन्दौघस्तिमितहृदयः साधकवरः ।

समेताङ्गोऽनङ्गः चितितलगतो वा मृगदृश्याम्

अरस्मेरापाङ्गं रमयति गणं कान्तिकलितम् ॥ १२ ॥

इह वेत्ति निधाय मानसं स्वं विविधं चान्युतशास्त्रजालमुच्चैः ।

अवधूतजरामयः स मर्त्यः सुचिरं जीवति वीतशृत्युभूतिः ॥ १३ ॥

वपुषोऽशुचिता जनस्य शश्वत् परमां शुद्धिमिहातनोति पुंसाम् ।

शरदम्बुजपेलवस्य देहे दृढरुद्धो घनताञ्च शीतरश्मिः ॥ १४ ॥

चलितं सङ्घसा महारसेन्द्रं कमलालोकनतो वियत्सरोजात् ।

इह ये विनिधारयन्ति सन्तो ननु धीराः पुरुषोत्तमास्त एव ॥ १५ ॥

स्वाधिष्ठानमिति । तद्देवं रसदलैः सङ्कुलैः पृष्ठादितर्काचरैः पृष्ठं वकारः
 तदादितः मयवल्गुः एभिर्विन्दुभूषितमस्तु कैः सविन्दुकैर्युक्तवाक्सादित्यनिभं प्रातः-
 कालौनर्त्यतुल्यम् अस्त्र चक्रस्याधिपा राकिणी ॥ ११ ॥

इह किल समस्तव्यापां नियमितमङ्गतां योगिनीकक्षातिशयं दर्शयति इह
 स्वाधिष्ठान इति । लयवशात् पद्मोदरनिवेशवशात् समेताङ्गोऽनङ्गः मृगदृशीगणं
 रमयति । तथा अर स्मेरापाङ्गं अरेण स्मेरमल्पप्रकाशम् अपाङ्गं नैवयीरुणं दस्यं
 गणस्य तम् । तथा कान्ता लावण्येन कलितं संरञ्जम् ॥ १२ ॥

विशेषफलमाह इहेति । विगतजरामयः स मर्त्यः इह पद्मे स्वं मानसं निधाय
 अर्पयित्वा अन्युतशास्त्रसमूहं विविधं ज्ञानाप्रकारं वेत्ति वीतशृत्युभूतिः त्वत्प्रयम-
 भयः । अन्यपद्मस्य दर्शनात् अशुचिता जनस्य शरीरस्य निषं शुद्धिं तनोति पुंसः
 शीतरश्मिः शुक्लः दृढबन्धः सङ्गं चपसां निविशतां यस्मीति शरदम्बुजवत् पेलवः
 सुन्दरः ॥ १३ । १४ ।

भेदधौतकटो मङ्गागजेन्द्रो वशतामेति यथा शनैरुपायात् ।
 बलवानिह वै सुधाकरोऽसौ क्रमरुहः स्ववशो भवत्यवश्यम् ॥ १६ ॥
 एतस्मिन् कुलिशाजयोगनिरतादादौ लयो जायते
 रागादिन्द्रियदन्तिनां लयवशात् संवित्तिरप्यूर्जिता ।
 अन्तर्नीलमहारसद्रवजुषां नृणाम् चेतो यदा
 आविर्भावमुपैत्यमन्दसहजानन्दच्छलेन्दूद्यः ॥ १७ ॥
 नाभिस्थं मणिपूरकं दशदलैर्नीलाञ्जनाभैर्युतम्
 तड्ढाद्यैश्च दशाक्षरैर्दलगतैर्विन्दूक्षसम्प्रस्तकैः ।
 लाकिन्या समधिष्ठितञ्च सततं ध्यानैर्नराः केवलम्
 वश्याकर्षणनिर्विघ्नोत्करणपूःक्षोभादिकं कुर्वते ॥ १८ ॥
 स्थानेऽस्मिन्निहितात्मनः सुकृतिनः पातालसिद्धिं पराम्
 खल्लस्याप्रतिमस्य साधनमपि स्यादौषितञ्च क्षिती ।
 रूपं भूमिविसर्जनं परपुरे शक्तः प्रवेष्टुं जरा-
 हानिश्चाखिलदुःखरोगशमनं कालस्य वा वञ्चनम् ॥ १९ ॥

अक्षितमिति । सङ्कलदलाक्षलितं रसेन्द्रं शुक्रम् एतत्कमलालीकनती ये
 विनिधारयन्ति ते पुरुषोत्तमाः । एतत्पद्मभावनयोगशक्ताः ॥ १४ ॥ १६ ॥

एतस्मिन् कुलिशाजंति । तदेव योगः तस्मिन् रतात् रागादिन्द्रियदन्तिनां
 लयो भवति अतएव कुलिशलेन निरूपितम् । संवितिः कर्जिता । अन्तर्नीलमिति ।
 अन्तर्नीलं यमझावत् शुक्रं तदेव रसं तत्संवितानां नृणां चेतो यदा आविर्भाव
 प्राप्नोति तदा अमन्दं मङ्गत् यत् सङ्कजानन्दं तच्छलेन अविद्याभ्रसाधभ्युदयात्
 इन्दुत्वेन निरूपितः ॥ १७ ॥

मणिपूरकमाह नाभिस्थमिति । नीलाञ्जनतुल्यैर्दशदलेषु तम् इष्टैर्दं उ च त
 य द ध न प फ एतेर्दलगतैः विन्दूक्षसम्प्रस्तकैः सविन्दुकैर्युक्तं लाकिन्या समधिष्ठि-
 तञ्च एतद्वानात् वश्याकर्षणनिर्विघ्नोत्करणं परपुरेक्षोभकरणं परपुरप्रवेशं तिरस्कारणी
 शुक्लोविद्या इति यस्य प्रसिद्धिः । ननु रसात् मणिपूरकमिति वचनात् कथं नील-
 रममिति चेत् नीलरत्नस्यापि रत्नत्वान्न दोषः । पातालसिद्धिः अधो विचरकरं

हृदये रसेन्द्रगोपसन्धाधनसिन्दूरमुवर्णमञ्जम् ।

यदनाहतमित्युशन्ति सन्तो रविसङ्घैरुपशोभितं दलैः ॥२०॥

क्रोधीशायैर्भैरवैर्भानुसंख्यैर्दण्डोपेतं मण्डितं चण्डवीर्यैः ।

तत् काकिन्याधिष्ठितं दिव्यशक्त्या देव्या हंसेनापि देवेन शम्भुत्

॥ २१ ॥

एतस्मिन् सततं निविष्टमनसः स्थाने विमानस्थिताः

सुभ्यन्धुतुल्यरूपकान्तिकलिता दिव्यस्त्रियो योगिनः ।

ज्ञानञ्चाप्रतिमं त्रिकालविषयं क्षीमः पुरस्य श्रुति-

दूरादेव च दर्शनञ्च खगतिः स्यादयोभिनां मेलनम् ॥२२॥

विशुद्धाख्यं कण्ठे नलिनमय धूम्रानलरुचि-

युतं श्रीकण्ठादिस्वरपरिगतैः षोडशदलैः ।

इह स्थाने प्राकिन्यतुलनिजशक्तिर्भगवतो

स्थिता नित्यं देवौ शरणममनार्त्तिप्रशमनी ॥ २३ ॥

अभ्यासयोगादिह सन्निविष्टस्वान्तस्य शश्वन्नरपुङ्गवस्य ।

समर्थता स्यादनधीतशास्त्रमहावभावे वसुधातलेऽस्मिन् ॥ २४ ॥

मूकजरादिना खड्गसाधनमपि तान् ईक्षितसाधनं रूपञ्च केचित् परपुरे सतशरीरे
प्रवेष्टुं शक्तिमिति वदन्ति ॥ १८ ॥ १९ ॥

अनाहतवक्रमाह हृदय इति । इन्द्रगोपी रत्नवर्णकौटविशेषः क्रोधीशायैः
ककारायैः ठकारानैः क ख ग घ ङ च छ ज झ ञ ट ठ इति क्रोधीशहादश-
भैरवसहितैर्हादशाचरेषु तं हादशदलात्मकं कर्णिकानर्गैतं मूलमन्त्रशक्त्या काकिन्या
चाधिष्ठितं हंसेन चात्मना च दण्डोपेतैः सविन्दुभिर्मण्डितम् ॥ २० ॥ २१ ॥

एतस्मिन्निति । एतस्मिन् स्थाने निविष्टमनसो योगिनः । कर्तृभूताः
विमानस्थिताः दिव्यस्त्रियः कर्मभूताः अतुल्यरूपकान्त्या कलितम् । अन्यच्च त्रिकाल-
विषयज्ञानञ्च अतुल्यं दूरात् श्रवणं दर्शनञ्च योगिनां सम्मेलनञ्च ॥ २२ ॥

विशुद्धवक्रमाह विशुद्धेति । श्रीकण्ठादिस्वरपरिगतैः अकारादिस्वरै-
र्दलपरिगतैर्युतं तदयथा—अं आं इं ईं उं ऊं ऋं ॠं एं ऐं ओं औं

स्थानेऽत्र संसक्तमना मनुष्यस्त्रिकालदर्शी विगताधिरोगः ।

जित्वा जगामञ्जननीलकेशः क्षिती चिरं जीवति वीतमृत्युः ॥ २५ ॥

इह स्थाने चित्तं सततमवधायान्तपवनो

यदि क्रुद्धो योगी चलयति समस्तं त्रिभुवनम् ।

न च ब्रह्मा विष्णुर्न च हरिश्चरो नैव खमणि-

स्तदीयं सामर्थ्यं शमयितुमलं नापि गणपः ॥ २६ ॥

आज्ञानाम् भ्रूयुगमध्ये दलयुग्मो-

पेतं पद्मं शारदचन्द्रमयूखाभम् ।

हाकिन्यक्तात्रापि च देवो दलयुग्मे

वर्णावन्धौ विन्दुयुतौ संस्मरणीयौ ॥ २७ ॥

ध्यानं तौगनिरतस्य जायते पूर्वजन्मकृतकर्मणा स्मृतिः ।

क्षेत्रविन्दुनिलये च दूरतो दर्शनश्रवणयोः समर्थता ॥ २८ ॥

इह सद्भिहितस्वचित्तवृत्तिः प्रतिमायाः प्रतिजल्पनं करोति ।

गमनञ्च पुरे परेषां पुनरुत्थानमप्यहो मृतस्य ॥ २९ ॥

निरालम्बां मुद्रां निजगुरुमुखेनैव विदिता-

मिह स्थाने कृत्वा स्थिरनिश्चितधीः साधकवरः ।

सदाभ्यासोऽपश्यत्यमरनिलयानन्तरखिला-

नुङ्श्रेणीं दिग्घोरपि पदमुडूनामपि पतिम् ॥ ३० ॥

चं चं इति षोडशस्वरैर्युक्तं भूमसमानवर्णं शक्तिनीदेवताधिष्ठितं विशुद्धाख्यं पद्मं

शरणगमनार्तिप्रशमनी जन्ममरणदुःखप्रशमनी अनधीतशास्त्रसङ्गावे सङ्गावले

इह स्थाने चित्तमवधाय अवधानं कृत्वा आप्तपवनो गृहीतपवनो योगी ॥ २१—२६ ॥

आज्ञाचक्रमाह आज्ञानामेति । दलयुग्मोपेतं विदलयुक्तं अन्धौ वर्षौ हकार-

चकारौ एतदुक्तं भवति भुवोर्मध्ये सविन्दुकायां हकारचकाराभ्यां युक्तं विदलात्मकं

शरदम्बजसङ्काशं हाकिनीदेवताधिष्ठितम् आज्ञाकमलं मृतस्य पुनरावृत्तिर्न विद्यते

जन्माभावात् ॥ २७—२९ ॥

ब्रह्माणं सुरवृन्देन्द्वेन्दितपदद्वन्द्वं सुकुन्दं तथा
 देवं देवनिकायनायकमपि प्रेताधिपं वारिपम् ।
 अङ्गान् वक्रिमपि प्रभुञ्च पवर्नं तार्क्ष्यञ्च यक्षेश्वरम्
 गन्धर्वानपि किञ्चरानपि गुणैः सिद्धान् प्रसिद्धानपि ॥ ३१ ॥
 यक्षान् राक्षसपुङ्गवानपि मुनीन् दिव्याश्च भव्याकृती-
 नस्तःकान्तिकलाकलापकलितान् विद्याधरान् माढकाम् ।
 रक्षोत्तुङ्गतरङ्गसङ्गतजलां स्वर्लोककमोलिनीम्
 योगी पश्यन्ति शश्वदक्षितरुचिं तच्चापि हेमाचलम् ॥ ३२ ॥
 उत्तुङ्गपीवरपयोधरभारनम्न-
 कम्त्राङ्गमङ्गजमतङ्गजमन्दयातम् ।
 उल्लासिचिह्नियुगलं चकितैणशाव-
 लोलेक्षणं विसरमप्सरसां तथैव ॥ ३३ ॥
 समुत्तुङ्गैः शृङ्गैः स्थगितगगनाभोगककुभो
 लसन्नानारत्नाकलितकटकान् भूधरवरान् ।
 कुरङ्गैः सारङ्गैरपि च रमणीयां वनभुवम्
 तथा गुर्वीमुखीं महितविविधचेत्रसहिताम् ॥ ३४ ॥
 तरङ्गैरुत्तुङ्गैरहिमकरमातङ्गनिकरैः
 करालानाभीरैरपि जलधरैर्भूधरवरैः ।
 तथा पारावारानमलसरितो वारिभरिताः
 सहस्रालीमालीमपि च सरसां सारसकुषाम् ॥ ३५ ॥

निरालम्बानिति । ३३ विन्दुमिलये आश्रायानि निरालम्बान् खेचरौ मुद्रां
 वक्ता अमरनिलयः स्वर्गः तद्वह्निम् अखिलाम् उडुयेषो नचवेयेषो पश्यति विष्णोः
 पदम् आकाशम् । अङ्गान् प्रभुं त्र्यम् उल्लासिचिह्नियुगलं भूयुगलम् । अक्षरसः
 विसरं समूहं पश्यति भूधरानपि पश्यति तां कीदृशान् उडुयेषुः स्थगितं गगन-
 नखलं दिक् च यैस्तान् । कुरङ्गादिभीरमणीयां वनभुवम् पश्यति । मतङ्गीकम्

संस्मरालं वक्कोटिभालं तङ्किरालान्तरवारिलीनम् ।

कालापिकान्तं सधवानुकूलं प्रवासिकालं नवमेघजालम् ॥१६॥

एतस्मिन् परमाद्भुताव्ययमहानन्दैककन्दे परे

स्थाने मानसमात्मनः स्थिरमतिः संयोजयेद्भुद्रया ।

योगौ तन्मयतामुपैति शनकैश्चेत्तो निरालम्बया

पञ्चाक्षैर्महासुखं लयवशादाविर्भवत्यन्तरम् ॥ १७ ॥

लीने चेतसि तत्र विन्दुनिलये वज्रैरिवादी कला

दृश्यन्ते तदनन्तरञ्च विलसद्गुहाः प्रदीपाङ्कुराः ।

बालस्थेव दिवाकरस्य बहलद्योतिस्ततो द्योतते

यद्वा भूगगनान्तरालविलसज्जगोत्प्लासपङ्कं महः ॥१८॥

निखानन्द इति श्रियः पतिरिति श्रीवासुदेवः पुमान्

आत्मेत्यथ त इत्यचिन्त्यमहिमा यो गौयते योगिभिः ।

जलजली सरसां जालीं समृद्धं मरालं राजहंसम् । वक्कोटिः वक्क इति मयूर-
प्रियकालं प्रीतिजनकलात् । सधवाः पतिसङ्गिताः तासाम् अनुकूलं प्रवासिकालं
प्रवासिनीनां कालं यमस्वरूपं नवमेघजालं नूतनमेघसमूहो यच्च तं कीदृशम् इति
तङ्किरालान्तरवारिलीनं तङ्किता सौदामिन्या करालं भयानकं यदनन्तरं तत्र
लीनं निमग्नम् ॥ १०—१६ ॥

एतस्मिन्निति । परमम् अद्भुतम् अव्ययं यन्महानन्दं तस्यैककन्दे मूलस्वरूपे परे
स्थाने आत्मनो मानसं सुद्रया निरालम्बया स्थापयेत् । तदा योगौ तन्मयतां ब्रह्म-
मयताम् उपैति । वाकारः समुद्रये । इति निरालम्बया सुद्रया निजं महासुखं ब्रह्मा-
नन्दसुखम् अन्तरं अन्तर्गतं लयवशादाविर्भवति प्रकाशते । अस्मिन् चेतसि लीने
सति बादी वज्रैः किरणस्था लिङ्गा दृश्यन्ते । तदनन्तरञ्च प्रदीपाङ्कुराः अपरञ्च बालस्य
सूर्यस्य ज्योतिः प्रकाशः ततो द्योतते प्रकाशते । यद्वा तन्महत्तेजः प्रकाशते आवि-
र्भवति कीदृशम् आकाशमर्थे विलसत् यत् ज्योत्स्नारम्यसत्तुल्यम् । अस्मिन्
स्थाने अव्ययः परमेश्वरः साक्षात्प्राप्तः साक्षिस्वरूपी भवति ॥ १७ । १८ ॥

त एव क इत्याह निखानन्द इत्यादि । यद्वा अन्तरान्तरगतो राष्ट्रभन्दार्कयो-

स्थानेऽस्मिन् परमेश एष भगवान् व्यक्तौ भवत्यव्ययः

साक्षी राहुर्बिम्बास्वरान्तरगतसन्दर्शयो मण्डले ॥ ३८ ॥

विश्वस्त्रायतनं महद्भगवतः स्थानं तदेतत्परम्

यत्रारीष्य समीरणं सुकृतिनः प्राणप्रयाणे नराः ।

दीव्यन्तं परमं पुराणपुरुषं वेदान्तवेद्यं कविम्

विश्वाद्यं प्रविशन्ति सन्ततमहानन्दैककन्दं विभुम् ॥ ४० ॥

सहस्रारपद्मं विसर्गादधस्तादधो वक्त्रमारक्तकिष्कपुष्पम् ।

कुरङ्गेण हीनस्त्रिभुजस्तदन्तःस्फुरद्भ्रमिजालः सुधांशुः समासे ॥

तदन्तर्गतं ब्रह्मरन्ध्रं सुसूक्ष्मं यदाधारभूतं सुषुम्नाख्यनाद्याः ।

तदेतत् पदं दिव्यमत्यन्तगुह्यं सुरैरप्यगम्यं सुगोप्यं सुयत्नात् ॥ ४२ ॥

एतत् कैलाससंज्ञं परमकुलपदं विन्दुरुपी स्वरूपी

यत्रास्ते देवदेवो भवभयतिमिरध्वंसहंसो महेशः ।

भूतानामादिदेवो रसविसरसितां सन्ततामन्तरङ्गे

सौधीं धारां विमुञ्चन्निभमतफलदो योगिनां योगगम्यः ॥ ४३ ॥

मण्डले इति दृष्टान्तच्छेदिनं पिङ्गलायाश्चन्द्रमूर्ध्नि ललात् । ईडापिङ्गलयोर्मध्ये
सुषुम्नाया भीष्मृत्वात् सुषुम्ना राहुरिति प्रतिपादिता ॥ ३८ ॥

विश्वस्येति । विश्वस्य प्रपञ्चस्वरूपसाधनं तदेव भगवतः स्थानं यव स्थाने
आद्यास्थाने वनोरणमारोप्य प्रापय्य सुकृतिनो नराः दीव्यन्तं कौटुम्भं पुरुषं प्रवि-
शन्ति इति । अतएव पुरा स्रजसंज्ञं कुरास्यत्यु विहीनं वेदान्तेन वेद्यं विश्वाद्यं
विश्वादी भवं जगन् यस्य तं प्रविशन्ति । महानन्दस्यैकमूलप्रभवं विभुम् ॥ ४० ॥

सहस्रदलपद्माश्च सहस्रारपद्ममिति । आवरणदण्डं सहस्रदलपद्मजमित्यर्थः ।
विसर्गस्य रूपतीतस्य कुलादिपदसावाग्भव्या इत्यर्थः । अधोमुखे चारक्तकिष्क-
पुष्पे यव रक्तकेसरमित्यर्थः । कुरङ्गेण हीनः विनाशितकण्डः चिरङ्गस्य युक्तः
त्रिकोणाकारः स्फुरद्भ्रमिजालः स्फुरत्प्रभासमूहः सुधांशुरसतकरः समासे ॥ ४१ ॥

तदन्तर्गतमिति । तन्मध्ये ब्रह्मरन्ध्रं सूक्ष्माकारं सुषुम्नाख्यनाद्या आधारभूतायाः
सुषुम्नेन निष्कलचेतनात्मकपरमेश्वरलोपाधिभूतचित्तज्ञा इन्दुमन्त्रमन्त्रवर्णिनी
ब्रह्मरन्ध्रभाषारौक्त्य देशमनुसरा इत्यर्थः । सधाषोक्तं योगार्थं—प्रक्रियं न च

पञ्चमः पटलः

नखास्य ज्ञानमात्रेण पुंसां संसारोऽस्मिन् सम्भवी नैव भूयः ।
 पासं सन्ततन्यासघोरात् कर्तुं हर्तुं स्वास्य शक्तिः समया ४४
 मे परे हंसनिवासभूते कैलासनाम्नीह विधाय चेतः ।
 १ गतव्याधिरक्षःकृताधिबाधश्चिरं जीवति सत्यमुक्तः ॥ ४५ ॥
 स्थानेऽस्मिन् जयद्विभावरक्षिता नित्योद्दिताधोमुखी
 बालादित्यविभ्रमभा शशभृतः सास्ते कला प्रोदयि ।
 बालाग्रस्य विखण्डितस्य शतधा चैकेन भागेनं या
 सूक्ष्मत्वात् सदृशी निरन्तरगलत्पीयूषधाराधरा ॥ ४६ ॥
 एतस्याः परतः स्थिता भगवती भूताधिदेवाधिपा
 निर्वाणायकलार्हचन्द्रकुटिला सा षोडशास्तर्गता ।
 बालाग्रस्य सहस्रधा विगलितस्यैकेन भागेन या
 सूक्ष्मत्वात् सदृशी त्रिलोकजननी या द्वादशार्कप्रभा ॥ ४७ ॥

तदेवाधारमख्यमिति । यदेतद्विर्गलितमख्यपदं तदेव कैलासाख्यविन्दु-
 पुष्पकलात्मकः विसर्गः । प्रकृतिर्मात्रा विन्दुसर्गात्मिका हंसः । तदात्मकमिदं
 इति । कौटुक् भूतानामादिभूतः प्रादिसरूपः । सौशी धारां चकार
 तरे मुच्यन् । धारां कौटुक्षौ रसविसरसितां रसो द्रव्यविशेषः । तव सितां
 योगमन्यो भगवान् योगिनामभिमतफलप्रदः । अत्र कैलासस्थाने नियमित-
 ॥ इत्युपरतः ॥ ४९ । ४३ ॥

पतिशयं दर्शयति स्थानस्याख्येति । इत्यादि सुगमम् ॥ ४४ ॥
 ॥ने परे इति । सख्य परमहंसस्य निवासभूते गता व्याधयो यस्य सः । अधःकृता
 शीव्याधयश्च येन सुः । बालादित्यसमप्रभा शशभृतचन्द्रस्य षोडशी कला भति-
 । शशभृतः कौटुक्षस्य बालाग्रस्य शतशो विखण्डितस्य एकैकभागेन सूक्ष्मत्वात् ।
 शो निरन्तरगलत्पीयूषधाराधरेव भाति पीयूषधारा पीयूषवर्षमघटय्या ॥ ४५ ॥ ४६ ॥
 एतस्या इति । एतस्याः षोडशकलायाः परतः परस्मिन् भूतानामधिपी
 रसस्याधिपा भगवती स्थिता निर्वाणसंज्ञाकला निर्वाणषोडशीकला तां गता ।
 शी बालाग्रस्य सहस्रधा विभक्तस्य दलितस्य एकैक भागेन सूक्ष्मत्वात् सदृशी
 ॥ कर्तुं स्वा प्रभा कान्तिर्यस्याः ॥ ४७ ॥

निर्वाणस्थकलापदोपरिगता निर्वाणशक्तिः परा
 कीट्यादित्यसमप्रभातिगह्वरा बालाग्रभागश्च या ।
 कीट्यंशेन समा समस्तजननी नित्योदिता निर्मला
 नित्यानन्दपदस्थलोरुविगलद्वारा निरालम्बना ॥ ४८ ॥
 एतस्याः परतः परात्परतरं निर्वाणशक्तेः पदम्
 शैवं शाश्वतमप्रमेयममलं नित्योदितं निष्प्लियम् ।
 तद्विष्णोः पदमित्युशन्ति सुधियः केचित् पदं ब्रह्मणः
 केचिद्वंसपदं निरञ्जनपदं केचिन्निरालम्बनम् ॥ ४९ ॥
 आरोग्यारोग्य शक्तिं कमलजनिलयादात्मना साकमेषु
 स्थानेष्वान्नावसानेष्ववहितहृदयचिन्तयित्वा क्रमेण ।
 नीत्वा नादावसानं खगतकुलमहापद्मसन्नाम्बरस्थाम्
 ध्यायेच्चैतन्यरूपामभिमतफलसम्प्राप्तये शक्तिमाद्याम् ॥ ५० ॥

साक्षात्प्राप्तारसामं गगनगतमहापद्मसङ्गस्थं साम्
 पीत्वा दिव्यामृतौघं पुनरपि च विशेषध्देशं कुलस्य ।
 चक्रे चक्रे क्रमेणामृततरसर्विसरैस्तर्पयेद्देवतास्ता
 हाकिन्याद्याः समस्ताः कमलजपदगां तर्पयेत् कुण्डलीं ताम् ॥
 इति श्रीनागभट्टविरचिते त्रिपुरासारसमुच्चये पञ्चमः पटलः

निर्वाणशक्तिः । निर्वाणस्थकलापदं स्थानं तस्मिन्परि अधीगता निर्वाणशक्तिः
 स्थिता । कीट्यादित्यसमा प्रभा यस्याः सा चतुर्भातिगह्वरा कीट्यंशे बालाग्रभाग
 प्रशङ्कतः कीट्यंशेन समा नित्यानन्दपदस्थानं शैवपदम् । ब्रह्म चरमं हृत्ती विग
 द्वारा यस्याः निरालम्बना अवलम्बनरहिता ॥ ४८ । ४९ ॥

आरोग्येति । कमलजनिलयात् सूत्राधारात् शक्तिम् आरोग्य आत्मना साक
 एषु स्थानेषु शक्तिं चिन्तयित्वा क्रमेण नादावसानं नीत्वा आकाशगतपद्मं महाप
 न्निव सङ्ग गृहं तस्याम्बरस्थां चैतन्यरूपां ध्यायेत् ॥ ५० ॥

साक्षादिति । दिव्यामृतौघं पीत्वा गगनगतमहापद्मसङ्गस्थं साम् कलस्य प्रसीर

षष्ठः पटलः ।

स्वयम्भुलिङ्गं निजयोनिमध्यवक्त्रान्तरे हृत्सरसीरुहान्तः ।
 आलाह्वयं चेतरेभन्तराले वदन्ति सन्तो गगनाम्बुजेऽन्ये ॥ १ ॥
 यद्बीजं वाग्भवाख्यं द्रुतकनकनिर्भं तत् स्वयम्भूतलिङ्गम्
 स्थाने ध्यात्वा हृदभोरुहकुहरगते वाणलिङ्गे द्वितीयम् ।
 कामाख्यं बन्धुजीवप्रसरसमरुचिं शारदेन्दुप्रभावंम्
 तार्तीयीकन्तु बीजं त्वितरपदमतं चिन्तयेच्छान्तरूपः ॥ २ ॥
 प्राणान् योनिगतान् विधाय मनसा ध्यायन्ति तां भारतीम्
 बीजाख्यां निजयोनिरन्ध्रनिलयादामाभिरन्ध्रोत्थिताम् ।

मध्यदेशं मूलाधारं विशेषत् । ततः प्रतिचक्रे स्थिता जाकिन्यायाः यदि समन्तादेव
 ततोऽन्तरसममूहैस्तर्पयेत् । वतः कमलजपदगां मूलाधारस्थां कुण्डलिनीं च
 तर्पयेत् ॥ ५१ ॥

इति त्रिपुरासारटीकायां पदार्थादर्थं पञ्चमः पटलः ॥

एवञ्चाधारिषु योगविशेषालुक्ता मूलाधाराद्याधारिषु स्वयम्भुलिङ्गवाणादिविशेषान्
 वक्तुमुपक्रमते स्वयम्भुलिङ्गमिति । योनित्रिहस्तन्ध्रान्तरामिति शङ्काकारे प्रागुक्त-
 स्थाने स्वयम्भुलिङ्गं याति लयं यत्र जपेदिति तल्लिङ्गं लिङ्गञ्च चराचरमिति हृत्-
 सरोजवल्गुं लिङ्गमिति । इतरं लिङ्गं परलिङ्गमित्यर्थः । अन्तरालम्बीममध्ये
 इति । अन्ये तु इतरपदम् एवं वर्णयन्ति । अन्तराले विन्दौ स्थितं तदितरं लिङ्गम्
 अन्ये तु गगनाम्बुजे विसर्गाख्ये परविन्दुनिर्मलपदे इत्यर्थः ॥ १ ॥

श्रीमूलविद्याशास्त्रयाणां बीजानां स्वयम्भुवाणलिङ्गयोर्ध्यानमाह । यद्बीज-
 मिति । यद्वाग्भवाख्यं प्रथमबीजं निर्मलकाञ्चनसङ्काशं मूलाधारि स्वयम्भु-
 लिङ्गाङ्गकं ध्यायेत् । 'यत्कामाख्यं मध्यबीजं कुसुमसङ्काशं हृदयकमल-
 कञ्चिकामध्ये वाणलिङ्गं तृतीयबीजं शारदेन्दुसङ्काशम् आश्रयस्थाने परलिङ्गाङ्गकं
 ध्यायेदित्यर्थः ॥ २ ॥

बालार्कारुणतेजसीं भगवतीं ये सिद्धलिङ्गाकृतिम्
 तेषामिव कवित्वसम्पदस्तुला पीयूषभिः स्रग्दिनौ ॥ ३ ॥
 सिन्दूरारुणसुन्दरीभिरखिलं प्रोद्गासयन्तीं कुलम्
 हृत्पद्मान्तरगां प्रभाभिरनिधं ये बाणलिङ्गाकृतिम् ।
 आविन्दोद्दितामनम्यमबसो ध्यायन्ति दिव्याङ्गनाः
 कामार्ता विलपन्ति लोलमनसस्तेषां पदान्ते भुवि ॥ ४ ॥
 ये गौरोमितराभिधां निजरुचा ध्यायन्ति लिङ्गाकृतिम्
 विन्दुस्थानगतां सुधाकरकरश्रीहारिणीद्वाविताम् ।
 अर्हन्तुप्रतिमां विसर्गगमहापद्मश्रुतां विभ्रतीम्
 धारां विद्रुमपाटलाभृतमयीं ते सम्पदामास्यदम् ॥ ५ ॥

त्रयाणां लिङ्गानामतिबलतेजःश्रुतिशुषाम्
 त्रिषु स्थानेष्वेव स्थिरनिहितधीः साधकवरः ।
 जपेन्नलं लक्षं सरसकुसुमैर्ब्रह्मतण्ड-
 ल्निभध्वत्तैर्होमं तदनु निशि चारेण शुभ्रयात् ॥ ६ ॥
 निःशङ्कं हरिणाङ्गमस्वरतलात् पातालमूलं गतम्
 तत्रस्थेन दिवाकरेण पुटितं कृत्वा समादाय च ।

एतेषां बीजवयाणां जपध्यानफलविशेषफलञ्चाह प्राञ्चान् योनिगतामित्यादि ।
 सिन्दूरारुणसुन्दरीभिः प्रभाभिः अखिलं कुलं सुलाभारादिचक्रमित्यर्थः । आवि-
 न्दोद्दितां विन्दुस्थानपथ्यन्तं सुधाकरश्रीहारिणा महेशेन उद्गाविता । एवमश्रुतां
 लिङ्गाकृतिं ये ध्यायन्ति ते सम्पदां पदं स्थानमिति । श्लोकवयेण साकल्येन जपतां
 पञ्चानवशेषञ्चाह त्रयाणां लिङ्गानामिति । जपेन्नलमिति । यज्ञिज्ञे यद्वीजस्थानं
 नलं तस्य लक्षजपः । तेन त्रिवीजैर्न लक्षं समुदायजपस्य विज्ञेयमिति नियमः ।
 ब्रह्मतण्डलैः पलाशकुसुमैः । निशि चारेण ईडायां वायौ गते सति ॥ ६—६ ॥

काम्यविशेषानाह निःशङ्कमिति । हरिणाङ्गः इहानाङ्गीस्थितवायुः कार्ये
 चारुषोपचारः । अस्वरतलात् नासास्थानात् प्रातालमूलं सुलाभारं ब्रह्मरन्ध्रगतं
 तत्रस्थेन दिवाकरेण प्रिङ्गलावायुना पुटितम् पुन्यवायीरेकं कृत्वा तं वायु-

राहीरास्यगतं कपालिकरणप्रस्तावनापण्डितः

कुण्डे हस्तकरणकेन जुहुयादोमोऽयमखडुतः ॥ ७ ॥

एकं वत्सरमेवमेव शिवधीं मर्त्यो जुहोतीह यः

सद्यो मृत्युमसौ विजित्य वपुषः पुष्टिं विशिष्टां दधत् ।

दर्पं दर्पकसन्निभो मृगहृद्यां भञ्जन् सुखङ्गाङ्गना-

श्रेणीश्रीमदरालकुन्तलचयो जीविदनेकाः समाः ॥ ८ ॥

भादाय राहीरास्यगते कुण्डलोमुखे हस्तकरणकेन हस्तरूपेण ममसा जुहुयात् ।
कपालिकरणप्रस्तावनापण्डितः कपालिकरणाख्यप्रक्रियायां प्राग्ः ऊर्ध्वाधःकरणं
विद्वुरित्यत्र पण्डित इत्यर्थः । गुतायेमु किञ्चित् प्रकाशते । हरिणाकृतव्य-
विशेषः स्थानविशेषः स्थानविशेषगतं स्थानविशेषस्थिदिवाकरेण द्रव्यविशेषेण पुष्टितं
मिश्रितं कृत्वा राहीरास्यगते कुण्डे स्थानविशेषे हस्तकरणकेन हस्तपद्मपुष्पेण
जुहुयादिति । द्रव्यसंज्ञा अप्रकाश्या एतदर्थकचने शिष्टीपद्मास इति तन्मन्त्रा-
मणिय राहुः शिरः शिरो वा गृहीत्वा ज्ञातेन विधेत् । सूर्यात्मकं समादानं
यदा तस्यां तिथौ धुते । पातालगम्या देवेश व्योमस्थानाद्दिवाकरम् । पतितं
राहुकोत्ते तु जुहोत्यु प्रपयेत्ततः । राहुकोषे तत्कुण्डं ह्रीं कुर्यात्तु तद्दिने ।
तत्र यज्जायते द्रव्यं तदेव कुण्डगोलकम् । कुण्डं शिवसहायेन गोलकं शिवहंसतः ।
एतच्चयाणां मध्ये तु स्वयम्भुक्तुमुनं मधत् । केषिदगन्धर्वराजेन लभ्यते वा न वा
विभी ! । यदि तज्जन्मने देवि ! लाचारसप्तमन्त्रितम् । कसूरीकुसुमाक्षाश्च षट्ठीं
कृत्वा तु गीषयेत् । मन्त्रराजं समालिख्य प्रयोगं तेन निर्वपेत् । तत्तिथिं समनु-
प्राप्य स्वयमुत्तिष्ठने कुलम् । असतञ्जीभयोर्देव ! भीक्तुं देवी न संशयः । सुमादि-
क्षीवदुष्टा ये मन्त्रा विद्याश्च कौलिताः । प्रनुज्ञास्तत्प्रयोगेण यावत् सा पुनरागता ।
'द्वितीयायां गते देवि ! दृश्या या सा कलावती । तत्रिकमेष सा देवी पौर्णमास्याः
फलप्रदा इति । एतदर्थप्रकाशेन देवताशापी जायते इति । तत् कार्यं बहु-
श्रुतिमिति ॥ ७ ॥

कोषनियमं फलसाह एकमिति । दर्पः कन्दर्पः तरुणः सन् मृगहृद्यां दर्पे
भञ्जन् अनेकाः समा जीवेत् चिरजीवी भवेदित्यर्थः । कीदृक् चराखः कुटिलाकारः
कुन्तलचयः केशसमूहो बल्य सः । खङ्गाङ्गनाश्रेणीनां श्रीर्विद्यते यस्य पश्चात् भङ्गा-
ङ्गनाश्रेणीश्रीमांसासी चराखकुन्तलचेति कर्मधारयः ॥ ८ ॥

ततो देवीं ध्यायेत् परिणतशरच्चन्द्रसदृश-
 प्रसन्नस्मैराख्यामलिकलभसङ्काशकवरीम् ।
 विराजन्तीं नेत्रैर्विकचनवनीलोत्पलनिभै-
 स्त्रिभिर्दन्तश्रेणीरुचिविजितहारावलीरुचिम् ॥ ६ ॥
 बभूवसान्यघनबन्धुरकान्तिकान्तम्
 मन्दस्मितांशुविशदोक्ततमुद्बहन्तीम् ।
 दन्तच्छदं रुचिरकुण्डलमण्डलञ्च
 गण्डस्थलीयुगलखण्डमुधांशुपाण्डु ॥ १० ॥
 उत्तुङ्गसङ्गतपयोधरभारनम्भ-
 कम्भा वनम्बविलसत्त्रिवलीतरङ्गाम् ।
 गम्भीरनाभिविवरां वररामरम्भा-
 स्तम्भोपमोरुयुगलामरुणाङ्घ्रिपद्माम् ॥ ११ ॥
 कलां मौलाविन्दोर्गलदमलपीयूषविसराम्
 बहन्तीं सन्तानप्रसवरचितं शेष्वरमपि ।
 वसानां सदासोहिमकिरणनिर्मोकविशदम्
 महाविन्दारूढां जठरशशभृश्लोतिधवलाम् ॥ १२ ॥
 हस्ताभ्यामक्षमालां स्फटिकमणिमयीं ज्ञानमुद्राञ्च भद्राम्
 विभ्राणां दक्षिणाभ्यां मणिमयमुकुटां पुस्तकञ्चाभयञ्च ।
 वामाभ्यां रत्नकाञ्चीपरिवृतजघनां रत्नकेयूरहाराम् •
 दिव्यालङ्कारयुक्तां त्रिभुवनजननीं दिव्यगन्धानुलिप्ताम् ॥ १३ ॥

ततो देवीं ध्यायेदिति सुगमम् ॥ ८ ॥

कीदृशीं देवीं दन्तच्छदं बहन्तीं कौदृशं बभूव कपुषं सन्ध्यासम्बन्धि यद्वचनं तेषं
 यन्मनोहरकान्ति तदत् कान्तं कमनीयम् । मन्दस्मितांशुना विशदोक्तम् । पुन
 कीदृशीं उत्तुङ्गपयोधरभारनसकसावनम्बविलसत्त्रिवलीतरङ्गाम् उत्तुङ्गी यः पयो
 धरभारक्षेत्र नम्बं कम्बं यन्मलम्बं कमनीयमुदरं तत् दिव्यालङ्कारशरीरो यस्य

संसृजिरन्तीमपि शास्त्रजालं निरन्तरं कामिकलासमग्राम् ।
 विनम्रदेवासुरहृन्दमौलिमालारजोराजितपादपद्माम् ॥१४॥
 ध्यात्वा वागीश्वरीं तां गगनगतमहाविन्दुपीठादतीत-
 स्थानं चानीय तस्मादपि तदनु नयेदागतस्थानमेनाम् ।
 शान्तातीतन्तु तस्मादनुपममहिमा सूर्यचक्रन्तु तस्मा-
 द्योमाश्रोजं ततश्चाखिलभुवननुतामानयितुं प्रेतभूमिम् ॥१५॥
 प्रेतस्थानादहंचन्द्रं ततस्तामारभं तु प्रापयेत् सेतुबन्धम् ।
 तस्माच्चैवं व्योम तस्मादमेयस्थानप्राप्तां चिन्तयेदीश्वरस्य ॥१६॥
 तस्माद्गुह्यस्थालयं रुद्रगेहादिष्णुस्थानं प्रापयेद्देवदेवीम् ।
 विष्णुस्थानाङ्गद्वारः स्थानमेनां ब्रह्मस्थानात् कुण्डलीगेहमध्यम् १७
 सहस्रदलशोभिते रुचिरकर्णिकाकेश्वरे
 लसन्महसि कुण्डलीभवनपङ्कजे तां स्थिताम् ।
 विसर्गगङ्गाख्यविन्दुविलसत्सुधाधारया
 ततः समभिषेचयेद्भगवतीमविच्छिन्नया ॥ १८ ॥

ताम् । उरुमंजान् यो रानकदलीस्तम्भः स एव उपमा यथोः ऊर्वाः ताम् अरुणमङ्गि-
 पद्मं यस्याः ताम् । तथा इन्दोः कलां मौलीं वहतीं कौटशीं कलां गङ्गातीर्थसम्-
 हाम् । तदुत्प्रेचते सन्तानकप्रसवरचितं शिखरमिव कल्पवृक्षपुष्परचितं शिखर-
 मिव किरीटमिव । हिमकरश्चन्द्रः निर्मोकी सुतकक्षुकः सहस्रदं निर्मलं तथा
 सहासी वसानां तथा महाविन्दुरूढां गगनीपरि विन्दुस्थानमारूढां तथा जठर-
 शशभृत्कीटिधवलां परिपूर्णकीटिचन्द्रतुल्याम् ॥ १०—१४ ॥

एवं वागीश्वरीं ध्यात्वा विन्दुपीठात् विन्दुपीठेऽर्च्यं भवतीति स्थाने आनयेत् ।
 तस्मादतीतस्थानात् आतपस्थानं तत आतपस्थानात् शान्तातीतं तस्माच्छान्तातीतात्
 सूर्यचक्रं ततो व्योमाश्रोजं ततः प्रेतस्थानं शिवस्थानं प्रेतस्थानादहंचन्द्रं तस्मादारभं
 यतः सेतुबन्धं ततः पुनर्व्योमं तत आमयम् ईश्वरस्य ततो रुद्राख्यः रुद्रगेहाच्छक्ति-
 स्थानम् ॥ १५ ॥ १६ ॥

तस्मात् कुण्डलीभवनं किमित्याह सहस्रेति । सहस्रदलशोभिते विसर्गगती

अनेन शश्वद्विहितेन देवी-

ध्यानेन नाशं समुपैति मृत्युः ।

याः सिद्धयो दिव्यगणाधिपस्य

भवन्ति ता अप्यचिरेण पुंसाम् ॥ १८ ॥

आधारादुल्लसन्तीमकुलगतमहापद्मपर्यन्तमन्त-

ध्यायन्तीं ब्रह्मनाद्या स्फुरदमलरुचिप्रख्यरूपां भवानीम् ।

ये देवीं लिङ्गरूपां भुवि विमलधियो भावनामात्रगम्याम्
निर्बुताशेषपापा निखिलगुणयुता आनिनस्ते भवन्ति ॥ २० ॥

ये गोक्षीरतुषारहारधवलप्रोहामतेजश्छटा-

च्छाद्योद्भासितरोमकूपविवराशेषाङ्गलिङ्गाकृतिम् ।

वागीशीं धवलाम्बुजान्तरगलत्पीयूषधाराद्रवै-

रासिञ्चन्ति समन्ततोऽखिलवपुर्मृत्योश्च ते मृत्यवः ॥ २१ ॥

लिङ्गाकारधरां सुरासुरयुतां सौषुम्ननाद्यन्तरे

देवीमञ्जनपुञ्जमेचकरुचिं सिञ्चन्ति शशङ्गुवि ।

ये दिव्यामृतधारया प्रचुरया कालाग्रदूती नृणाम्

रूपोन्मूलनदृष्टिपाटवधरा तेषां कुतो विससा ॥ २२ ॥

लाक्षारसस्त्रपितभग्नमृणालनाल-

तन्तूपमां स्मरति यस्त्रिपुरां कुलान्तः ।

तं विस्मरन्ति मितचारुदृशः स्मरार्ता

वामभ्रुवो रतिपतिप्रतिमं स्मरन्ति ॥ २३ ॥

सिन्दूरपूरपरिधिञ्जरितामिव द्याम्

लाक्षारसाद्रितमिव क्षितिमण्डलञ्च ।

यत्कृष्णाख्यविन्दुः तत्र विस्रसती या सुधाधारा तथा देवीं समनिषेचयेत् । ननु
कुण्डलिनीमेढं मूलाधारं तत् कथमुक्तमिदं सत्यं मूलादित्रयप्रत्ययान् कुण्डली-

ध्यायन्ति ये रुचिचयैर्हरवक्त्रभायां

लज्जां विहाय भुवि तानुपयान्ति काम्नाः ॥ २४ ॥

शक्तिं हंसेन युक्तां कमलजनिलयाद् ब्रह्मनाथान्तराले

निषन्दच्चन्द्रविम्बान्तरगलितसुधाविन्दुसन्दोहपद्मम् ।

नीत्वा तत्रैव नित्यं स्मरति खगगतामात्मना शक्तिमाद्याम्

यस्तस्याज्जगद्धखण्डप्रलयमपघ्ननं स्याद् घनं मृत्युमृत्योः ॥ २५ ॥

पीताभां स्तम्भनादौ शशधरधवल्लभं शान्तिकादौ सुधूम्रा-

मुष्माटादौ जवाभां त्रिभुवनजनताकर्षणे कार्मणे च ।

नित्यां नित्यं विशुद्धस्फटिकमणिनिभां खेचरत्वादिसिद्धौ

मोक्षे मात्तादपेताम्बुदयगननिभां भावयेद्भक्तिगम्याम् ॥ २६ ॥

मार्गेऽस्मिन्नवलक्ष्यमन्त्रयपदप्राप्तौ ततो लक्ष्ये-

अन्वाणामिह येन सिद्धिरतुला पञ्चप्रकारापि च ।

आधारध्वजनाभिदेशहृदये कण्ठे तथा लम्बिके

भूमध्येऽपि च भूतनाथबिलये स्थाने नवान्तेऽपि च ॥ २७ ॥

आधारे कनकप्रभां धरिलसद्दीपाकृतिं घग्गुख-

स्थाने नूतनभानुकान्तिसदृशां नाभौ हृदयोरोरुहे ।

भवनं विदुः । आद्यमाच्छाद्य भवने ज्ञानगीपत्नी विराजते । माग्याहिणुपदं गत्वा राजते निजमन्दिरम् । ज्ञानदा तव सा देवी कुण्डली परदेवता । अविद्याविद्ययोर्द्वानादुभयव प्रकाशिता । कीङ्कीकृत्य जगत् सर्वं कारागारमिव स्थितिम् । शक्तिमिति शक्तिं कुण्डलिनौ हंसेन युक्ताम् आत्मना सह हंसमन्त्रेण मूलादिस्थानात् सहस्रदलपद्मं नीत्वा यः स्मरति तस्यापदघ्ननं निवीतं भवति ॥ २७—२५ ॥

कर्मविशेषे ध्यानमाह पीताभामिति । कास्यजपमाह मार्गेऽस्मिन्निति । अस्मिन् मार्गे सुषुप्तावर्जनि वक्ष्यमाथस्थानेषु अक्षयफलप्राप्तौ मोक्षफलप्राप्तौ लक्षयेत् ध्यायेत् । सिद्धिरतुला पञ्चप्रकारा चेति सिद्धयः । पातालगुटिकाञ्जनखड्गमुद्राद्या अधिका मन्त्रवीगाक्षशानाख्या चेति ॥ २६ ॥ २७ ॥

ज्ञानं किं रूपेण ध्यात्वा जपव्यमित्याह आधार इति । वक्ष्युखस्थाने वक्ष्यणीपस्थाने

दौपाकारनिभां तथा खरकरोद्गीतप्रभां भावयेत्
 कण्ठे दौपशिखाकृतिं मणिगणोद्योतां भ्रुवोरन्तरे ॥२६॥
 नवान्धे च ज्योतिर्भवभयतमोध्वंसकुशलम्
 तदेतद्विन्वाख्यं निरतिशयशर्मोर्भिजनकम् ।
 दुरापं पापैर्यत् त्रिभुवनधरं त्रैपुरमिति
 प्रतीतं तत्त्वानां यदुपरिगतं यच्च परमम् ॥ २७ ॥
 इति त्रिपुरासारसमुच्चये षष्ठः पटलः ।

सप्तमः पटलः ।

अथामरेन्द्रेरपि दानवेन्द्रेर्धृतं प्रसिद्धैरपि सिद्धवर्गैः ।
 सौभाग्यसम्पत्तिगुणैकहेतुं यत्तैःपुरं तत् कथयामि मन्त्रम् ॥१॥
 कर्पूरक्षोददिग्धाखिलतनुरमलः स्नानपूतो वसानः
 क्षीमं श्रीखण्डपङ्कस्फुटरचितलसच्चित्को नेत्रयुग्मम् ।
 मन्द्री कृत्वाञ्जनाक्तं मधुरसविरसप्राप्तहर्षप्रकर्ष-
 स्ताम्बूलप्रासपूर्णारुणमुखकुहरशालिखे मन्त्रराजम् ॥२॥

स्वाधिष्ठाने इत्यर्थः । नूतनं प्रातःकालीनमूर्त्यवर्णसदृशम् । खरकरोद्गीतः खरस्त्रीमूल-
 द्योतनं यस्य तत्प्रभां ध्यायेत् । नादान्ते नादान्तपथ्यन्तम् ऊर्ध्वं गच्छति यत् ज्योतिस्त-
 देव विन्वाख्यम् अतिशयानन्दजनकं पापात्मभिर्न रागं यत्रेश्वरं परमं महः । प्रतीतं
 ज्ञातव्यं चतुर्विंशतितत्त्वानामुपरिगतम् ॥ २६ २७ २८ ॥

इति त्रिपुरासारसमुच्चयेटीकायां पदार्थादर्शे षष्ठः पटलः ।

एवं सूत्राधारस्थानेषु वाग्मवादिबीजानां स्वयम्भुवाण्डलिङ्गात्मिकत्वे ध्यानविशेषा-
 बीजानां अनन्तरं सौभाग्यलक्षणादि सर्वैश्वर्यपदं यन्मसाह अथामरेन्द्रे स्तिष्ठादिना ॥१॥

कर्पूरक्षोददिग्धाखिलतनुः कर्पूरक्षोदेन भद्रकर्पूरेण दिग्धा लिप्ता अखिल-
 तद्बोधेन सः । अयमिन्द्रियमनोवृत्तिरित्यर्थः । क्षीमं पटुवस्त्रं वसानः श्रीखण्ड-

कस्तूरिकागुरुसुधाकरखण्डकुण्डं
 गोलीत्यजाङ्गलगुडैः सपटीरपङ्कैः ।
 युक्तैः स्वयम्भु कुसुमेन विशालभूजं-
 पत्रे लिखेदविवरे तपनीयसूत्र्या ॥ ३ ॥
 लिखेद्भूपपत्राणि वृत्तं तदन्त-
 र्वह्निर्मासपत्राणि तद्वाञ्छदेशे ।
 पुनर्भूपत्राणि तेषां दलानाम्
 वह्निर्दन्तपत्राणि चारूणि धीरः ॥ ४ ॥
 ततः कर्णिकायां महायोनिमध्ये
 लिखेद्वाग्भवं कामवीजञ्च शक्तिम् ।
 तयोरुद्धृतः कारयेद्दंसदेवो-
 परिष्ठाज्जगन्नायिकां षोडशारे ॥ ५ ॥
 ततः षोडशेश्वरान् द्वादशारे
 पुनः कामवीजं लिखेत्तत्र वीजम् ।
 लिखेद्वासरेश्वरैर्भिन्नमेवम्
 विधायान्वयोजं परे षोडशारे ॥ ६ ॥

पञ्चेन सुट्टरचितं लसत्तिलकं पुण्ड्राकारं येन स तथा । नेत्रयुग्मम् अञ्जनात्
 कृत्वा मधुरसविसरपलीक्यान्तौ यो हर्षः तेन प्रकर्षः प्रकटः तथा ताभ्युल्लासपूर्णा-
 रणमुखकुहरः समुदितान्तवर्तिः स्वरः स्वरूपवेशोऽम्बिकायाः पादाम्बुजभङ्गाय-
 मानमानसः । स्वगुरुचरणप्रणामपुरःसरं यन्त्राणि विलिखित् इत्याह कर्पूरषोड-
 दित्वाङ्ग इत्यादिना ॥ २ ॥

यन्त्रलिखनद्रव्याण्याह कस्तूरिकेत्यादि । सुधाकरखण्डं कर्पूरखण्डं षटीरं
 रत्नचन्दनं कुण्डलीलादिद्रव्यं गुरुवंक्षगम्यं देवतानामपि दुर्लभत्वात् न प्रकाशितम् ।
 इहभूजपत्रे अविवरे अष्टिद्रे तपनीयसूत्र्या सुवर्णशलाकया ॥ १ ॥

यन्त्रलिखनप्रकारस्याह लिखेद्भूपपत्राणीत्यादिना । भूपाः षोडशसंख्या
 राजानः । तथाहि नायः अन्तराक्षः अश्वविन्दुः अक्षः पृथुः अमरत्वान् स्वरतः साक्षाद्दः

कलाविन्दुनादैः शिरोदेशलम्बैः
परिभ्राजमानान् ककारादिवर्णान् ।
लिखेदन्तपत्रेषु सर्वं तदैतद्
भुवो मन्दिरस्योदरस्थं विदध्यात् ॥ ७ ॥

शुषिरेण वेष्टयेत् समन्तादथ मन्त्री मङ्गनीयमन्त्रराजम् ।
सुविशुद्धसुवर्णपट्टवद् विदधीतात्मकतादिसिद्धमेतन् ॥ ८ ॥

इयं रक्षा साक्षात्त्रिपुरमेयनेनापि विभुना
श्रियः कान्ते नापि त्रिदशगुरुणा चापि हरिणा ।
धृता कन्दर्पेणाप्यमृतकिरणेनापि विनता
तनूजनाप्येषा सततमपि शीततरुचा ॥ ९ ॥
गन्धर्वैरपि किन्नरैरपि धृता यक्षैः सदा राक्षसैः
सिद्धैः साध्यगणैश्च पद्मगवदैर्विद्याधरैर्गुह्यकैः ।
सौभाग्यार्थिभिरेव शुद्धहृदयैरम्यैर्जगन्मङ्गलै-
र्मङ्गल्यैः मनुजोत्तमैरपि नृपैर्विश्वार्थिभिः कामिभिः ॥ १० ॥

वायो दिलीपः निरिः रत्निदेवः यवातिः चाक्षभूः रघुः मंगीरथः एते भूपचन्द्राः
षोडशकलात्मकाः षोडश पद्माणीत्यर्थः । तद्वह्निर्मासपत्राणि द्वाः शपत्राणि तद्वह्निः
षोडशपत्राणि तद्वह्नि पुनर्हन्तपत्राणि द्वाविंशत्यत्राणि । ततः कर्णिकायां मङ्गनीयनि-
मध्ये षट्कोणैवर्णैर्भवं कामराजशक्तिकूटरमाविख्यायौजपत्रम् । एतयोर्भागभव-
कामराजयोर्वपरि हंसमन्त्रं तस्योपरि मूलविद्यां लिखेत् । षोडशदले षोडशस्वरान्
एकारान् षोडश स्वरानिति पाठः । षोडशस्वरलिखनं द्वादशरे पुनः कामबीजं
बालाया द्वितीयबीजं ततः परे षोडशरे वासरेशस्वरैर्द्वादशस्वरैरेकारैः सम्पन्नम्
अकारस्थाने आदिशीकृतं रजोबीजं लिखेत् ॥ ४-६ ॥

ततः कलाविन्दुनादैः कलास्वरूपैर्विन्दुनादैः शिरोदेशे लम्बैः ककारादि-
षोडशवर्णैः शत्रिंशत्यत्रेषु लिखनम् । अन्ये तु अन्यथा वर्णयन्ति । कलावाग्भवं
विन्दुः सप्तादी इकारः ऐकारसकारइकारभिन्नेः ककारादिवर्णैरित्यर्थः । विन्दु-
वादकक्षाभिः कामिति । भुवो मन्दिरं चतुराक्षं भुवो मन्दरमिति पाठे मन्दरं

इह बभ्रुरगन्धसिन्धुरैर्मदधाराविनिलिसगण्डप्रियङ्गैः ।
 तुमुले युधि यन्त्रराजशक्त्या समवाप्नोति जयत्रियं नरेन्द्रः ॥११॥
 नरपालगृहे दुरोदरे व्यवहारेऽपि च धारणादमुष्य ।
 मनुजोऽपि च वादिभिर्विवादे जयमाप्नोति यन्त्रसक्तमस्य ॥१२॥
 विपिनेषु लुलापचित्रकायद्विप्रभङ्गककुलाकुलेषु पुंसाम् ।
 चरतां न चिराय विद्यते भौक्षिपुरायन्त्रवरस्त्र धारणेन ॥१३॥
 नरनाथवरा भवन्ति वश्यास्तदधोनाः सचिवाश्च तत्तनूजाः ।
 प्रमदाः समदाश्च यौवनाढ्याः स्तनभारनमिताः सलीलयाताः ॥१४॥
 विधमुग्रमपीह कालकूटप्रतिमं संकृतिकर्म कर्मठश्च यत् ।
 अमृतं भवति ध्रुवं तदेतद्वधतस्तैपुरयन्त्रराजमेनम् ॥१५॥
 दहनस्तुहिनस्यसौ दवान्तर्विततोर्ध्वोक्तभूरिलोलीलीलः ।
 धृतयन्त्रवरस्य देहभाजः पयसाञ्चापि निधिः स्थलायवेऽयम् ॥१६॥
 हृत्पङ्कटे रुक्मकर्णिकोपरिदले मन्त्री तु यन्त्राधिपम्
 ध्यात्वा शक्तिगमागमं प्रकुरुते धीरः सुषुम्नान्तरे ।
 यस्तं शस्त्रदखण्डपुण्यनिलयं वाक् कामिनी गोमिनी
 सामानाधिकरण्यसम्पदतुला नोमुञ्चति क्षमातले ॥१७॥

चकारः तन्मध्ये इत्यर्थः । तथाच—चकारी मन्दरः प्रोक्तः चकारी मीरसंश्लक्ष्
 इति । शिवेन चकारिणं वेष्टयेत् । आत्मकतादिसिद्धिप्राप्त्यतिष्ठादिसम्पदादि-
 तान् । विभुना ब्रह्मणा स्त्रियः कान्तेन विष्णुना प्रसन्नगुरुणा उद्वेगतिना इयं
 एवा धृता ७—१० ॥

बभ्रुरः बभ्रुमीरघः गन्धः शेषां इक्षितां मङ्गलानिभिरित्यर्थः । तुमुले रणे दुरोदरे
 पूते व्यवहारे लीलायुद्धरणे लुलापी मन्त्रिणः चित्रकायी व्याघ्रविशेषः विपि वली
 रङ्गुली अणुविशेषः प्रसिद्धः । एतत् कुलाकुलेषु बलेषु सलीलयाता सलीले गमनं
 रक्षाः संकृतिकर्म संकृतिकर्मणि मारणकर्मणि कर्मणिपुत्रं दहनोऽपिः तुहिनति
 पारस्तुहिनं हिमं हिमवदाचरति । क्रीडशी दहनः दवान्तर्विततोर्ध्वोक्तपरिलोली-
 लः । दवीवनाग्निः सदनमध्ये वितता विलीनां जडं ज्ञाता च सुरिलीला

आदौ मन्मथकोष्ठकोदरगतं कामाधिराजं लिखेत्
 कन्दर्पहितयेन चाथ पुटितं कुर्यात्तदेतद्द्वयम् ।
 धीरोद्यो मकरध्वजं परिलिखेत् कीर्णेषु षट् स्वादरा-
 न्मध्ये नाम मनोभवस्य सकुलं कुक्षौ तदेतत् लिपेत् ॥१८॥
 यन्त्रं पूर्वोक्तयन्त्राधिपसदृशमिदं चापि मौली गले वा
 वाहौ वा यो विभर्त्ति त्रिभुवनमखिलं तद्वशे वर्त्तते च ।
 कान्ताः कान्तालकान्ताः पृथुकठिनकुचा नम्रकम्राङ्गयष्ट
 क्रामिनोपद्रवन्त्याकुलितनिजधियस्तं सदोह्लासिचिन्तः ॥१९॥
 ध्यात्वैवं मूलचक्रान्तरकमलकुटीकोटरे यन्त्रराजम्
 साध्यं सानन्दमन्दं तरुणतरणिभाभास्वराङ्गञ्च तच्च ।
 यन्त्रान्तः सुस्थसाध्यामलरुचिविलसच्चेतनामात्ररूपम्
 हृष्टोऽवष्टभ्य मन्त्रो मथनमथशरैराचरेदात्मशक्त्या ॥२०॥

भवत्यवश्यं मथनेन वश्यः साध्यः सदा साधकपुङ्गवस्य ।
 त्रिःसप्तरात्रेण महानुभावो देवोऽपि मर्त्यः किमु मन्दवीर्यः ।

चक्षला कौला ज्वाला येन सः । वज्रेदयोज्ज्वलकौला वर्चिर्हतिः शिखास्त्रियामित
 मरः । इत्यग्रे भूकर्णिकोपरि हृदयकमलकर्णिकामध्ये यन्त्रराजं ध्यात्वा मूल
 विद्यां जपन् मूलाधारात् कुण्डलिनीं चिन्तयित्वा शक्तिमुत्पाप्य ब्रह्मनाद्या द्वादशां
 नीला तदन्तर्यतया मूलधारया अभिविच्यमानं मूलाधारं नयेत् एवं पुनः पुनरभ्यासा
 वाक्कामिनी सरस्वती गोमिनी लक्ष्मीः एकाधिकरणे सम्पत् यस्याः सा एवभू-
 तं पुरुषं न सुञ्चति ॥ ११—१७ ॥

यन्त्रान्तरमाह आदाविति । आदौ कामबीजस्यादौ त्रिकोणमध्ये कामबी
 ज्रोद्धारं लिखेत् । तत्रिकोणं कन्दर्पान्वितेन षट्कोणाकारेण वेष्टयेत् । षट्कोणे
 मकरध्वजाय वूडारं लिखेत् । * एतत् सर्वं मनीभवाद्येन स्त्रीकारेण वेष्टयेत्
 मनीभवस्य कुक्षौ मनीभवबीजमध्ये साध्यसाधकनाम लिखेत् ॥ १८ ॥ १९ ॥

साध्यस्य मूलाधारे कमलकर्णिकामध्ये इदं कामबीजयन्त्रं ध्यात्वा साध
 त्तमध्ये बाणदिवाकरसङ्काशम् आनन्दमन्दं चेतनामात्ररूपं ध्यात्वा देविकोपदे-

कलापव्रीपेतं कमलमभिसंलिख्य सुमना-
 स्सदन्तः शृङ्गाटद्वितयमपि चान्योन्यपुटितम् ।
 लिखेन्मध्ये देवीहृदयमथ कोणेषु मदनान्
 तदन्तः षट्स्वाख्यां समभिमतसाध्यस्य मतिमान् ॥ २२ ॥
 स्वरान् पत्रेष्वे तच्छुषिरजठरान्तः परिलिखे-
 ज्जगत्यस्मिन् यन्त्रं प्रथितमिह यन्त्रावृतमिति ।
 जनस्यैतदयन्त्रं वरकमलपट्टेषु विहितम्
 जगत् सर्वं शस्त्रं भवति वशवर्तीह वद्धतः ॥ २३ ॥

इति त्रिपुरासारसमुच्चये सप्तमः पटलः ।

अष्टमः पटलः ।

अथ त्रिलोकार्चितशासनाया वक्ष्यामि वाङ्मार्चनमम्बिकायाः ।
 यदर्चनीयत्वमुपैति कुर्वन्नुर्वीतले सर्वजनैर्मनुष्यः ॥ १ ॥

क्रमेण स्वशक्त्या मयनं कुर्व्यादित्याह ध्यात्वैवमित्यादि । आत्मशक्त्या कुण्डलिन्या
 मयनवायुसञ्चारयोगादस्मृतीन्प्रावनम् आचरेत् । दक्षिणवर्त्मना इति केचित् ।
 मन्त्रित्यम् ॥ २० ॥ २१ ॥

मन्त्राक्षरमाह । कलापवं षोडशदलात्मकं पद्मं विलिख्य तत्कार्णिकायां शृङ्गाट-
 द्वितीयाख्यं षट्कोणं विलिख्य तन्मध्ये देवीहृदयं चो ज्ञौ नमः इति यन्त्रं लिखेत् ।
 षट्कोणीषु पञ्चसु कामच ज्ञौ ज्ञौ ऐं हुं ह्रीं इति विलिख्य अन्तिमकोणे आख्याम्
 अभिमतसाध्यात्मना लिखेत् । षोडशदलेषु स्वरूपान् षोडशस्वरान् सविन्दुकान्
 लिखेत् । श्वषिरजठरान्तः प्रविलिखेत् । श्वषिरजठरे ऋषीदरे चिपेत् । एतदयन्त्रं
 वद्धती जनस्य जगद्वशवर्ती भवति इह संसारे ॥ २२ । २३ ॥

इति त्रिपुरासारटीकायां पदार्थादर्शे सप्तमः पटलः ।

एवं यन्त्ररचनाकथनानन्तरं शास्त्रपूजाविधानं वक्तुमुपक्रमते अथेति । यदिहि

शुद्धे मनोज्ञे पशुदृष्टिपातविवर्जिते भूमिगृहे गृहे वा ।
 पूर्वोक्तमार्गेण कृतात्मशुद्धिः स्थानस्य शुद्धिं विदधीत पश्चात् ॥२॥
 भगतः परमास्यपूर्वयुक्तं गगनं सानलवामदृक् तथैव ।
 कुशतीयसमुच्चणात् क्षमेयं मनुनानेन विशुध्यते समन्तात् ॥३॥
 अकुलं सकुलादितर्कवीजं शिवपूर्वेण युतं सहेन्दुखण्डम् ।
 अमुना मनुना समाहितात्मा तनुयाद् द्रव्यसमुच्चणं कुशाङ्गिः ॥४॥
 पुष्करं शिवमुखं दिसंयुतं पात्रशुद्धिमनुरेष कौर्त्तितः ।
 क्षालयेदमलवारिभिस्ततः पात्रजालममुनैव मानवः ॥ ५ ॥
 विलिम्बे ततः पीठमभोविधीतं स्वयम्भूतपुष्पेन्दुकस्तूरिकाभिः ।
 मकाशमोरगोरोचनाभिः समन्ताल्लिखेदत्र यन्त्रं ततो वक्ष्यमाणम्
 ॥ ६ ॥

त्रिकोणं विलिख्यानुवृत्तं दलानाम्

ततः पञ्चकं तद्विहङ्गापि वृत्तम् ।

यत् कुर्वन्नरः सर्वजनैरर्चनं यत्नमुपैति प्रथमं खानादिनात्मशुद्धिं विधाय भूमिगृहे
 पातालगृहे नौरम्भे गृहे वा यथा उदयौविकया केनापि लक्ष्यते ॥ १ ॥

एतादृशे गृहे यागमण्डलं परिकल्प्यानन्तरं जलगोमयाभ्यां शोधयेदित्याह शुद्धि
 इत्यादिना ॥ २ ॥

भगतः भग एकारः । तत्पर एकारः आस्यं विसर्जनोयः । तत्पूर्वयुक्तम् अनुस्वार-
 युक्तम् । गगनं हकारः अनली रेफः वामदृक् छकारः तथैव पूर्वोक्तविन्दुरनुवृत्तः । तेन
 'ॐ' इति मन्त्रेण कुशतीयसमुच्चणादियं युष्मा पृथिवी अनेन मनुना शुध्यते ॥३॥

द्रव्यशुद्धिमाह । अकुलं हकारः कुलं सकारः । तस्मादितर्काच्चरं तत्प्राति-
 क्षीप्त्वेन षष्ठाच्चरं रेफः शिव उकारः तत्पूर्वं ईकारः इन्दुखण्डोविन्दुः तेन 'ॐ' इति
 मन्त्रेण द्रव्यशुद्धिं कुर्यात् ॥ ४ ॥

पात्रशुद्धिमाह पुष्करमित्यादिना । पुष्करमाकाशं तथैव हकारः शिव उकारः मुखं
 विसर्जनोयः । तदादिः विन्दुः । तेन हुमिति मनुना पात्रशुद्धिं कुर्यात् ॥ ५ ॥

स्वयम्भूतादिद्रव्यलिप्ते पीठे यन्त्रं लिखितम् । स्वयम्भूतमित्याद्यनुपादयत्वाच्च
 लिखितं गुरुमुखादेव ज्ञातव्यम् । त्रिकोणं विलिख्य तद्वाक्ते वृत्तं पञ्चदशाभिः तद्विह-

पुनः षड्दलं वाङ्मतस्यापि वृत्तम्

लिखेदष्टपत्राणि तद्वाङ्मदेष्टे ॥ ७ ॥

पीठस्योत्तरभागे गुरुपंक्तौः पूजयेद्विधिबत् ।

वायव्यदिग्भागादारभ्येशानपर्यन्तम् ॥ ८ ॥

आधारशक्तिमासनमूलेऽनन्तञ्च सम्पूज्य कूर्मम् ।

तदुपरि पृथिवीमपि गन्धाद्यैः समर्चयेन्मन्त्री ॥ ९ ॥

पीठस्थान्नेयादिषु चतुर्षु कोणेषु पूजयेत् क्रमशः ।

धर्मादीन् गन्धाद्यैश्चतुरोऽधर्मादिकांस्ततोदिक्षु ॥ १० ॥

पीठस्योपरि सत्त्वरजस्तमसां त्रितयञ्च सम्पूज्य ।

तदुपरि पद्मं पद्मे वसुरविश्रिमण्डलानि यजेत् ॥ ११ ॥

प्रेतं त्रिकोणमध्यगं शशिमण्डलमध्यमे यजेत्तदनु ।

तदुपरि शङ्करदयितां हृदयाम्बुजगङ्गरात् समावाह्य ॥ १२ ॥

संस्थाप्य सन्निरुध्य सन्निधाप्य च सम्पन्निरुध्य प्रदर्शयेन्मुद्राम् ।

इत्तं तद्विधिः षड्दलं तद्विहितं तद्वाङ्मदेष्टलं चतुर्वारोपितं च कार्यमिति
शेषः ॥ ६ । ७ ॥

अर्घ्यस्थापनादिप्रसिद्धत्वात् लिखितं पीठस्योत्तरभागे गुरुपंक्तौः स्नानमभिः पूज-
येत् । वायव्यादींशानपर्यन्तं प्रज्ञादानन्दनाथ-सकलानन्दनाथ-कुमारानन्दनाथ-
विश्वानन्दनाथ-शक्तानन्दनाथ-विमलानन्दनाथ-व्यालानन्दनाथ-श्रीपादुकां पूजया-
मीति सर्वत्र योज्यम् ॥ ८ ॥

आसनमूले आधारशक्तिं पूजयेत् । पीठस्य चतुर्कोणेषु अष्टौशाननिर्कृति-
वायुषु धर्मादीन् धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्याणि दिक्षु पूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तरेषु अधर्मादीन्
अधर्माज्ञानवैराग्यानैश्वर्यान् सत्त्वादित्रितयम् आदिवीजसहितमित्यर्थः । तद-
परि पद्मं पद्मे वसुरविश्रिमण्डलानि प्रणवत्रितयवैजयुक्तानीति अकारोकार-
मकारवीजानीत्यर्थः । तदुपरि प्रेतं परमसदाशिवं मन्त्रस्तु ह्रिंसीः सदाशिवमहा-
प्रेतपद्मासनाय नमः । तदुपरि हृदयानन्दश्रिवां शङ्करदयितां करस्थपद्माञ्जलीं
विरेचान्दः संस्थापनमुद्रया संस्थाप्य सन्निधकारिण्या मुद्रया सन्निधाप्य सन्निरोधन-

माहेशीं तां कपालोज्ज्वलडमरुवराभीतिशूलोरुटङ्गान्
 बिभ्राणां बाहुदण्डैर्निविडङ्गिभमिभामग्निदिक्पत्रमूले ।
 नेत्रैरुद्भासमानां त्रिभिररुणजटाकोटिबद्धेन्दुखण्डाम्
 गन्धाद्यैः पूजयेत्तां वृषभमुर्दानभं या समारुह्य याति ॥ २४ ॥
 कौमारीं यौवनाढ्यां सुरुचिरवदनां कुङ्कुमाभां सुशोभाम्
 शक्तिं पाशाङ्कुशौ या वहति निजकरैर्दक्षिणे चाभयञ्च ।
 ह्यालालोलां विशालामलनयनयुगामर्चयेद् गन्धपुष्पैः
 सर्वालङ्कारयुक्तां शिखिनि यमदिशां पत्रमूले निषण्णाम् ॥ २५ ॥
 रत्नोदिकपत्रमूले सजलजलधरश्यामलाङ्गीं सुकेशोम्
 घण्टां कम्बुं कपालं रथचरणमथो बिभ्रतीं बाहुदण्डैः ।
 आमीनां वैनतेये मणिमयमुकुटोद्भासितां वैष्णवीं ताम्
 गन्धाद्यैरर्चयेत्तां मधुमदमुदितां नित्यमालोलल्लाप्यम् ॥ २६ ॥
 वाराहीं खेटक्रास्युद्धतहलमुपशान् बिभ्रतीं पोत्रिवक्त्राम्
 पाद्यात्ये पत्रमूले मणिमयविलसत्कुण्डलोद्गुह्यगण्डाम् ।
 या शश्वद्विश्वपूज्या गिरिशिखरखरा (धरा) भीमकोले निषण्णा
 गन्धाद्यैरर्चयेत्तां सुरुचिरवदनां धूमधूम्नाङ्गकान्तिम् ॥ २७ ॥
 इन्द्राणीं चन्द्रविम्बप्रतिमनिजमुखोमिन्द्रनीलाभवर्णाम्
 कर्णान्ताक्रान्तनेत्रां मणिमयमुकुटां वायुदिक्पत्रमूले ।

अथिदलं माहेशीं पूजयेत् । कौःशी कपाली त्रिमडमरुवराभोमण्डलोरुटङ्गान्
 कपालं नरशिरः खर्परम् उत्तमम् उद्धतं सडमरुवरं डमरुयष्टम् आभीमं भया
 नकं शूलम् उरु महत् टङ्गः पापाणदारणः । एतान् विधाणां धारयन्तीम् ॥ २४ ॥

याभ्यं कौमारीं शिखिनि मयूरं निषण्णाम् ॥ २५ ॥

नेत्रैर्ते वैष्णवीम् ॥ २६ ॥

पथिमे वाराहीं कीदृशः । गिरिशिखर इव शिखरः स चासौ खरः प्रखरः
 आभीमो भयानकश्च कोलः शूलरस्तास्त्रिषणां धूयेति अतिशयभूषवर्णाम् ॥ २७ ॥

चार्पं कम्बुञ्च वज्रं शरमपि दधतीं हस्तपद्मैश्चतुर्भिः
 स्वर्मातङ्गे निषणां सुरवरविमुतामर्चयेन्नित्यमन्ताम् ॥ २८ ॥
 चामुण्डां चण्डहासोद्भटविकटरदां भौमवक्त्रां त्रिनेत्राम्
 खड्गं शूलं कपालं निजकरकमलेर्विभ्रतां खेटकञ्च ।
 निमांसां रक्तनेत्रां त्रिभुवनभयदां सौम्यदिक्पद्ममूले
 कालीं कङ्कालभूषां पिष्टवननिलयामर्चयेद्दूर्ध्वं केशाम् ॥ २९ ॥
 पश्चादाश्चर्यरूपां सुरचिरवदनां शुद्धजाम्बूनदाभाम्
 हस्ताञ्जरेत्तस्त्राभयकमललसन्मातुलुङ्गीफलानि ।
 विभाणामर्चयेत्तां त्रिभुवनजनताभ्यर्चितां लक्ष्णाढ्याम्
 लक्ष्मीमुत्तुङ्गपीनस्तनभरनमितामोशदिक्पद्ममूले ॥ ३० ॥
 वीजान्यभूषामय वक्ष्यन्तस्ते दीर्घं नभोऽन्तं नयनान्तमिन्द्रः ।
 प्रांशुर्ह गन्तान्तपरं कुलान्तमनन्तरुद्रेण ततः समेतम् ॥ ३१ ॥
 तिथीशः सानन्ता भृगुरथ हरोऽनन्तसंहति
 वक्रान्तो भोतीशस्तदनु च वक्रोऽनन्तसंहितः ।

वार्धो इन्द्राणो स्वर्मातङ्गे णिरावते च युक्ताम् ॥ २८ ॥
 कौर्वरे चामुण्डां कौटशी चण्डहासीऽभटविकटरदां चण्डहामिन उदभटा
 उवा विकटा भवद्वरा रदा दन्ता यस्याः तां पिष्टवनं प्रमथानम् ॥ २९ ॥
 ईशने लक्ष्मीं पञ्चैत् । जाम्बूनदाभां सुवर्णवर्णाभामित्यर्थः ॥ ३० ॥
 आसां वीजान्याह । अनन्तः आकारः नभो हकारः अन्तः लकारः सदोर्ध्वम्
 आकारेण युक्तं तेन हां चां इति ब्रह्माणीवीजद्वयम् । नयनान्तसौकारः इन्द्रो
 लकारः प्रथिः आकारः तदयुक्तं तेन ईं लां माहेश्वरीमनुः । हक् उकारः तत्पद्मम्
 ऊकारः तत्परं सकारः । कुलं सकारः तदानीं लकारः अनन्तेन आकारेण रुद्रेण
 रकेण च समेतः तेन जं जां कोमारीवीजमुच्यम् ॥ ३१ ॥

तिथीशः ऋटकारः सानन्तः साकारः भृगुः सकारः तेन ऋट्सां वैष्णवीमन्तः । हरी
 हकारः वक्रः शकारः तदन्तः षः तेन हां चां माहोमन्तः । भोतीशः एकारः वक्रः
 शकारः अनन्तः आकारः तत्संहितः तेन णं च प्रथीमन्तः । को विन्दुः तत्पूर्व

कपूर्वं सूक्ष्मान्तान्वितमथ वनं चानु वदनम्

शचीनाथोपेतं गगनमपि कान्तान्वितमथ ॥ ३२ ॥

अथासिताङ्गं रुच्यण्डसंज्ञौ क्रोधीशमुन्मत्तकपालिनौ च ।

पलाशमध्येऽपि भीषणाख्यं संहारसंज्ञञ्च यजेत् क्रमेण ॥ ३३ ॥

दधतोऽञ्जनमेघपुञ्जवर्णानुरुवेतालकपालशूलदण्डान् ।

लघुदुन्दुभिसंयुतांस्त्रिनेत्रान् करदण्डैः करिहस्तदण्डचण्डैः ॥ ३४ ॥

गजकृत्तिनिवर्त्तितोत्तरीयान् भुकुटीसङ्घटितैर्ललाटपट्टैः ।

कुटिलालिकुलाभकुन्तलाग्रान् मुदितान्तःकरणान् सुयौवनाब्धान्

॥ ३५ ॥

हरात्तृतीयं भगभूतसंयुतं कुलान्तमप्यित्तविलोचनान्त्ययुक् ।

निशाकरार्द्धाङ्कितमस्तकञ्च मयेह तेषामपि वीजमीरितम् ॥ ३६ ॥

यो हेतुको यस्त्रिपुरान्तकाख्यो यौ वज्रिवेतालहृताशजिह्वौ ।

कालः करालश्च तथैकपादो भीमाकृतिर्यः खलु भीमसंज्ञः ॥ ३७ ॥

ततो नीलजोभूतसङ्काशवर्णान्

दलायषु गन्धादिभिस्तान् क्रमेण ।

श्रीकारः जलं वकारः मूत्रा इकारः स एवान्तो यस्य आकारश्च तेन श्रीं वां वीजं चासुख्यमन्त्रः । वदनं विसर्जनीयम् । अः अनुवदनम् आकारः शचीनाथोपेतं गगनम् इकारः कान्तान्वितम् अनुसारेण युतम् अः क्रीं महालक्ष्मीमन्तः ॥ ३२ ॥

पदमध्ये अष्टौ भैरवाः सम्पूज्या इत्याह अथेति । असिताङ्गी रुच्यण्डः क्रोधीश उन्मत्तकपालभीषणसंहाराः वेतालदण्डकपालशूललघुदधदुन्दुभिहस्तान् चतुर्भुजान् ॥ ३३—३५ ॥

वीजमाह । हरात् तृतीयं ऐं भग एकारं तम् मूत्राक्षरं पञ्चाक्षरम् अनुस्वारं तेन संयुतं तेन ऐं कुली सकारस्तदन्तो हकारः अप्यित्तः श्रीं अग्निः रेफः । विलोचनम् ईकारः तदन ऊकारः निशाकरार्द्धो बिन्दुस्तदङ्कितमस्तकं तेन ऐं क्रीं एतेन वीज-वयेनासिताङ्गान् भैरवान् पूजयेत् । ऐं क्रीं असिताङ्गाय भैरवाय नम इत्यादि ॥ ३६ ॥

ततोऽन्तकादीन् पूजयेदित्याह इति । ऐं हेतुकाय नम इत्यादिप्रयोगः । हेतु-

त्रिशूलं कपालं स्फुरन्नागपाशम्

तनुं दुन्दुभिं बिभ्रतो बाहुदण्डैः ॥ ३८ ॥

दंष्ट्राभीर्मविशालवक्त्रकुहरान् नेत्रैस्त्रिभिः प्रस्फुर-

द्वक्षौश्च भ्रुकुटीकरालवदनान् कादम्बरीलालसान् ।

जड्भीभूतशिरोरुहान् नववयोर्युक्तांश्च भीमाकृतीन्

भीतीशेन निशाकारार्क्षसहितेनाभ्यर्चयेत् साधकः ॥ ३९ ॥

प्रियङ्गुश्यामाङ्गं परिकलितपाणिं मणिमयो-

ल्लसच्चूडापीडं हिरदनवराधिष्ठिततनुम् ।

सहस्रं बिभ्राणं नयनकमलानां हरिहयम्

यजेत् पूर्वस्थां दिशि कुसुमगन्धादिभिरथ ॥ ४० ॥

अथ विकसितकिंशुकाभमग्निं ह्रगलपतं शितशक्तियुक्तहस्तम् ।

मणिमयमुकुटं यजेत् सुगन्धैः कुसुमवरेष्टं तरुणकुण्डलञ्च ॥ ४१ ॥

अर्चयेत्तदनु दक्षिणभागे नीलनीरदनिभं पिष्टमायम् ।

दण्डहस्तमरुणायतनेत्रं सैरिभाङ्गगतमुज्ज्वलवेशम् ॥ ४२ ॥

नरारूढां रक्षोदिशि विकटदंष्ट्रं सुनियतम्

कृपाणं बिभ्राणं सजलजलदश्यामलतनुम् ।

यजेद्बालालोचं पलचपलमारक्तनयनम्

विचित्रालङ्कारं तदनु विधिवद्राक्षसपतिम् ॥ ४३ ॥

शरदभ्रशशाङ्कनिभं वरुणं मकरस्थितमुज्ज्वलवेशधरम् ।

मणिकुण्डलमण्डितगण्डतलम् वरपाशकरञ्च यजेत् सूर्यदिशि ॥ ४४ ॥

वरसंवरसंशृण्विशक्तिकरं शुचिकेतनधूमनिभाङ्गरश्मिम् ।

कादिविपूरान्तः वक्रिर्वेतालः हुताग्रजिह्वः कालः एकपादः भीमः इत्यष्टौ एतान्
चतुर्भुजान् कादम्बरीलालसान् मदिरालालसान् तेषां मन्त्रमाह भीतीशेनेति ।

भीतीश ऐकारः निशाकारार्क्षसहितेन साधकश्चेत् तं ऐ ॥ ३७-३९ ॥

तथाह्येन्द्रादयः पूज्या इत्याह प्रियङ्गुश्यामेति । हिरदनवराधिष्ठिततनुं

निजदिश्यं निलं विधिनाथ यजेत् कुसुमप्रमुखेर्मणिहारधरम् ४५

अथार्णायौ देवं कनकसमवर्णं धनपतिम्

समासोनं यज्ञैः परिहृतमशेषैश्च निधिभिः ।

गदाहस्तं पिङ्गाक्षकमलयुगं तं सुकुसुमै-

र्यजेद् गन्धैर्धूपैः स्वदिशि लसदाकल्पमपि च ॥ ४६ ॥

ऐशान्यां शशिशृङ्खलमण्डितजटाजूटं त्रिनेत्रं हरम्

सिन्दूराकणविग्रहं दिशि यजेच्छूलं कपालं सदा ।

विभ्राणं सुभुजैश्चतुर्भिरपरां योगाख्यमुद्रां तथा

भस्मोद्भूलितविग्रहं वृषगतिं गन्धादिभिः साधकः ॥ ४७ ॥

मस्तकादिजलराशिगं सकं मस्तकादनलगं वकान्तयुक्तं ।

सूक्ष्मपूर्वमुखपूर्वसंयुतं लोकपालमनुरेष कीर्त्तितः ॥ ४८ ॥

वटुकगणपदुर्गाक्षेत्रपालान् स्ववोजे-

रपि तदनु नमोऽन्तैः साधकेन्द्रः क्रमेण ।

मलयजकुसुमाद्यैरर्चयेद् भक्तियुक्तो

हुतवहपिशिताशाधीशवायुशदिक्षु ॥ ४९ ॥

हिरदनवरोहस्तिवरोः तमधिष्ठिता तनुर्येन तं पिहनायं यमं संवरणं स्वयं शुचिकेत
नाधूम. तद्वान्नभाङ्गरुचयो यस्य तम् ऊर्णायु मेषः तस्मिन् समासोनं पिङ्गाक्ष तन्
अक्षकमलयुग्मञ्च ॥ ४०—४७ ॥

लोकपालानां मन्त्रमाह मस्तकादिति । मस्तकं विन्दुः अं तत्प्रातिलीम्बेन
चतुर्थमक्षरम् एकारं सकं सविन्दुकं मस्तकं विन्दुः तस्मादनलगं ततोयमक्षरं ककारः
वकः शकारः तदन्तः षकारः तदयुक्तः ककारः सूष्मा इकारः तत्पूर्वमाकारं मुख
विसर्जनैयं तत्पूर्वं विन्दुः संयुतं सविन्दुः कमित्यर्थः । तेन लक्षां समुदायिन एं खां
इति मन्त्रेण इन्द्रादिलोकपालाः पूज्याः ॥ ४८ ॥

ततो वटुकगणपतिदुर्गाक्षेत्रपालान् स्वस्ववोजैः अग्निनेष्टैस्तवायुशानदिक्षु
पूजयेत् । वं वटुगणेश्वरौ नमः गं गणपतये नमः दुर्गायै नमः इति सम्पूजयेत् ।
तत ऐन्द्रवारुणायाम्यसौम्यदिक्षु अष्टवसुभ्यो नमः । एकादशरुद्रभ्यो नमः

वसुभ्यो रुद्रेभ्यो दिनपरिवृद्धेभ्योऽपि च वलिम्
 सभूतेभ्यो दद्याद् यजनविधिरित्य' निगदितः ।
 अमुं कुर्वन्नुर्वीतलमधि बुधो नित्यमपि यः
 स सम्पूर्णान् कामान् गिरिश इव सम्प्राप्य रमते ॥ ५० ॥
 इति श्रीत्रिपुरासारसमुच्चये सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे अष्टमः पटलः ।

नवमः पटलः ।

प्रथाम्निकार्यं कथयामि पूजागृहस्य कुर्याद्दिशि वासवस्य ।
 ईशस्य यद्वा दिशि वित्तपस्य विभावसोर्मण्डपमब्धिकोणम् ॥१॥
 नवहस्तमात्रमथ शैलदोर्मितं यदि वा हृषीककरसम्मितं मतम् ।
 हचिरैश्चतुर्भिरपरम्भुसुन्नतं कुशतोरणैः सितवितानशोभितम् ॥२॥

।।दशादित्येभ्यो नमः इति क्रमिणाभ्यर्थ्य ततः परमानन्दाश्रितसन्दीहस्यन्दनादखण्ड-
 र्वावित्सर्वापिणी भजमानपारिजातलतिकां परमेश्वरीं गन्धपुष्पपूदीपनैवेद्यान्तरूप-
 वारैरभ्यर्च्य सकलभवनोत्पत्तिविभूतिपरिभूतिमूलीभूतां संहारमुद्रया मण्डलकसु-
 नेनाघ्राय हृदयारविन्दसरविन्दं नीत्वा तन्मयमात्मनः परिभाष्य तदनुगृहीतप्रसादः
 स्वयमस्तानन्दमयो भूत्वा वीजसूक्तो यथामुखं विहरिदिति शुभः ॥ ४९ ५० ॥

इति श्रीत्रिपुरासारसमुच्चयटीकाया पदार्थादर्शः अष्टमः पटलः ।

एवमिहलीकसुखसाधनभूतपरदेवतासमवधानकथनानन्तरं ह्रीमविधानं वक्तु-
 मुपक्रमते अथाग्निकार्यमिति । नियमश्चाह पूजागृहस्येत्यादि । अयमर्थः वल्य-
 माणदौक्षामण्डपमध्यस्थवेदिकायाः पूर्वस्यान्दिशि ईशकोणे चासनमपि अग्नौ ईशे
 अचिरकोणं चतुरस्रात्मकं मण्डलं कुर्यात् ॥ १ ॥

अथ दौक्षामण्डपलक्षणमाह नवहस्तमावमित्यादि । इन्द्रवारुणयास्यसौम्यश्च नव-
 हस्तपरिमिताष्टदावरणम् । चतुर्हरेः तीरणोपशोभितं मण्डपं कुर्यादिति । ततः
 शैलदोर्मितमिति शैलाय सप्त समाख्याताः सव्यहस्तपरिमितं हृषीकाणि इन्द्रियाणि
 तानि पञ्चहस्तपैरिति सम्बन्धः ॥ २ ॥

चतुर्द्वारयुक्तं ततस्तस्य मध्ये त्रिधा तद्विभागेन भागैकषेदीम् ।
अरत्त्रिप्रमाणीकृतां दर्पणान्तर्निभां तां मनोहारिणीं चापि कुर्यात्

॥ ३ ॥

वेदाक्षं योनिमर्द्धोडुपनिभमनलाक्षं च वृत्तं षडक्षम्
पद्माकारं गजाक्षं हरिहयहरिदारभ्य तस्या विदध्यात् ।
मध्ये वृत्तञ्च गौरीपतिसुरपदिशोः पण्डिता केचिदाहु-
र्वायव्ये पञ्चकोणं दिशि मदनरिपोः सप्तकोणञ्च कुण्डम् ॥
प्राक् सूत्रं प्रथमं निधाय विदधीताङ्गेन तस्याङ्कितम्
मध्ये मत्स्ययुगं दिशोरमलधीः कीनाशवित्तेशयोः ।
ताभ्यां सूत्रमणिं प्रसार्य चतुरः कोणांस्ततो लाञ्छयेत्
क्षेत्रं स्याच्चतुरस्रमत रचयेदन्यानि कुण्डान्यपि ॥ ५ ॥
क्षेत्रे चिह्ना वहिरिह पुरोभूतभागेऽंशमेकम्
कोणाद्वाङ्गं सुनिश्चितमति भ्रामयेत् सम्प्रगृह्य ।

वेदिकानिर्माणप्रकारमाह ततस्तस्य मध्ये इत्यादिना तन्मण्डपविभागेन
भागेन वेदिकां कुर्यात् यथा प्राक् प्रत्ययसूत्रचतुष्टयेनासकान्या दक्षिणीत्तरा प
तयैव चानयेत् एव' कृते तन्मण्डपं नवपदात्मकं जायते तेषु मध्यपदे वेदिकामरवि
मात्रीकृतां दर्पणान्तर्निभां दर्पणमध्यवर्तिमसौ कुर्यात् ॥ ३ ॥

अवशिष्टेषु पूर्वाद्यष्टदिक्पत्रेषु क्रमेण वेदाक्षमित्यादि वक्ष्यमाणेन कुर्यात्
वेदाक्षं चतुरस्रं योनिम् अश्वत्थपत्राकारम् अर्द्धोडुपनिभम् अर्द्धचन्द्राकारम् अनला
विकीर्णं वृत्तं षडक्षं पद्माकारं गजाक्षम् अष्टाक्षं हरिहयहरिदारभ्य प्राचीं दिशमा
भ्यत्यर्थः । शारदातिलके तु आचार्यकुण्डं मध्ये स्याद्गौरीपतिमहेन्द्रयोरेत
आचार्यवृत्तं वर्तुलम् । अन्ये त्वेवमाहुः इन्द्रेणायमीमं ध्यात्वा वायव्ये पञ्चकोणम् ई
कीर्णं मण्डलकीर्णं कुर्यात् ॥ ४ ॥

कुण्डप्रसारमाह प्राक्सूत्रमित्यादिना । प्रथमं प्राक् प्राच्यसूत्रमास्माक्य तन्म
हितं धत्वा तन्मानेन दिशोर्दक्षिणीत्तरदिक्षु सूत्रचतुष्टयम् आस्माक्येत् । एवं
चतुर्हस्तपादीपितं समं चतुरस्रं मण्डलं जायते । एतत् कुण्डं पूर्वदिग्गतं भव
एतदेव चतुरस्रम् ॥ ५ ॥

यावत् कोणं परमपि तथा सूत्रयुग्मस्य पातम्
मध्यात् कुर्याद् भवति तदिदं मन्मथावासकुण्डम् ॥६॥

परित्यज्य भागद्वयं पङ्क्तिभागौ
कृतेऽत्रोपरिष्ठादधस्ताच्च विद्वान् ।

परिभ्रामयेत्तेन मानेन सम्यग्
भवेदर्धचन्द्राङ्ग्यं कुण्डमेतत् ॥ ७ ॥

शर्वरीसाङ्गभागीकृतक्षेत्रतः पार्श्वयोन्यस्य भागद्वयं पण्डितः ।
तेन मानेन सूत्रद्वयं विन्यसेत् कुण्डमेतद्भवेद्द्रुनेत्रासम् ॥८॥
दिग्गजादधिकपङ्क्तिभागतः क्षेत्रतो निश्चितधीर्वह्न्यसेत् ।
भागमेककमनेन सर्वतो भ्रामयेद् भवति वृत्तमुत्तमम् ॥ ९ ॥

भूपांशेऽंशद्वयमिह वह्निः पार्श्वयोन्यस्य मध्यात्
क्षेत्रव्यासे सुविमलमतिस्तेन मानेन कृत्वा ।

चतुरस्रं कृतान्यानि कुण्डान्युद्धरेदित्याहुः क्षेत्रे क्षिति । कृतचतुरस्रं
आग्नेयमारुतनैऋतेऽश्वत्थं सूत्रद्वयम् आस्फाल्य पुनश्चतुरस्रं पञ्चावितथ एकम् अंशं
वह्निः क्षिप्वा कोणाङ्गार्धप्रमाणेन समुज्ज्य भ्रामयेत् कोणशब्देन कोणसूत्रं गृह्यते ।
तस्यार्धं कोणसूत्रद्वयमध्यसम्पातस्थानं तदर्धं पश्चिमकोष्ठयुगले द्वितीयकोणसूत्रस्थानं
तत्प्रमाणतः तत्स्थानान्तरं कोणसंलग्नं भ्रामयेत् एतद्वर्तीयकुण्डम् अग्निदिग्गतम् ॥६॥

अर्धचन्द्रकुण्डमाह परित्यज्येति । चतुरस्रं कृतं भूभागं दशधा विभज्य अथ ऊर्ध्वं
भागद्वयम् ऊर्ध्वं एकम् अध एकं परित्यज्य अग्रे ज्यामूत्रं स्वे स्वे सप्रमाणं पातयित्वा
तेन मूले व्यासप्रमाणेन भ्रामयेत् । सूत्रखण्डान्यन्यानि परिमार्जयेत् । एतदर्ध-
चन्द्राङ्ग्यं कुण्डं दक्षिणदिग्गतम् ॥ ७ ॥

अक्षकुण्डमाह शर्वरीति । साङ्गभागीकृत इति प्रकृतं चतुरस्रं क्षेत्रम् अष्टधा
विभज्य पार्श्वयोः तिर्यक् प्राचीसूत्रपार्श्वयोः प्रत्येकं भागद्वयं वर्धयेत् । सूत्रसकलानि
परिमार्जयेत् । ऐन्द्रकोणकुण्डं निकटं तिदिग्गतम् ॥ ८ ॥

वृत्तकुण्डमाह दिगिति । क्षेत्रतोऽष्टाधिकदशभागे कृते एवं भागं चतुःपाञ्च
वह्न्यस्य वसाकारेण भ्रामयेत् । वृत्तखण्डान्यन्यानि परिवर्जयेत् । एतद्वृत्तकुण्डं
पश्चिमदिग्गतम् ॥ ९ ॥

पार्श्वद्वन्द्वे भषयुगयुगं सूत्रषट्कोणपातम्
 कुर्यात् कुण्डं भवति तदिदं तर्ककोणं मनीषम् ॥ १० ॥
 दशांशेऽत्र विन्यस्य वाह्येऽंशमेकम्
 परिभ्राम्य तेनैव वृत्तं दलानाम् ।
 वह्निर्मध्यमे कर्णिकाश्चापि कुर्याद्
 भवेदष्टपत्रं बुधः पद्मकुण्डम् ॥ ११ ॥

क्षेत्रे क्षिप्वात्र वाह्ये दिशि दिशि मिहिरद्वन्द्वकांशेऽंशमेकम्
 कृतवानेनाब्धिकोणं पुनरपि मतिमान् कोणतोऽर्धं गृहीत्वा ।
 तत्कोणाभ्यां विदध्यादिह खलु परितस्तेन मानेन चिह्ना-
 नष्टास्त्रं स्यात् समन्तादपिच वितनुयादष्टसूत्रप्रयोगम् ॥ १२ ॥
 हयांशेऽत्र भागं वह्निर्न्यस्य वृत्तं परिभ्राम्य भूयो युगांशीकृतांशैः ।
 त्रिभिः पटदोर्ध्वं भवेत् पञ्चसूत्रप्रयोगादिहानेन पञ्चासकुण्डम्
 ॥ १३ ॥

षडसकुण्डमाह भूपति । क्षेत्रं दशां भूपांशीकृत्य षोडशधा कृत्वा मध्यसूत्रात् ।
 पार्श्वमेवैकमेकं विन्यस्य पार्श्वद्वन्द्वे मत्स्यचतुष्कं ततः षट्सूत्रं पातयेत् । तेन षट्-
 कोणात्मकं कुण्डं भवेत् तत्रायव्यदिगतम् ॥ १० ॥

पद्मकुण्डमाह दशांशेति । चतुरस्रं क्षेत्रं दशांशीकृत्य वर्धयित्वा वर्तुलाकारेण
 भ्रामयित्वा पुनरपि तेन मानेन भ्रामयित्वा कुण्डात्मकमध्यस्तेन कर्णिकाद्वितयवृत्तेन
 केशराणि तृतीये चाष्टदलानि पद्मकुण्डं कौवेरदिगतम् ॥ ११ ॥

अष्टासमाह क्षेत्र इति । चतुरस्रं क्षेत्रं मिहिरद्वन्द्वकांशं चतुर्विंशतिं विधाय
 दिशि दिशि एकमेकम् अस्त्रं क्षिप्वा वर्धयित्वा अब्धिकोणं कृत्वा ततः कोणती-
 ऽर्धं गृहीत्वा अन्तश्चतुरस्रकोणाङ्गं गृहीत्वा कोणाभ्यां वाह्यचतुरस्रकोणाभ्यां
 दिशि दिशि चिह्नानि कृत्वा अष्टद्वेषे पातेनाष्टास्रं कुण्डं ईशदिगतम् ॥ १२ ॥

पञ्चासकुण्डमन्याचार्यमतमाह हयांशे इति चतुरस्रं सप्तभागं विधाय एकम्
 अंशं वह्निर्वर्तुलत्वेन वर्धयित्वा पुनरपि युगांशीकृत्य चतुर्विंशतिं विभज्य विभिरभैरायाम-
 देव्यं कृत्वा तच्च सूत्रप्रयोगं पञ्चकोणात्मकं कुण्डं वायुकोणगतम् ॥ १३ ॥

चेत्रव्यासे दशांशैर्वहिरिह विनिधायैकमंशं सुवृत्तम्
मानेनानेन कृत्वा पुनरपि च चतुःषष्टिभागीकृतेऽत्र ।
पद्यायामप्रमाणं दृढमतिरमुना सत्रिकैस्त्रिंशदंशैः
कुर्यात् सप्तास्रकुण्डं भवति हि तदिदं सप्तसूत्रप्रयोगात् ॥ १४ ॥
यावद्मानं कुण्डविस्तारकस्य तावत् खातस्यापि मानं प्रदिष्टम् ।
कुण्डाकारं पण्डितो यादृशं तत् तादृग्रूपं मेखलाया निदध्यात्

॥ १५ ॥

तिस्रः कुण्डे मेखलामेखले द्वे यद्वा चैकां मेखलां वापि कुर्यात् ।
कुर्यादूर्ध्वं मेखलाया गजौष्ठाकारं योनिं चापि होतुर्दिशीह ॥ १६ ॥
सुष्टिमात्रे तु ता मेखला द्वाङ्गुलैका-
ङ्गुलार्द्धाङ्गुलोत्सेधताराः क्रमात् स्युः ।
रत्निमात्रे तु तास्त्राङ्गुलद्वाङ्गुलैका-
ङ्गुलोत्सेधतारा भवेयुः पुनस्ताः ॥ १७ ॥
युगाप्यितनेत्राङ्गुलोत्सेधताराः स्युरताः क्रमाद्वस्तुमात्रेऽत्र कुण्डे ।
करदन्धमात्रे रसान्धोधिबङ्गाङ्गुलोत्सेधतारा भवेयुः पुनस्ताः ॥ १८ ॥
वेदकरेऽस्मिन् सिन्धुरतर्काब्जङ्गुलतारोत्सेधयुताः स्युः ।
षट्करमात्रेऽस्मिन् दशवस्त्रुत्वङ्गुलतारोत्सेधसमेताः ॥ १९ ॥
भास्करपङ्क्तिगजाङ्गुलतारोत्सेधयुताः स्युरिमा वसुहस्ते ।
नाभिमिहाम्बुजवच्च विदध्यादष्टदलं सह कर्णिकयान्तः ॥ २० ॥

सप्तास्रकुण्डमाह चेत्रव्यास इति । अत्र व्यासप्रकृतं चतुरस्रं दशधा विभज्य
एकांशेन वह्निर्वर्धयित्वा पुनस्तेनैव मानेन परिती तप्तं भ्रामयेत् । पुनरपि चतुरस्रं
चतुःषष्टधा विभज्य तेष्वेकत्रिंशदंशं परित्यज्य अवशिष्टेन त्रयस्त्रिंशदंशेन तप्तरेखां
सप्तधा प्रणीय सप्तचिह्नानि कृत्वा सप्तपदाख्यास्कालयेत् । एवं सप्तकीणम् असङ्क-
चित्वा च कुर्यादिति ॥ १४ ॥

खीतमानमाह यावदिति । युगं चत्वारि अपि तं त्र्यङ्गुलं नेत्रं द्वाङ्गुलं सिन्धु-
वाचौ तर्काः षट् अक्षयशतारः । नाभिप्रसरमाह नाभिमिहिति । अन्तः कुण्डमध्ये

मुष्टिमात्रे रसाभोधिनैत्राङ्गुलायामतारोन्नतिर्योनिरुक्ता बुधैः ।
नेत्रवेदाङ्गुलोत्सेधतारान्विता नाभिरप्यत्र योन्यग्रमेकाङ्गुलम् २१
योन्यामेतन्नदितं रत्निमात्रस्य कुण्डस्य ।

यन्मयोक्तं तदेव खलु हस्तमात्रस्य ॥ २२ ॥

एकैकेनाङ्गुलीनामलनिशितमतिर्वर्द्धयेदन्यकुण्डे-

र्ध्वेनां योनिश्च नाभिं खलु यवयुगलेनेह योन्यास्तथाग्रम् ।

कुर्यान्नाभिश्च वृन्ताकृतिमपि यदि वा कुण्डरूपस्वरूपम्

योन्याकारेऽत्र योनिं सरसिजसदृशे नो विदध्याच्च नाभिम् ॥ २३ ॥

कुण्डस्यैके हस्तमात्रस्य योनिं प्राहुर्भूतान्यङ्गुलायामताराम् ।

व्यासस्यैकांशकोत्सेधयुक्तां कुर्याद् बोधिच्चाजपत्रानुरूपाम् ॥ २४ ॥

नेत्रभूताङ्गुलोत्सेधतारान्वितां नाभिर्मंशद्वये तद्वलानि ।

व्यासवक्त्रांशतोऽंशेन तत्कर्णिकां मध्यभागे विदध्याद्बुधः कुण्डतः २५

कुण्डस्यैककरस्य चारु परितो नेमिर्भवेदङ्गुले-

नैकेनैव ततो विलोचनकरादारभ्य संवर्द्धयेत् ।

कुण्डे दिक्करकुण्डकावधि बुधः प्रत्येकमर्द्धाङ्गुलम्

तद्वाह्ये खलु मेखलात्रितयकं कुर्याद्यथोक्तक्रमात् ॥ २६ ॥

योनिप्रकारमाह सुष्टीति । दैर्घ्यरूपविस्तारः नेतरः षट्चतुर्धाङ्गुलायाम् यथा-
संख्यम् । नाभिमानमाह नेत्रेति । योन्यग्रमाह योन्यग्रमिति योनिर्कुण्डे योनिं
पञ्चकुण्डे नाभिश्चाविहिते इत्याह इत्येकाङ्गुल इत्यादि विदध्याच्च नाभिसित्यन्तेन
च । कुण्डस्येति एके आगमविदः हस्तपरिमितकुण्डस्य योनिमानम् अन्यथा वर्ण-
यन्ति भूत-अग्नि-अङ्गुलायामताराम् । व्यासः आयामः तस्मिन् आयामे तां षट्-
संख्यां षडङ्गुलां बोधिच्चाजपत्रानुरूपाम् अत्रत्यपचाकाराम् एतदुक्तं भवति । एक-
हस्तमात्रस्षडङ्गुलविस्तरां द्वाङ्गुलीव्रतामत्रत्यपत्रवत् ॥ १५—२४ ॥

नेत्रेति । द्वाङ्गुलपञ्चाङ्गुलैरुत्सेधतारान्वितां कुर्यात् । भागद्वयेऽष्टदलानि च
व्यासस्य विस्तारस्य वक्त्रांशभागेन ततोऽयभागेन मध्यकुण्डे कर्णिकां कुर्यात् । एक-
हस्तकुण्डस्य परितः सर्वत्र एकैकं अंशेन अनेन नेमिः एवं विलोचनात् दिक्करादारभ्य

शतार्धहोमे खलु सृष्टिमात्रमरन्निमात्रं शतहोमकुण्डम् ।

हस्तं सहस्रे त्वयुते द्विहस्तं लक्षे चतुर्हस्तमिदं प्रदिष्टम् ॥ २७ ॥

दशलक्षे रसहस्तं वसुहस्तं कीटिहोमे स्यात् ।

कोट्यर्धे चाष्टकरं होमेष्वगमविदो ब्रुवते ॥ २८ ॥

केचिद्वस्तं लक्षहोमे द्विहस्तं लक्षहन्वे वङ्गलक्षे त्रिहस्तम् ।

होमे कुण्डं वेदलक्षेऽब्धिहस्तं प्राहुर्दीर्णां पञ्चकं पञ्चलक्षे ॥ २९ ॥

वसुलक्षे वसुहस्तं सप्तकरं सप्तलक्षे स्यात् ।

वसुहस्तं वसुलक्षे नवलक्षे नवहस्तम् ॥ ३० ॥

दशहस्तं दशलक्षे दशकरमेवेह कीटिहोमेऽपि ।

दशहस्तान्नहि कुण्डं परमस्ति महीतलेऽमुष्मिन् ॥ ३१ ॥

सर्वसिद्धिकरमस्युधिकोणं पुत्रदं मनसिजालयमथोक्तम् ।

अर्धे चन्द्रपट्टं शुभदं स्यादग्निर्कोणमरिमर्दनहेतुः ॥ ३२ ॥

शान्तिकर्माणि भवेत् सुवर्तुलं छेदमारणकरं षडस्रकम् ।

पञ्चकुण्डोमह व्युष्टिकारकं रोगशान्तिकरमष्टकोणकम् ॥ ३३ ॥

चतुरस्रं विप्राणां राज्ञामिह वर्तुलं कुण्डम् ।

वणिजामर्दशशाङ्काकारं त्र्यस्रं तु शूद्राणाम् ॥ ३४ ॥

चतुरस्रं सर्वपां प्रशस्तमिति केचिदाहुराचार्याः ।

वाञ्छितफलदं यज्ञकुण्डं द्वयमपि भुक्तिमुक्तिकरम् ॥ ३५ ॥

षट्कोणमर्धचन्द्राकारञ्चापि प्रजाकरकुण्डम् ।

वर्धयत् । एवं दिक्करकुण्डावधि दशहस्तकुण्डपर्यन्तं प्रत्येकम् अर्द्धाङ्गुलं न वर्धयत् ।

तत्राह खलु मेखलावितयं कुर्यात् ॥ २५ ॥ २६ ॥

होमसंख्यातृपकुण्डमाह शतार्धेति । द्विहस्तमयुते द्विहस्तं हस्तकुण्डकोणसर्व-
परिमितं तथाच सूत्रप्रमाणेन द्विहस्तकुण्डसूत्रेत् । एकहस्तस्य कुण्डस्य कर्णमूत्र-
प्रमाणतः । द्विहस्तसूत्रेत् कुण्डमेवं तन्मविदो विदुः ॥ २७—३१ ॥

सुक्तिकरं पञ्चासं हयकोणश्चेह राज्यदा योनिः ॥ ३६ ॥

इति श्रीत्रिपुरासारसमुच्चये नवमः पटलः ।

दशमः पटलः ।

नित्ये नैमित्तिके च प्रविमलमतयः प्राहुरेकेऽब्धिकोणम्

कुण्डं हस्तप्रमाणं स्मरगृहमदृशं चाथ वृत्तं प्रशस्तम् ।

षट्कोणं चार्द्धदोषाकरमदृशमथ स्थण्डिलं रत्निमात्रा-

यामं चाङ्गुष्ठपर्वोन्वतमपि सुप्रमं निर्मितं बालुकाभिः ॥ १ ॥

चतुष्कोणमव्याङ्गुलौत्से धमेके

बुधा हस्तविस्तारयुक्तं तदाहुः ।

ततः शोधनं क्षालनं चापि कुर्या-

त्तथा प्लावनं चापि कुण्डस्य विद्वान् ॥ २ ॥

तिसस्तत्र लिखेदुदग्गतशिखांश्चाहृदा वर्हिषा

प्रागग्राश्च तथा चतुर्मुखमश्यामाकरा देवताः ।

तासां वृत्तरिपोर्हरिदृगतशिखायामध्यमव्योत्तराः

काव्यविशेषं कुण्डविशेषमाह सर्वसिद्धिकरमिति । मनसिजकरसंख्यातयोनिः

कुण्डं त्रातिविशेषं कुण्डविशेषमाह चतुरस्रमिति ॥ २२—२६ ॥

इति श्रीत्रिपुरासारसमुच्चयटीकायां पदार्थादर्शे नवमः पटलः ॥ २ ॥

एवं मण्डपकुण्डविधानानन्तरं स्थण्डिलविधानं होमविधानञ्च वक्तुमुपक्रमं
नित्येत्यादिना । नित्ये नैमित्तिके हस्तप्रमाणं कुण्डमाचार्याः प्राहुः । बालुकानिर्मित-
स्थण्डिलप्रमाणमाह स्थण्डिलमिति ॥ १ ॥

कुण्डशोधनप्रकारमाह तत इति, कुण्डं स्थण्डिलं च कृत्वा नखकेशलोप्राश्मादीन्
संशोध्य गोमयाभसा कुण्डमुपलिप्य स्थण्डिलं चाभ्युक्ष्य वायुवीजनं संशोध्य
वरुणवीजेनाप्लावनं कृत्वा हृदा हृदयगतं नम इति मन्त्रेण वर्हिषा द्विगु-
णितकुशेन दक्षिणाग्रं पश्चिमादिपूर्वाग्रकर्मण रक्षातये विलिख्य तासां दक्षिणा-

श्रीशार्दूलशसुराधिपा इति तथा प्रागग्ररेखाधिपाः ॥ ३ ॥
 अभ्युक्ष्य मूलेनाशोभिर्गन्धादैस्तस्य मध्यमभ्यर्च्य ।
 इह नीलनोरदाभां ध्यायेद्वागीश्वरीमृतुस्नाताम् ॥ ४ ॥
 जातं मार्त्तं गडकान्ताहुतवह्नभरणेः श्रोत्रियागारतो वा
 क्षेत्रान्नित्तिष्ठ्य पात्रे वरकनकमये ताम्रपात्रेऽथवापि ।
 मृतपात्रे वा निधायामलजिपुलमतिर्विह्वलोजेन मन्त्रौ
 क्रव्यादांशं त्यजंस्तत्तदनु च मनना शोधयेत्स्वकीण ॥ ५ ॥
 क्वचैनं ततोऽवगुण्ठय पश्चाद् यतात्मा परित्पश्ये धनुमुद्राम् ।
 असृतीकरणं ततो विदध्याज्जलबीजेन मविन्दुना क्षणानोः ॥ ६ ॥
 प्रादक्षिण्यात्तः परिभ्राम्य सम्यग्-
 वागोश्वर्याः कुण्डमध्ये स्थितायाः ।
 योनाविनं विन्यसेत् स्वाभिवन्द्यम्
 पश्चादग्निं मूलमप्लवेगं सन्तौ ॥ ७ ॥

इत्तरादिषु मध्यपथिमप्रवेगागगतानां क्रमेण प्रक्षयमसीमाः पश्चिमादिप्रवायेषु मध्य-
 दक्षिणोत्तराणां दिग्गः शीघ्रमराविपादेवतः । कर्त्तव्यं ततो दक्षिणभागेन गन्धपुष्पा-
 न्तादौन ह्रीमद्व्याणि संस्थाप्य वामभागे पुवायान् दर्शनास्तौत्र्यं तदुपरि यथाक्तं
 निपातान् तीर्थजलनापुष्यं पूर्वोक्तद्रव्यजातम् । पात्राणि च पूर्वोक्तमन्त्रेण समन्वित्य
 कुण्डस्थान्दलधोरन्यतमे मध्ये गन्धादिभिरभ्यर्च्य ॥ २ ॥ ३ ॥

वागीश्वरीमृतुस्नातां वागीश्वरेण संयुक्तां दिभुजाम् उत्पलधारिणीमिति
 ध्यात्वा ॥ ४ ॥

मृत्युकालसम्भवं अरण्यः श्रोत्रियोद्वाडा एकमग्निमान्नीयं वज्रबीजेन पात्रे
 निधाय क्रव्यादन् किञ्चिद्दाम्स्वगडं परित्यज्य अस्त्रेण सञ्काय ॥ ५ ॥

क्वचैनावगुण्ठय असृतबीजेन धनुमुद्रया असृतीकृत्य उत्थाप्य प्रादक्षिण्यक्रमेण
 स्थण्डिलकुण्डं परिभ्राम्य स्वसंमुखं कृत्वा । स्वबीजबुद्ध्या कुण्डमध्ये देव्या योनीं
 तत् समर्पयेत् ॥ ६ ॥ ७ ॥

हृन्मन्त्रेण समाहितोऽथ जुहुयादाज्येन सप्ताहुती-
गर्भाधानमिदं सितेतरगतेः सम्यक् कृतं स्यादिह ।

एवं पुंसवनं ततो वितनुयान्मन्त्रौ तु सीमन्तकम्

तेनेवास्य तु जातकर्मविधिना वक्त्रेर्विदध्यादिह ॥ ८ ॥

ततः सप्तहस्तं त्रिपादं द्विशीर्षं चतुर्भिर्विषाणैस्त्रिधावद्धमिद्धम् ।
पिशङ्गेर्यतं लोचनैस्तर्कसंख्यैर्विनाशं रणन्तं चतुःश्रोत्रमग्निम् ॥ ९ ॥

रक्ताम्बुजास्यं परिमंस्वितैकपादञ्च पृष्ठेन गतं वृषेन्द्रम् ।

स्वमश्रुं खं दक्षिणगैश्चतुर्भिर्वामैस्त्रिभिर्बाहुभिरप्युपेतम् ॥ १० ॥

शक्तिं रन्ध्रं सुक्सुवौ मय्यहस्तैर्वामैर्हस्तैस्तोमरं तालवृन्तम् ।

मर्पिः पूर्णं तप्तसोवर्णवर्णं पात्रं स्वाञ्च सप्तजिह्वां दधानम् ॥ ११ ॥

या सा हिरण्या कनका च रक्ता हृष्टा च सव्याननगा रसज्ञा ।

या सुप्रभाख्या रमनातिरक्ता वामाननस्था बहुरुपिका च ॥ १२ ॥

ततः योनपाठमर्थं च पश्चाद्देवस्य देव्याश्च दद्यादाचमनादिकम् । ज्वालयेन्मन-
नानेन तज्जगमय देशिकः । आं चित् रिङ्गल हन हन दह दह पच पच सवा-
ङ्गानि जापय स्वाहा । अग्निं प्रज्वलित वन्दे जातवेदी हुताशनम् । सुवर्णवर्ण
ममल समिद्धं सर्वतो मुखम् । उपतिष्ठेत् विधिना मनुनानेन पावकम् । विन्य-
सेदाकनी देहं मन्त्रैर्जिह्वाहविर्भुजः । लिङ्गपायुशिरोवक्त्राणनेत्रेषु सर्वतः ।
वज्रिर्गर्भाशमंयुक्ताः सादिवर्णाः सविन्दवः । तेन स्यू भं स्यू वूं व्यु-मर्णामन्त्राः सप्त-
द्विष्टा जिह्वायैः सप्तदेशिकैः । पूर्वोक्तहृन्मन्त्रेण गर्भाधानपुंसवनसीमन्तोन्नयनजात-
कर्मणां प्रत्येकं सप्ताहुतीः कृत्वा तव गायत्रानुष्टुप्बृहतीपंक्तिष्टुब्जगतीच्छन्दोमय-
सप्तधातुम् ॥ ८ ॥

गार्हपत्याहवनीयदक्षिणाग्रिमयं त्रिपादं यजमानं प्रत्यात्मकं द्विशीर्षं चतुःशङ्कम् ।
वेदचतुष्टयं चतुःस्तम्भं प्रातर्मध्याह्नसायमिति शबलचयवज्रशरीरं वेदान्तोकाय पञ्च-
रावबौद्धार्हम् । हव्यस्यात्मकं विना पुंसवनवधेषु ऋग्यजुःसामाथवात्मकं चतु-
श्रोत्रं जङ्गमदीप्यमानवपुषं वृषेन्द्रपृष्ठेन गतं वृषेन्द्रस्य पृष्ठगतं तथात्मन्वितकपालम्,
अधः दक्षिणभागैश्चतुर्भुजैः शक्तिं वीजं सुक्सुवौ । वामकरैस्त्रिभिस्तोमरतालवृन्तं
तट्पर्णपूसोवर्णपात्रञ्च दधानमित्यादि ॥ ९—११ ॥

सुतप्रचामीकरचारवर्णा स्थिता हिरण्या दिशि शूलपाणिः ।

बैदूर्यवर्णा कनकाभिधाना या सा निषसा दिशि वासवस्य ॥ १३

या रक्ता तरुणदिवाकराभवर्णा

सा जिह्वा हरिति सुसंस्थिता क्षशानोः ।

या क्षणा विकसितनीलनीरजाभा

सा रक्षःपरिवृद्धदिग्विभागलग्ना ॥ १४ ॥

पद्मरागसदृशप्रभोज्ज्वला सुप्रभा वरुणदिश्यवस्थिता ।

या महारजतपुष्पसन्निभा गन्धवाहदिशि मातिरक्तिका ॥ १५ ॥

यथार्थसंज्ञा बहुरूपिका या जिह्वोत्तरे दक्षिणतः स्थिता सा ।

कुण्डस्य मध्ये त्वय सा प्रयस्ता जिह्वा हिरण्या भुवि कामे-

णादौ ॥ १६ ॥

स्तम्भनादिषु मता कनकाख्या द्वेषणादिषु मता खलु रक्ता ।

मारणे निगदिता भुवि क्षणा सुप्रभा बध्वरैरिह शान्त्याम् ॥ १७

उच्चाटनेऽतिरक्ता या बहुरूपोत्तरे सिद्धिम् ।

ऋद्धिं दक्षिणतः सा तनुते मध्ये शुभानि सदा ॥ १८ ॥

अन्ये त्वागमपारगामलधिर्यः प्राहुर्बुधाः सुप्रभाम्

हवारेः ककुभि स्थितां पिलपतिः क्षणां हिरण्यां पुनः ।

वारुण्यां बहुरूपिकां पुरभिदो रक्तामुदोच्यां श्रिता-

मग्नेय्यामतिरक्तिकाञ्च कनकां कुण्डस्यमध्ये स्थिताम् ॥ १९ ॥

जिह्वान्तु हिरण्याख्यां शान्तिकर्मणि तथा कनकाख्याम् ।

रक्तां कार्मणकर्मणि क्षणां क्षुद्रक्रियासु बुधः ॥ २० ॥

जातवेदसं ध्यात्वा ध्यायादिभूपदीपानैरुपचारैरभ्यर्थ्य ततः प्राग्यैरुदग्यैर्दक्षै-
रेकमिखलाकुण्डं मिखलाधस्तात् । द्विमिखले द्वयोर्मध्ये त्रिमिखले मिखलायां परि-
सौथ्य यदि स्थिच्छले तदा दक्षिणीत्तरपश्चिमभागेषु त्रीन् परिधीन् विन्यस्य पविषिष्य
ततो गर्भाधानं पुंसवनं सीमन्तोन्नयनं पुनः । अनन्तरं जातकर्म स्नात्रामकरणं तथा ।

या सुप्रभेति गदिता तामाहुर्मोक्षकारिणीं जिह्वाम् ।
 अतिरक्तामाकण्ट्यौ बहुरूपामखिलसिद्धिदां जिह्वाम् ॥ २१ ॥
 सर्वालङ्करणान्वितां सर्वकर्मस्वेवं रूपं साधकश्चिन्तयन्नुत् ।
 सम्यग्ध्यायेत् सप्तजिह्वाभिर्युक्तं ज्ञात्वा वाग्यतोत्तानवक्त्रम् ॥ २२ ॥
 कुर्यान्मन्त्री जातकर्मावसाने पादार्घ्याद्यै रर्चयित्वा यथावत् ।
 हृन्मन्त्रेणाज्याहुतीः सप्त कृत्वा श्रीमन्नामामुखं धूमध्वजस्य ॥ २३ ॥
 प्रागग्रैरुदगग्रैः परिस्तरेदथ कुशैः सम्यक् ।
 एकमेखलकुण्डे निशितमतिर्मेखलाधस्तात् ॥ २४ ॥
 परिस्तरेद्विमेखले द्वितीयमेखलोपरि ।
 त्रिमेखले तु मध्यमेखलोपरि परिस्तरेत् ॥ २५ ॥
 स्थण्डिलके सिकतानामग्रे पार्श्वेऽथ विन्यसेत् परिधीन् ।
 कुण्डस्य दक्षिणोत्तरपश्चिमभागेषु साधको मतिमान् ॥ २६ ॥
 होतुः पूर्वं पूर्वभागं प्रदिष्टं सव्यं भागं दक्षिणं भागमग्रेः ।
 वामं विद्यादुत्तरं भागमग्रं प्रज्ञावद्भिः पश्चिमं भागमुक्तम् ॥ २७ ॥
 ततो वामभागे परिस्तोर्यं दर्भान्
 पुलोमात्मजावल्गभाशागभाग्रान् ।
 तद्दूर्ध्वं न्यसेद्वन्द्वरूपेण पात्रा-
 ण्यथोऽधोगतास्यानि सर्वाणि धीमान् ॥ २८ ॥
 सौवर्णाण्यपि राजतान्यपि तथा पात्राणि शैल्वानि वा
 मृत्पात्राण्यपि शान्तिकादिषु परं शस्तानि कर्मस्विह ।
 शैल्वत्तद्रुमशिश्रुभूरुहकृतान्ये तानि विद्वेषणो-
 ज्जाटोच्छादनमारणादिषु भृशं शस्तानि पात्राण्यपि ॥ २९ ॥

उपनिष्क्रमणं पथादन्नप्राशनमौरितम् । चीङ्गीपनयने भूयी मङ्गानग्रिमहाव्रत-
 मित्यादि । प्रयोगान्ते मङ्गलनाकोऽग्नेर्गर्भाधानं करोमि नमः स्वाहा इत्यादि ।
 तथाच शतं मङ्गलनामानं कुण्डेऽग्निस्यापनं तथेति । उत्तरे सिद्धिमिति दक्षिणतः

अथोत्तानितेष्वेषु पात्रेषु त्रिद्वान्
जलेनैकमापूर्य्य तीर्थानि तत्र ।
सुसंश्लिष्य तैः प्रोक्षयेत् कूर्चदर्भै-

स्तदा सव्यभागस्थितं द्रव्यजातम् ॥ ३० ॥

कृतघृतशुद्धिः प्रविमलबुद्धिर्जुहुयादाहुतिसप्तकमत्र ।

अन्नप्राशनमथचूडोपनयनयोरपि विदधीतेत्यम् ॥ ३१ ॥

मोदानमङ्गलादिषु सर्वेषु सहृदयेन ।

तेनैव समावर्तनविवाहयोरानुतोर्जुहुयात् ॥ ३२ ॥

अमूनिति सुसंस्कृते कृशानौ विधिना पूर्वसमोरितासनं तत् ।

परिकल्प्य यथावदर्चयेत्तां परिवारेण सहाम्बिकामथात्र ॥ ३३ ॥

परिवारस्यैकैकां देव्याञ्च दशाहुतीर्जुहुयात् ।

एवं भैरव्यग्निर्जनितः स्याद्भोममाचरताथ ॥ ३४ ॥

पालाशैर्मधुरतयेण कुसुमैः सिक्तैरशेषान्नैः

कामांश्चम्पकपाटलाविचिकिलैः प्राप्नोति होमश्रियम् ।

राज्यं विल्वदलैः फलेरपि तथा सामान्यमश्वोरुहै

वायुः शाद्वलपल्लवैः सह गुडैः शान्तिं सहावैः स्थिलैः ॥ ३५ ॥

अघोरिण द्रविणं विगदत्वं प्राप्याञ्च सिद्धार्थैः ।

प्रीतिं प्रियङ्गुपत्रैः पुञ्जान् सौख्यं फलेर्मनुजाः ॥ ३६ ॥

लाजैः सौभाग्यं धान्यहोमेन

होमात् पुण्यैर्यक्षलोकाधिपत्यम् ।

मर्त्यैः पुद्गागैरतिविद्याधरत्वम्

पुण्यैर्मातृत्वाः सिद्धगन्धर्वलोकान् ॥ ३७ ॥

स्थिता सा उत्तरे मध्ये च च्छद्भिं सिद्धिञ्च तनुते । श्रीमन्नामिति असुख धम-
ध्वजस्य वक्त्रेः श्रीमन्नामासि मङ्गलनामासीति शारदातिलके राघवभट्टः । परिशी-
निति प्रादेशद्वयपरिमितयश्रीयकाष्ठं श्रेणुः वृक्षविशेषः । श्रेणुः श्लेष्मातकः शीत

आकृष्टिर्यक्षिणीनां विमधुरसहितैरर्जुनैः सर्षपैः स्याद्
 वेश्या वश्या भवेयुर्हयरिपुकुसुमैः किंशुकैश्चापि होमात् ।
 वश्याः स्युः कर्णिकारैरथ धरणिमुराः क्षक्षियाः कांसमर्द-
 वैश्यानां किङ्किरातैर्गण इह वशगः पाटलाभैश्च शूद्राः ॥३८॥
 कागलाङ्गजजाङ्गलहोमात् परराष्ट्रं स्ववशं भवेदशेषम् ।
 अथवारिवलं पराङ्मुखं स्यान्मधुराक्तेन महापललेन वापि ॥३९॥
 कटुवयपवनिम्बकेशैः सगुडैर्नारपलान्वितैर्निशासु ।
 कटुतैलविमिश्रितैश्च होमादरयस्त्रिमुनिवासरान् स्त्रियन्ते ॥४०॥
 नग्नजिदस्थजरो हरिद्राकण्डनकैर्विहितः किल होमः ।
 सप्तदिनात् प्रतिपन्नृपाणां स्तम्भनकृत् प्रबलस्य बलस्य ॥४१॥

माषैर्मूकत्वं कोट्रवैर्व्याधिबाधाम्
 आतङ्कान्तिः स्यात् कलायैस्तु होमात् ।

उन्मत्तः स्यादक्षजाभिः समिद्धि-

मृत्युः समाहाच्छा अलीढक्षजाभिः ॥ ४२ ॥

कपिलाघृतसंयुतैर्मनुष्यो यवगोधूमतिलैः षडसकुण्डे ।
 नियुतं खचरत्वमेति हुत्वा निशि चारेण समाहितान्तरात्मा ॥४३॥
 पलाशस्य काष्ठैः परिज्वाल्य हव्यासनं चन्दनाम्बूक्षितैर्बभ्रुजीवैः ।
 समस्तानि भूतानि वश्यानि होमाङ्गवेयुः प्रियङ्गुप्रसूतेश्च तद्वत्

॥ ४४ ॥

उद्दाली बहुवारकः इत्यमरः । लुद्रमंशाता इति यस्य प्रसिद्धिः । ऋक्षशाखः
 शिफः क्षुप इत्यमरः । शिशुः शैलज इति ख्याते । विचिकिलः पुष्पविशेषः बभ्रुजीव
 इति केचित् । कांसमर्दः कालकासुन्दापुष्पैः । किङ्किरातः पुष्पविशेषः कागलाङ्गं
 कागमांसं जङ्गली द्रव्यविशेषः पूर्ववत् । अथवेति अरिबलं शत्रुबलं पराङ्मुखं स्यात्
 मधुराक्तेन महापललेन महामांसम् अतएव वैद्योक्तशास्त्रे ब्राह्मणे च तथा तैले मांसं
 चेत्यादिषु महच्छब्दो न दीयते, तथा, कटुवयनिम्बपत्रकेशैर्नारपलान्वितैः

नरो भक्ष्यभोज्यान्नपानानि हुत्वा परां सम्पदां प्राप्नुयादत्र लोके ।
वटोडुम्बराद्यङ्गुरैः स्वादुवर्गान्वितैः कल्यतां भक्षिकाभिर्यशः स्यात्

॥ ४५ ॥

तुष्टिर्नीलाम्बुजैर्होमात् स्वादचिरेण स्वशक्तिमुपेतुम् ।

घृताहुतिद्विगुणितषोडशाङ्गुलोलन्नतिर्वरा तत इह मध्यमार्धतः ४६
गजाङ्गुलोलन्नतिरधमा तिलोद्भवं तथैव माध्विकमपि पञ्चगव्ययुक् ।

एकं बुल्लकं पयसो दध्नी रसमेक्ष्वच्च तद्वत् ॥ ४७ ॥

एकैकापूपलिकापायसमक्षप्रमाणञ्च ।

कदलीफलमेकैकं नागरङ्गं मातुलुङ्गञ्च ॥ ४८ ॥

पनसं दशखण्डं स्यादगुणखण्डं स्यात् फलं वैल्वम् ।

कर्कटिकागुणखण्डात् दलपुष्पफलान्यखण्डानि ॥ ४९ ॥

चतुरङ्गुष्ठसमानव्यञ्जनपिष्टाककृशराय ।

चुल्लकार्द्धा हि तिलाः प्रसूतिमिताः शक्तवो गदिताः ॥ ५० ॥

लाजाः सुसुष्टिमिताः कर्षार्द्धाः सर्षपाः प्रोक्ताः ।

कर्षप्रतिमा मुद्गा माषाश्च व्रीहयो सुष्टिमिताः ॥ ५१ ॥

षोडशनरपतिमाषा गोधूमाश्च रक्तशालयस्तद्वत् ।

सप्ताष्टौ वाय वा यवाः पञ्चशो भण्णिताः ॥ ५२ ॥

अर्धपलं गुडमानं सुध्यर्द्धं तण्डुलाः प्रोक्ताः ।

कुङ्कुमसृगमदचन्दनघनसाराश्चनकमात्राः स्युः ॥ ५३ ॥

नरमांसैर्होमात् अवयः त्रिसप्तवासरात् एकविंशतिदिवसात् प्राक् भिषग्ने । तथा
नक्षत्रजिह्विष्णु क्पापसवीजं केचिद्द्राक्षफलम् अजलोम हरिद्राखण्डनकैर्विहितो होनः
सत्राह्वात् प्रति प्रतिपन्नृपाणां स्तम्भनकृत् प्रबलस्य मांसहोमात् सुकरम् । अत्र-
नावहेदसमिद्धिः निशिचारेण इष्टायां वायौ गते ॥ १२—४४ ॥

द्रव्यपरिमाणमाह । घृताहुतिद्विगुणितषोडशाङ्गुलोलन्नतिः द्वाविंशदङ्गुलोलन्नति-
॥ ४५ ॥ कथं एवमभूता आहुतिर्वरा अष्टौ अर्धेन मध्यं तथा तिलोद्भवं तैलं माध्विकं

वदरफलप्रमाणं पुरं द्विखण्डं कपित्थफलकम् ।

श्लेष्मातकं पिशाचतण्डुं त्यक्तान्येभ्यः समाहरेत् समिधः ॥ ५४ ॥

गोपुच्छमीषिकांश्च त्यक्तान्यदणं परिस्तरणम् ।

एधांसि हिरण्यायां चरुमाघारांश्च कनकायाम् ॥ ५५ ॥

बहुरूपायां जुहुयात् सिद्धार्थवैणवांश्च रक्तायाम् ।

क्षण्यायामिह लाजान् शक्तून् वैशुप्रभायाञ्च ॥ ५६ ॥

अतिरक्तायां तु तिलान् सर्वद्रव्याणि कनकायां वज्रेः ।

कर्णे होमे व्याधिबाधा नेत्रेऽथ नामिकायाञ्च व्याधिः ॥ ५७ ॥

द्रव्यच्छेदो मस्तके स्यात्सुखान्तर्होमं कुर्यात्तेन नित्यं विपश्चित्

॥ ५८ ॥

भेरीवारणवारिदध्वनिनिभो वज्रे ध्वनिः शोभनो-

वर्णः स्वर्णनिभः शुभोदयकरः सिन्दूरवर्णः समम् ।

उद्यद्भास्करसन्निभश्च घुसृणचौद्रेन्द्रगोपारुणो

गन्धश्चम्पकपाटलाविचिकिलैराज्येन तुल्योऽपि च ॥ ५९ ॥

मधु पञ्चगव्यं सूकलहरणे तथैव पूर्ववज्ज्ञेयम् । उडुस्वरायान् उडुस्वरसमिधः
तथा एकमेकं जुहुयात् । व्यञ्जनं स्पादि पिण्याकमन्नं क्षशरीरसिलतण्डुलाः चतु-
रङ्गुलसमानाः चतुःपूर्वपरीताः । कर्षाई इति अशीतिगुञ्जापरिमितशास्त्रीक-
तीलकद्वयं कर्ष इति अतएव शुबलक्षणे कर्षायुशाङ्गि तच्छिर इत्युक्तं कर्षद्वयं शक्तिः ।
बोडशमाषकपरिमिता राजमाषाः । रेणुयवाः चूर्णयवाः पुरं गुग्गुलुः श्लेष्मातकं
पूर्वोक्तवृक्षविशेषः । पिशाचतण्डुः वहंडा । गोपुरमीषिकान् दण्डशेवान् त्यक्त्वा अन्य-
दण्डपरिस्तरणम् एधांसि समजिह्वायां पृथग् द्रव्येण होतव्यं तदेवाह हिरण्यायां
चरुं कनकायाम् आघारं तप्तघृतं दद्यात् । कर्णादिहोमे भूषणमाह वज्रे-
रिति ॥ ५४—५६ ॥

वज्रे ध्वनिफलमाह भेरीति । भेरी वाद्यविशेषः वारुणी हस्ती । वर्णफलमाह-
वर्ण इति । अस्त्रेण अस्त्रमन्त्रेण चक्रपूजां दशदिग्बन्धनञ्च कुर्यात् । दीपमालां

पुन्नागनागकेशरगुग्गुलुगन्धोपमश्च सिद्धिकरः ।
 छत्राकारा तु शिखा शिखिनः शुभदाश्च कल्पना च भवेत् ॥ ६० ॥
 धूमोऽग्नेः कुन्दनिभः शुभफलदः काशकुसुमसङ्काशः ।
 खरवायसरवसदृशो वज्रोः शब्दो विनाशकरः ॥ ६१ ॥
 कृष्णो ह्रतवहवर्णो यजमानं नाशयेदचिरात् ।
 पिङ्गो बहुरोगकरो रौप्याभो राष्ट्रहानिमपि तनुयात् ॥ ६२ ॥
 विष्ठामदृशो गन्धो वज्रोर्दुःखानि विदधाति ।
 मूत्रसमो बलहानिं खेदजे शुभविनाशनं कुर्यात् ॥ ६३ ॥
 विच्छिन्नाग्ने मृत्युं शिखा सुवृत्ता करोति बलहानिम् ।
 शुकपिच्छाभो धूमो वज्रोर्वाहानिहाशु नाशयति ॥ ६४ ॥
 कुर्यात् कपोतसदृशः क्षपीटयोनिर्गवां नाशम् ।
 आवर्तः शुभफलदः प्रदक्षिणो वीतिहोत्रस्य ॥ ६५ ॥
 विद्युत्पाते दर्दुरे विस्फूलिङ्गे आनर्थ्यं स्याद्धोमकाले क्षणानोः ।
 वामावर्त्तो विग्रहो हामयुक्ते होतुर्भीतिः सम्भवेद्भूतसङ्घात् ॥ ६६ ॥
 वस्त्रधिकां शतमाज्यैर्जुहुयात् शान्तिकामेषु दोषेषु ।
 अस्त्रेण साधकेन्द्रस्तबुयादर्थं चक्रपूजाञ्च ॥ ६७ ॥
 वशो भवत्ववश्यं भूमिपतिर्लक्ष्मीमेन ।
 लक्षार्धेनामात्यः सामन्तो लक्षपादेन ॥ ६८ ॥
 षड्भिः सहस्रैर्भूपतिपत्न्यो वश्यास्तदीयपुत्राश्च ।
 एकसहस्रहोमात् सुभगा गणिकाश्च वश्याः स्युः ॥ ६९ ॥
 नियुतैर्दशभिर्भवन्ति सर्वे वशा नाकसदः सुरेन्द्रमुख्याः ।
 नियुतैस्त्रिभिरेव देवपत्न्यो मुनयश्चापि अथान्यदेवता ॥ ७० ॥
 गन्धर्वसिद्धचारणगणास्परसो हृषीकलक्षणे ।
 विशतिलक्षैर्वशगा भवन्ति विद्येश्वराः सर्वे ॥ ७१ ॥

जपानलरं नित्यजपप्रकारमाह कश्चेति । जन्माधारगृहीतरात् मूलाधारक्रीटरात्

निधुतैः शताईसंख्यैः सदाशिवान्भोजनेत्रकमलभवाः ।
 वश्या भवन्ति लक्षैः कोटिभिराप्नोति ग्राह्यतं धाम ॥ ७२ ॥
 पूर्णाहुतिमथ हुत्वा पुररिपुदयितां विस्तृत्य दृढभक्तिः ।
 तदनु समाहितबुद्धिः स्वाह्वानाद्यं विसर्जयेन्मन्त्रौ ॥ ७३ ॥
 सपरिस्तराननुहोमे नित्ये परिधीन् दहेन्मतिमान् ।
 नैमित्तिके तु होमे परिधीन् परिस्तरान् दहेन्मन्त्रौ ॥ ७४ ॥
 सुधाकरे चाथ समर्थं देवीं नृत्यैश्च गीतैः स्तुतिभिः प्रणम्य ।
 उद्वास्य मूलेन गुरुपदिष्टकादम्बरौभिर्जुहुयान्मन्त्रौ ॥ ७५ ॥

जन्माधारगृहोदरादजमुखत्रयसान्तमात्रान्तया
 वृत्त्या जल्पति शक्तितन्त्रनियतः सूत्राक्षमालायुतः ।
 मन्त्रश्च स्वयशोहतः प्रतिपदं तत्प्रत्यगाशासुखम्
 लिङ्गञ्च स्थितमव्ययं विजयते नित्यो जपात् त्रैपुरः ॥ ७६ ॥
 इति श्रीनागभट्टविरचिते त्रिपुरासारसमुच्चये होमविधानं
 नाम दशमः प्रटलः ।

अजमुखत्रयसान्तमात्रान्तया अजमुखं मूलाधाररूपमन्त्रं तदनर्गतं त्रयं तदन-
 र्गतमात्रया तेजोरूपसूत्राक्षिखया आठत्या पीनः पुन्ये स्वरशो मन्त्रः प्रतिपदं प्रत्येकं
 द्रव्यं लिङ्गस्थितं लिङ्गशरीरपरि यत्तेजः तस्योपरिस्थितं प्रत्यगाशासुखं सर्वतीमुखं
 तेजोविशेषणं जल्पति तद्वर्णं करोति कौटुम्भकः शक्तितन्त्रनिहितः कुशलः तथा
 सूत्राक्षमालायुक्तः सूत्ररूपाकारा अकारादिअकारान्तवर्णमालायुक्तः । एवं चिन्तनं
 निवृत्तपरूपी भवति ॥ ७७—७६ ॥

इति श्रीगोविन्दाचार्यविरचितायां त्रिपुरासारसमुच्चयेष्टीकायां पदार्था-

दशमः प्रटलः ।

